

IX 630 II. évf. 3-4. szám

ÚJ FOLYAM XXVI. 3-4. SZÁM

BUDAPEST

2017. ÁPRILIS

MAGYAR SZEMLE

K é t h a v o n t a a z e g é s z l á t ó h a t á r

GRÓH GÁSPÁR: Lesz-e kiegyezés 1867 körül? • CSOÓRI SÁNDOR: Vallomás a betegségről 2005–2006 • DANIEL J. MAHONEY: Ferenc pápa humanitárius változata a katolikus gondolkodásra • GRYNÆUS ANDRÁS: A magyar oktatásügy gordiuszi csomója tanári szemmel • SÁRMÁNY-PARSONS ILONA: Stílusok és formák metamorfózisa – A Monarchia festészete a Műcsarnokban • BRUCE ANDERSON Donald Trumpról • TÓFALVI ZOLTÁN: Az erdélyi ötvenhatos forradalmárok „halálmenetének” felidézése • TÓTH KLÁRA: Túl a fesztiválokon • BOD PÉTER ÁKOS: Gründerzeit akkor és most

HÍREK

A kétszáz (200) éve született Arany János legbensőbb lelki barátja, Petőfi Sándor szerint „az álmok nem hazudnak”. Sajnos, a rémálmok sem. A szerkesztők egyik lidérces álma az, hogy címbe, kiemelt helyen megjelenő szövegrészbe kerül hiba. Ez következett be a legutóbbi számunkat nyitó írás esetében, így öregítettük meg Arany Jánost húsz évvel. Nem egy olvasó hívott tetemre minket, és a szerkesztő ilyenkor nem tehet mást: „Csak odakap, hol fészkel az agy: / Iszonyu az, mi oda nyilallik!” Sajnáljuk a történeteket, de nem sikerült kiderítenünk, miként nem vettük észre az eredetileg Arany 200 címet viselő írás élére került, félregévelt számot. Köszönjük mindazon kedves olvasónk figyelmét, aki figyelmeztetett minket hibánkra, és köszönjük azok megértését, akik joggal bosszankodva, de látatlanban elfogadták mentségünkül, hogy a nyomda ördöge sosem alszik.

Áder János köztársasági elnök március 15-én a Magyar Érdemrend középkeresztje kitüntetéssel adományozta főszerkesztő-helyettesünknek, Gróh Gáspárnak, a „magyar írók életművét elemző írásainak, valamint a közszolgálatban több évtizeden át elkötelezetten végzett, magas színvonalú szakmai munkájának” elismeréséül.

A HONLAPRÓL

A SZERKESZTŐTŐL: Szeretnénk honlapunk böngészésére buzdítani minden érdeklődőt. A Magyar Szemle honlapján, az Online Írások című új rovatunkban több, későbbi közlésre szánt tanulmány már jóval a nyomtatott megjelenés előtt olvasható. Itt található olyan anyagok is, amelyek csak az online rovatban lesznek hozzáférhetőek. Kérjük, keressenek minket a világhálón, a www.magjarszemle.hu címen, és használják gazdag archívumunkat. Honlapszerkesztőink folytatják a digitalizálás előtti cikkeink beemelését, ott most már az 1992. és 1993. év írásai is olvashatók, illetve szerzőink teljes névsorát is megtalálják.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Entz Géza (elnök), Fodor István, Granasztói György, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

Nemzeti
Művelődési
Intézet

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXVI. 3–4. szám, 2017. április

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Czakó Gábor,**
Egedy Gergely, Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton

Főszerkesztő-helyettes: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**

Szerkesztő: **S. Király Béla, Stamler Ábel**

Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**

Tördelés: **Flagrans** Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

GRÓH GÁSPÁR: Lesz-e kiegyezés 1867 körül?	3
CSOÓRI SÁNDOR: Vallomás a betegségről 2005–2006 (Sajtó alá rendezte: Balogh Júlia)	6
SÁRKÖZI MÁTYÁS: Mi erősebb: a dal vagy az orkán? – Sárközi György életpályája (2. rész)	19
DANIEL J. MAHONEY: Ferenc pápa humanitárius változata a katolikus gondolkodásra (Lengyel Balikó Péter fordítása)	27
BRUCE ANDERSON: Donald Trump – A munka megkezdődött (Lengyel Balikó Péter fordítása)	45
MEGADJA GÁBOR: A demokrácia liberális kritikája – Erik von Kuehnelt-Leddihn, Kolnai Aurél, Hannah Arendt és Eric Voegelin (2. rész)	55
GRYNAEUS ANDRÁS: A magyar oktatásügy gordiuszi csomója tanári szemmel	64

SÁRMÁNY-PARSONS ILONA: Stílusok és formák metamorfózisa a Monarchia festészetében – Az első aranykor – Kiállítás a budapesti Múcsarnokban 78

TÓFALVI ZOLTÁN: Az erdélyi ötvenhatos forradalmárok „halálmenetének” felidézése 93

1%METAFIZIKA–ROVATSZABADOSGYÖRGYEMLÉKÉRE

SÁRKÖZI GYÖRGY: Kesergő 104

BIBÓ ISTVÁN: Magyarország helyzete és a világhelyzet – Hat idézet az 1957 tavaszán született emlékiratból 106

KÖRKÉP

GRÓH GÁSPÁR: Csíkrákosi tarisznya – Sárosi Bálint élete 110

TÓTH KLÁRA: Túl a fesztiválokon 115

LAKATOS ARTÚR: Magyar jogászképzés a román népi demokráciában 118

BOD PÉTER ÁKOS: Gründerzeit – akkor és most 120

SZERZŐINK 125

A lapszámunkban közölt illusztrációkat köszönjük a Múcsarnoknak, a képek alatt tüntetjük fel a festmények helyét és a fotó tulajdonosát. A fedélen: Ferenczy Károly: Dombtetőn, 1901, olaj, vászon, 110 × 141,5 cm, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest (Fotó: © Magyar Nemzeti Galéria)

LESZ-E KIEGYEZÉS 1867 KÖRÜL?

Gróh Gáspár

Írtak erről éppen eleget, főként történészek, politikai gondolkodók – de nem mostanában. A százötven éve történt kiegyezés elsősorban történelmi fogalom, és az 1848-1849 utáni – magyar szempontból – exlex állapotot lezáró megegyezést értik rajta. Nemcsak a Ferenc József magyar királlyá koronázásával záruló rendezési folyamat kerek évfordulója okán idézhetjük fel ezt az eseményt, hanem Arany János születésének 200. évfordulójára emlékezve is, mert a jeles alkalomból neki ítelt Szent István-rendet nem akarta elfogadni. Eötvös Józsefnek kellett meggyőznie, hogy beletörődjön az uralkodói kegybe. Szendrey Júlia eldobhatta az özvegyi fátylat, a két költő férfigaráságában azonban Arany hűsége nem alkudott: az ő fülében még visszhangzott az „akasszátok föl a királyokat”, s hogy „nincsen többé szeretett király”, és nem eseti rémületet jelentett neki a „levágva népünk ezrei” látomása sem. Eötvös József azzal érvelt, hogy az érdemjelet jogában áll nem hordani („ezt alkalmasint tenni is fogod” – tette hozzá), de visszautasítani nincs joga, mert azzal mások érdekét is sérti – hiszen jelképesen általa a magyar irodalmat ismeri el az uralkodó. Arany nem tehetett mást, mint hogy beadja a derekát (különösen az után, hogy Eötvös még azt is javasolta, hogy amennyiben az ő érvei nem elegendőek, forduljon Deákhhoz). De azért azt dűnnyögte később, nem tudhatjuk, mennyi daccal és mennyi iróniával, hogy: *„Deák Ferenc megéliünk mi kend nélkül, / Kívánjuk a szabadságot rend nélkül”*. (Hat évtizeddel később egy Petőfi láza és Arany mélabúja kettős lelki gyűrűjében vergődő magyar költő próbálta összebékíteni a fogalmakat: „Szabadság: te szűlj nekem rendet” – írta.)

Kiegyezni – ez a magyar nyelvben nem túl derűs sugallatú kifejezés. Így a kiegyezés sem az: beletörődést, rossz ízű alkut jelez, elfogadását valaminek, amit a folyamat részese nem szeretne. Férfiúhoz nem méltó gyöngeség, félelem, kényelemszeretet lappang benne. A megegyezés szó jobban csengene – de nem ez került a fogalomtárunkba. Pedig pontosabb is lenne, hiszen az 1867. évi XII., XIV., XV. és XVI. törvénycikk valójában megegyezést, megbékélést jelentett. Elsősorban a politika-

és az államjog értelmében, Magyarország és Ausztria között, ahogyan ezt a történetírás számon tartja. Előfeltételei között az első helyen Ausztria meggyöngyülését, a másikon a megegyezést kereső Deák bölcsességét értik (amit Andrassy tárgyalási technikája juttatott érvényre).

Volt azonban más is. A megbékéléshez a lelkek változása, a nagy nemzeti nekirugaszkodás emlékének halványulása is kellett. Ausztria a hadszíntereken gyöngült, de magyar részről a forradalom parazsa kezdett kihűlni. Ezekben az években Széchenyi már nem tett volna megjegyzéseket az enthuziaszta, rajongó és álmodozó magyarra, talán már a praktikus magyart is ostromozta volna. Azt a nemzedéket, amelyet a beletörődés realistának nevelt, és egyre nagyobb erőfeszítésre volt szüksége, hogy őrizze ifjúsága vagy apái csodás tettei, az egykori lobogás emlékét. Jókai ugyan *A kőszívű ember fiait* írja, de a háttérben már *Az új földesúr* világa készül. A díszletek és az olajnyomatok a szabadságharc mitológiáját szövik, de az idealizmus helyére a gyakorlatiasság került. A politika nem a világmegváltó álmok megvalósításának, hanem a jövedelemszerzésnek, egzisztenciaépítésnek vagy -őrzésnek lett a színtere. A tabló szélén nem a haza javáért életüket áldozó honfiak, hanem a haza javaiból a polgárjogot nyert korrupció révén részesülő figurák alakja tűnik elő.

Ez a világ az egykori önzetlen hazafiség eszményét csak nyomokban idézi, bár lehet, hogy azoknak az időknek a gyakorlatától talán nem is különbözik annyira. Az elkövetkező praktikus idők páratlan gazdasági virágzást hoztak, és ettől a szellem sem maradt le – nagyon. E korszak szellemisége más formákban mutatkozik. A valahai, Horatiust vagy az Átváltozásokat olvasó köznemes, az új eszmékre fogékony honorácior helyére hivatali kisurak és mérnökök kerültek, a költészet helyére a tudomány. Vörösmarty, Petőfi, Arany már nem írhatott verset, műveik helyén a Pallas Lexikon fog. Egy színes és eredeti kultúrát nyel le a polgári világ, de ad helyette mást. Aztán jön egy nagyon új világ, és a 20. század a maga háborúival, elbarmolt vagy elvetélt forradalmaival egyaránt sirathatja a hősi előidők és békebeli béke nemesi és polgári múltját.

A kiegyezésnek pedig máig tartó rossz híre támad, mint méltatlan alkunak, amely megásta a sírt, hol nemzet sülyedt el... Megítélésében váll váll mellett halad a nosztalgia és a kritika. Igen, aranykor volt, amelynek katasztrofálisan szakadt vége. Jóleséig lehetett szenvedni Kossuth Kasszandra-levelét idézve, amelyben a magyarságot borzasztó jövővel fenyegette – és a jövő, a borzongók jelene, valóban borzasztó lett. A kiegyezés korából így lett a pusztulás kora, az egykori, bámulatos közjogi konstrukció az árulás, a hanyatlás, minden rossz jelképe. Egyfajta történelmi-politikai Görgey lett belőle, olyan egyetemes bűnbak, amire minden rosszat rá lehet fogni.

Hogy közben Magyarország egzotikus pusztaságból fölkerült Európa gazdasági-szellemi térképére? Hogy tudománya, ipara, művészete csúcsteljesítményei igazi világszínvonalat jelentettek? Sőt, egyre növekvő területein hétköznapijai is mérhetőek lettek a rajongott „európaisághoz”? Az utókor ítéletéből hiányzik az eredmények, a sikerek elismerése. A Magyarországot sújtó irracionális történelmi büntetés elfogadhatatlan volt, hiszen Kölcsey is megmondta: „bűneink miatt gyúlt harag kebledben”, mármint Istenében, és ezért bűnhődnünk kellett. Kölcsey hívő lelkének el kellett fogadnia a gondviselés által nemzetére rótt sorsot – de ő is volt annyira rebellis, hogy óvást emeljen: mert bizonyos volt abban, hogy a büntetésnek is kell mértéket szabni. Ezért gondolta úgy, hogy ami sok, az Istentől is sok, hogy nemzete már a jövődőt is megbűnhődte. Trianon után mégis a bűnhődés gondolata uralkodott el a közírásban. Szekfű Gyula és Németh László egyaránt a kiegyezés korát tette felelőssé a bekövetkezett tragédiáért.

Másfél száz év után ideje lenne a korszakot nosztalgia nélkül rehabilitálni. Kultuszépítés nélkül, azzal a realizmussal, ahogyan Deák nyélbe ütötte a megállapodást, mert kiegyezni nem csupán Ausztriával akart, hanem azt szerette volna, hogy a nemzet önmagával is kiegyezzen...

VALLOMÁS A BETEGSÉGRŐL

2005–2006.

Csoóri Sándor

2005. november végén

Édesem, nem szeretném, ha megtalálnád és elolvasnád ezeket a sorokat. Olyan jajkiáltás hangzik el bennük, amelyet nem tudok visszafojtani, de a világ minden aranyáért cserébe se szeretném, ha terhelnélek vele. Sokkal többet szenvedek, mint amit láatsz és hallasz a panaszaimból. A szemem ide-oda ugrál, mintha csak egy nyiladékot keresne, amin át elszökhetne a halálba. Pedig félek tőle, de a fájdalmak felőrölnek.

A halál közelében az ember sokkal kétségbeesettebb, sőt talán jobban is szereti azt, akit szeret.

Így vagyok Veled én is. Már-már magamon is csodálkozom. Leírom, ha ordító közhelynek tartod is: Te vagy az életem.

Nem tudom folytatni. Nincs hozzá erőm.

Az éjszakáim a legiszonyatosabbak. Előfordult már többször is, hogy egyetlen pillanatot sem aludtam. Percről percre számoltam az időt. „Mély alvást” írtak elő az orvosaim, de azt hiszem, egy pánikbeteg jobban jár, ha magára csukja a láda tetejét. Mély alvás helyett a végtelen másodpercek cammogtak előttem az egyszemélyes kórteremben.

Negyedik hónapja saját börtönömben élek. Én, a társasági lény, akit még Aczél György is „charmeur-nek” tartott. Nem kívánok senkivel találkozni. Fél-halál. Még a barátaim közeledését is elhárítom: nem akarom, hogy roncsnak lássanak.

Kivel találok az utóbbi időben? Görömbei Bandival és Nagy Gazsival. Tőlük is tartottam, de ők megleptek. Füttyültek a szorongásaimra, a rémképeimre, és bejöttek hozzám. Lehet, hogy összebeszéltek Julival, mert rajta is látom, hogy zavarja ez a bezárkózás. Segíteni szeretne.

Roncs lettem – alkohol nélkül. Félénk, zavarodott – félelem nélkül, emberkerülő –, mindenféle gyűlölet nélkül. Költő – gondolják sokan –, túlságosan is érzékeny lélek. Eddig mi voltam? Most semmivel se va-

gyok érzékenyebb, mint máskor, csupán beteg vagyok. Szerencsétlen, undok, fegyelmezetlen, ingerlékeny, kifacsart: egy ismeretlen személy, akit nem lehet megközelíteni.

Hívnak telefonon, de egyetlen telefont se veszek föl. Nem elvből és nem a külvilág iránti irigységemből, hanem mert idegen vagyok magamnak, s mért ne lennék az másoknak is? És mit mondhatnék, Julin kívül, bárkinek is? Önsajnálát közben elmondhatnám, hogy a negyven-valahány éves „ellenzéki küzdelmeimért” kell most szenvednem? Az ütközésekért? A sűrű szilenciumokért? Azért, mert '56 után hosszú évekig munkahelyet se kaphattam? Később azért, mert politikai bűneim miatt az írásaim se jelenhettek meg, és most ezért kell szégyenletesen alacsony nyugdíjból „virulnom”? Sose akartam gazdag lenni, de az mégiscsak szégyellnivaló, hogy négy unokámnak nem tudok 80 000 Ft-nál többet adni majd Karácsonyra.

Havas eső, fekete ég, fekete város. Az autók, mint a kísértetek, szolgai araszolgatnak előre. Hol itt az a nagy szabadság? Amit megnyerünk a vámon, azt elveszítjük a réven. Beteg vagyok, félek a várostól is. A látványtól, a tömegtől, a fölfoghatatlan zürzavartól. Az egyik ház előtt mentőautó. Valakiért gyorsan érkezett. Rögtön magamra gondolok, a nyavalyáimra, a halálomra. Rögtön egy mondat cikázik át agyamon. Gábor S. Pálnak előbb-utóbb azt kell mondanom: mielőtt meggyógyítana, Doktor úr, én meghalok. Szörnyű agyjárás! Ez az orvos minden elismerést megérdemel, s nem ilyen mondatokat. A gondolataink, mondhatnám, régóta kerülgették egymást. Művelt, hatalmas emlékezőtehetség és krisztusi tanítvány. Irigylem a hitét. Mért nem lettem én is igazi hívő? Mért „csak” protestáns lettem? Protestáns minden tekintetben? A protestantizmus nekem, eleinte, inkább kultúra volt, mint hitélet, magatartás inkább, mint istenkereső hiány.

Rossz ébredés. Gyomorfájdalom, hasi fájdalom, idegenség. A tegnapi havas eső után hideg, embertelen reggel. Düledezik a fák csúcsa, északról fúj a szél. Hogyan élek túl ekkora időváltozást?

Mára is többen jelentkeztek, hogy szeretnének meglátogatni. Hihetetlenül kedvesen, de mindenkit elhárítok. Nincs erőm senkihez. Magamhoz van a legkevesebb. Szörnyű betegség, még a jóságot is visszautasítja. Ettől nem lehet megszabadulni. Juli el-elmondja, hogy végül rá fognak haragudni, mondván, hogy ő nem enged senkit a közelembe.

Vakon hiszek Juli erejében, mint ahogy eddig is hittem. Az első ember, akiben tökéletesen megbízhatok! De ha az én erőm elfogyott, miért ne fogyhatna el az övé is? Látni és hallgatni egy szétesett ember magán-

panaszát? A tehetetlenség monológ-sorozatát? Ha a szél megbontja valahol a háztetőt, hamarosan beázik a lakás. Eddig én is próbáltam neki mindenben segíteni. Ez a kölcsönösség megszűnt, megszakadt. A szörnyűségekben nem lehet föltöltekezni. Hiába tudja, vagy sejtí, miért tört rám ez a betegség, a belátás is ugyanúgy véget ér egyszer, mint egy izgalmas regény.

Épp most mondja nekem Cselényi László, hogy Julit nevezi ki az Autonómia csatorna igazgatójának. Nem a kinevezésnek örvendek, hanem a csatornának. A Duna Televízió létrejöttében ennek a gondolatnak ott volt már a csírája. A sorsom megengedte ezt is, de irtózatosszorongások közt élem meg a „sikert”. Mert a siker óriási hátrányt jelent majd számomra. Persze, ha meggyógyulnék, nem jelentene, mert akkor nem lennék bezárva a saját börtönömbbe. Ha Juli igazgató lesz, tud-e annyi időt szakítani rám, mint eddig? Tudom, hogy mindent meg fog tenni, de azt sem lehet, hogy két szikla között őrlődjön.

Azt kérde tőlem Juli, hogyan érzem magam. Azt hazudom, hogy „vegyesen”, talán kicsit jobban. Azért „hazudok”, mert ha a panaszaimba belefárad, el kell némulnom. Nem lesz senki, aki rám figyeljen. De mért is lenne? Fiatalon, minden családi tapasztalat és példa nélkül nősültem meg, s ezzel Marosi Julcsinak és a fiamnak is rosszat tettem. A fiamat végül kisgyermekként ráhagytam az anyjára. Ezáltal az ösztöneiből is hiányzom. Én tagadtam meg tőle magamat, ami egyúttal azt is jelenti, hogy mára neki engem kellett megtagadni.

Öregedve, szerettem volna a görcsöket föloldani, de már késő volt. Maholnap 50 éves ő is.

Lehetséges, hogy ezek a megcsitult, kifakult, erejüket vesztett sorsügyek hatnak még rám utólag is? Miattuk is nyugtalan vagyok? Milyen gyermekded álmom volt az, hogy hirtelen halált képzeltem el mindig magamnak. Bonyodalmak nélküli, egyszerű eltűnést. Nemcsak ezt éreztem volna méltónak magamhoz, de effélét vártam – mondhatnám – szerénytelen jutalmamul.

Sajnos nincs ilyen zárszámadás sehol.

Több mint egy éve kínlódom végtelen súlyos szorongással, s az orvosaim mégsem akarják ennek a súlyosságát elhinni, vagy csak engem nyugtatnak? A betegségemről való töprengés helyett inkább politizálni akarnak velem. Istenem, én és a politizálás mostanában! Folyik a vérem, hogyan lehetnék okos, „sugalmazó”, megtermékenyítő?

A nap bármelyik percében ülök ide az íróasztalomhoz, hogy megpróbáljak valamit dolgozni, mindig csak a fájdalom jelentkezik. Esik

a hó, az is fájdalommal esik. Ha kisüt a téli Nap, az is a fájdalomon süt át. A gyehehnát képzelték így valahogy a régiek. Nekik is lehettek ilyen tapasztalataik.

Szegény Juli, már nekem nem is meri megmondani, hogy mennyi dolga van. Zsuzsi apjának a temetéséről mindenképpen szeretett volna hazajönni, mert utána Kisida Lexi édesanyjának a gyászmiséjére megy. Zsófikát hívta, és általa üzent. Lehet, hogy már ő is fél az igazságtól? Megértem. Annyi gond van rajta, hogy már nem tud kiegyenesedni alattuk. Nemrég temette el az édesapját, itt vagyok én betegen, ahogyan Zsófi is, Réka, a kis Lillával. Gondolom, azért nem nekem telefonált, mert tudja, hogy aggódnék, és panaszkodnék neki. Lehet, hogy jól is gondolja.

December 24., szombat

Az idei karácsonyest délelőttje. Fél tizenkettő. Minden percben olyan szorongásrohamok törnek rám, hogy az örület kerülget. Az örület és a félelem, hogy Karácsonykor halok meg. Megpróbálok védekezni a félelemtől, de nem megy. Legalább a hozzám tartozók ünnepét ne rontsam el. Évtizedek óta ez lesz az első Karácsonyunk Feri nélkül, Julival, Zsófikával. Réka kicsinye, Lilla vigasztal bennünket.

A bennem kavargó rémületről csak Julinak beszélek. Ő természetesen mondja a mély hitéből és bizakodásából fakadó mondatokat, de ettől csak két pillanatra csitul a szorongásom, és újra támad.

Csak a két karácsonyi napot éljem túl! Csúnya és méltatlan dolog az emberhez a halál, s főként a haldoklás naturalizmusa, méltóbb volna hozzánk az észrevétlen eltűnés. Csak hát, csak hát.

Szokolay Sanyi hív, megköszöni azt, amit a születésnapjára kiadott könyvbe írtam róla. Megtudja, hogy beteg vagyok, rögtön áttér az ő igazi esetére: az utolsó pillanatokban mentették meg, de már idézi is Papp Lajost: az áll talpra, aki élni akar!

Szíven üt a mondat. Eddig is ott kóválygott a fejem körül, csupán csak most vonatkoztattam magamra. Sajnos engem egy szorongó anya nevelt fel, aki nem tehetett a szorongásairól, de mindent rám örökített.

Ezt eddig is tudtam, de talán nem ennyire tisztán.

Szeretnék még élni, és egy utolsó könyvet megírni magamról, a korszakról, amelyből még a depresszióm és a pánikrohamaim eredhetnek.

Reggel mintha idegen láz törne rám. A saját lázamat föl ismerem, ezt nem.

Nem olvasok újságot, nem nézek televíziót, rádiót se hallgatok, s ami ennél elszomorítóbb, könyvet se olvasok. Ilyen hónapjaim még nem voltak.

Már nem a haláltól félek, hanem a körülményektől. Legjobban Julit szeretem, s mellette az unokáimat. Vannak persze még sokan, a fiam, a barátaim, de ők lassan a múltammá váltak.

Már vallani is nehéz! Juli, kérlek, szöktess meg, már csak erre vágyom! Legyünk otthon, kettesben.

Juli szerint egyáltalán nem vagyok halálra érett ember, én viszont csak ezt érzem.

Ez az állandó sajtóság, fájdalom, szorongás a mellemben olyan, mint régen lehetett a csigáztatás.

Isten szegény teremtményei miket találtak ki?!

2006. január 8.

Gyönyörű téli napsütés. Az erkélyünk legvédettebb zugába ülök, a sugarak átmelegítik még az arcomat is. Örülöm kellene ennek a januári verőfénynek, fegyvertársamnak, ennek a dacos sugárzásnak, de nem tudok. Hónapokkal ezelőtt föltámadt bennem valamiféle, kegyelmet nem ismerő komorság, és azóta egyetlen természetes percem sincs. Fonnyadt vagyok, parázslék belül a mellem, elidegenedtem mindenkítől. Egyedül Julitól nem. Talán nem is elidegenedtem, hanem senki tekintetében nem ismerek magamra. Sőt a legkisebb érzelmi megrendüléstől elsírom magamat, s tűnnék el a föld színéről.

A beavatottak inkább depresszióknak nevezik ezt az állapotot, mint búskomorságnak. Régebben hívták kedélybetegségnek, melankóliának, mélabúnak.

2006. március 5.

Vadul esik a hó. Kijöttem ugyan a kórházból, de ugyanúgy gyötör a depresszió. Ugyanúgy terhel a pánikbetegség. Juli és Kun Miklós rádiós beszélgetését hallgatom, egy kis lemezről, s egyszer csak azt veszem észre, hogy a lejátszó szürke borítóján megjelenik egy téglalakú forma. Valami tükröződik? Nincs semmi efféle tárgy a szobában. Akkor

kezdek rajta gondolkodni: nem az én szervezetem „gonosz játéka” a látvány? Az orvosságok torzító hatása?

Tegnap volt egy fél napom, amikor nem fájt semmim, nem rettegetem, és ezt rögtön megtelefonáltam Gábor S. Pálnak. Valami halvány bizakodás gyulladt bennem – mondtam neki. Mert eddig csak ő szívóskodott, hogy napról napra jobban leszek. Mondtam neki, hogy nem hiszek benne. Őt a sok meggyógyított beteg tette hívővé, én viszont tudtam, hogy a betegségemben is rendhagyó vagyok. Amikor ezt a félmondatot elmondtam neki, hogy egész délután jól voltam, fölkiáltott: Na ugye!

Fölszabadult szívvel mentem neki az éjszakának. Hajnali háromra megint összeomlottam. Talán mert leesett a hó? Talán mert eddig tartott a gyógyszerek hatása?

Azóta ismét a haláloamat érzem közeledni. Nem a betegséggel együtt járó szorongás miatt, hanem a bennem működő mélyebb ösztönből. Csupán az izgat, hogy buta halállal halok. Nem lesz körülöttem orvos, aki Kháron ladikjában gyakorlott révészként átvisz a túlsó partra, mint Páskándi Gézát, aki a morfium kábulatából egy másodpercre fölcusúdvá csak annyit mondott nekem: Sanyikám, a halálon vagyok – aztán újra visszazuhant valami tudattalanságba.

Azt se szeretném, ha Juli szeme láttára halnék meg, mert ezzel nagyon megterhelném. A halálnak tapintatosnak kell lennie, mint egy megnyugtatóan befejeződő versnek.

2006. március 19.

Súlyos volt a múlt? Súlyos, de a maga idejében nem féltém tőle, de most félek, amit legjobban az jelez, hogy gondolni sem akarok rá.

Egy idős székely férfi csavaros eszével azt mondja orvosának: Doktor úr, én egészségesen szeretnék meghalni.

Hányadika van? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy ami történik velem, maga az örület előjátéka. Ismét bent vagyok a Hűvösvölgyi kórházban Nagy Zoltánál, Perényi József osztályán. Egyedül vagyok egy szobában, mint valami magánzárkában.

Most ment el Juli. Egyszerre örvendek neki: hátha kialussza végre magát, és egyszerre vagyok rémült, hogy itt hagyott... Nem hoztam magammal könyvet, se prózát, se verseket. Ez még egyszer se történt meg velem. Itt áll előttem egy televízió, mások a magányukban örülének neki, nekem semmi közöm hozzá.

De nemcsak a televízió nem érdekel, nem érdekel a világ sem. Kipusztultam, mint a Magas-Tátrában egy óriási erdő? A gyökerek mint egy rémregény állatai?

Édesem, milyen jól voltam délben, amikor együtt lehettünk. Fölszabadult és reménykedő. A bordáim mögött azt súgta egy hang: élhetek még Veled. A bizakodásnak vigasztaló testi tünetei is voltak. Ez az elleplezett remény ott dolgozott bennem. De mégsem, alighogy elmentél, ugyanaz a végtelen vigasztalanság tért vissza belém. Szinte démonitásfölötti fájdalom és gonosz játék a szívemmel, a vérnyomással, az egész széttöredezett élet roncsaival.

Gondolhatod, hogy nem erről írnék Neked, ha nem ezt érezném igaznak. Rögeszméket sarjasztó elmenyavalyának. Rengetegen szenvedtek tőle: akik csak hirtelen eszembe jutnak: Berzsenyi, Széchenyi, más egyéb bajok társaságában József Attila, Illyés Gyula. A betegség-fajták ismerői egyre határozottabban állítják, hogy a búskomorság szereti a „rossz társaságot”. A hajléktalanul tekergő pánikbetegséget, amely vadabb, vérszomjasabb a depressziónál. A szívet, a gyomrot, az emésztőrendszert támadja, főként azokat, akik örökös villámlásban élnek: akár elviselhetetlen társadalmi, családi vagy anyagi gondok szorításában. Sok köztük a nincstelen, a magányos ember. Az orvosom, aki a lelki eredetű pánikbetegségeket tartja a test és lélek egyik legirgalmatlanabb csapásának, azt jósolgatja, hogy ezek a csúnya nevű nyavalyák lesznek a közeli jövő népbetegségei, mint amilyen egykor a tüdőbaj volt Magyarországon.

Eddig már sokféle komoly betegség megpróbáltatásait kellett végigélnem. Huszonegy éves koromban egy zölddió nagyságú kavernát fedeztek föl a tüdőmön. Mivelhogy nem fájt, nem tudtam, milyen veszedelmet cipelek magamban. Aztán az idegeim roncsolódtak szét itt, Budapesten, hiszen semmitlenül és senkitlenül éltem egy zsúfolt diákszálláson. A tüdőszanatórium és az idegszanatórium után egy – feltételezhetően – rosszul fertőtlenített injekcióstútól fertőző májgyulladás kaptam, amelyről orvos barátom, Levendel László csak utólag merte bevallani, hogy nyolc hétig a szakadék legszélén tántorogtam egy szál gyufával. Aztán az idegeredetű gyomor és emésztőszervi nyavalyák gyötörtek évekig, sőt gyötörnek most is. Valaki szellemeskedve úgy fogalmazott: Csoóriból nem olyan könnyen lett városlakó fiatalember. Folytassam még?

Ki tudja, hogy ettől a fölszabadító téli naptól miért épp a rossz emlékeim nyomakszanak elém? Talán azért, mert az elődeimtől borúlátó géneket örököltem? Ha bolondos is a megjegyzésem, annyi bizonyos, hogy minden új esemény megjelenésekor először az árnyékos oldalára

gondolok mindig. Azaz: a rosszra. Íme, egy újabb „katasztrófális magyar!” – súgtak össze néha a hátam mögött. Ami kimondva vagy kimondatlanul azt is jelenti, hogy született nacionalista vagyok. Hogy be-
szűkült, hogy egyoldalú, és hogy mindent csak torzító tükörben látok.

Bizonyára vannak ezekben a jelzőkben részigazságok, szerencsétlenség-szilánkok, de a rosszat én sosem azért veszem észre, hogy elbújjak előle, hanem hogy fölkészüljek rá.

Sejtésem szerint a rossz most is csak azért jött elő, hogy ne tőle kelljen félnem, hanem átadhassam magamat a jónak.

A dacos napsütésnek.

A sugarak szinte egy perc alatt átizzítják az arcomat. Olyasmit érzek, mint amit kenyérsütés napján szoktam átérezni gyermekkoromban. Anyám kinyitja a kemence ajtaját, hogy a maradék parazsat kikotorja a belső térből. Olyan áldott meleg szokott az arcomba csapni ilyenkor, mint most a Napból.

Közben az jut eszembe, hogy odahaza én nem hallottam soha a szüleimet a halálról beszélgetni. Szeméremből, „tapintatból” nem beszéltek? De egyszer bekövetkezett a nagy fordulat. Először utaztam repülővel Kubába, 1961 decemberében, és az elutazás előtt hazamentem Zámolyra, ahogy illik, elbúcsúzni a szüleimtől és a testvéremtől. Anyám a szemem láttára omlott össze: és mi lesz, ha lezuhan a repülő? Ha lezuhan, vagy ha lelövik, végül is minden megtörténhetik ma az emberrel!

Ez után az első, hosszú repülőutam után bárhova mentem, anyám maga volt a megtestesült halálfélelem. Egyszer valami olyan mondat bukott ki belőle: „hogy nekem minden repülő lezuhan, amelyiken te utazol”.

Honnan bújhatott belőle elő ez a világtól oly messzire született félelem? Lángolva zuhanó repülőt láttunk ugyan a háború alatt, többet is, egy angol vadászgépet, egy német teherszállítót, egy „ruszki ratát”, de ezek idegenek voltak nekünk, idegenek, mint egy érthetetlen orosz vagy angol mondat. Hogyan ruházta át rémlátásait azokra a repülőkre, amelyekkel később oly sokféle utaztam, és ráadásul szerencsésen haza is értem? Valószínű, hogy sok-sok megnevezhetetlen szorongásának a jelképét találta meg a semmit áthasító lelőtt repülőekben.

De hát működhet így a lélek? Ilyen áttételekkel? Vajon a János jelenéseinek a könyve hogyan születhetett meg olyan természetes látomásként, mintha hétköznapi történetekről beszélne az apostol? *És látám, és ímé egy sárgaszínű ló; és a ki rajta üle, annak a neve halál, és a pokol követi vala azt; és adaték azoknak hatalom a földnek negyedrészen, hogy öljenek fegyverrel és éhséggel és halállal és a földnek fenevadai által.*

A képzelet talán nem is annyira az agy napkitörése, hanem a léleké?

Anyám szorongásait nem a háború sarjaztotta ki, és nem is az növelte föl, benne lehettek azok már gyermekkorra óta, de a lelőtt repülőök szemmel látható hullásában oly tökéletesen testesült meg a rémület, hogy semmitől nem féltett annyira, mint repülő útjaimtól. Még a politikai szerepléseimtől sem.

Az én érthetetlen szorongásaimat és búskomorságomat anyámtól örökölhettem, vagy viselkedését figyelve vettem át ösztönösen? Ki fejtheti meg ezt a földványt? Sőt az is lehetséges, hogy ő maga is úgy örökölte már?

Az utcai járókelők közt forgolódva már-már beteges kíváncsisággal figyelem az embereket: ki csupán csak megviselt, ki csak kedélybeteg, ki az, akit épp szörnyű pánikbetegség gyötörhet ebben a szent pillanatban is? Nemzetpolitika? Egy újabb Március 15-i Kiáltvány tizenkét pontja között a nemzet egészségének az ügye, úgy legyen nyomatékosan a tizenkettedik, hogy az első lehessen. Mint ama hajdaniban az, hogy Unió (Erdélyel).

2006. szeptember

A mostani nyavalyám minden erőmet és figyelmemet leköti. Hetek óta nem hagy dolgozni. Megőrjít, folyton arra figyelmeztet, hogy ilyen kicsinyes, undok betegségbe pusztulok bele. Az egyik pillanatban azt hiszem, hogy a pokolban vagyok, a másikban pedig azt, hogy a pokol van bennem.

Csupa szorongás minden pillanatom. Parázslík, ég a mellem. Az orvosaim biztatnak, reménykednek, de látom rajtuk, hogy épp olyanok, mint a papok: nem biztos, hogy hisznek a túlvilágban, de megnyugtatóan prédikálnak róla.

Julin kívül senkit se látok szívesen. Még az unokáimat sem. Nem azért, mert idegenkedem tőlük, hanem azért, mert nem akarom, hogy ilyen nyomorultul lássanak. Megriadnának.

Egy négyszer három méteres külön kórteremben vagyok. A kiváltságos betegek szobájában. VIP szoba! Szörnyű, hogy sokak elismerését így vívtam ki. Nekem, persze, siralomház. A vértanúság vagy a hősiesség irtózatossága nélkül.

Az orvosom, Perényi József arra kér, sétáljak a kórház kertjében. A kert díszkert, vagy inkább kicsinyke erdő, zezugos utakkal. De nemcsak embert, bokrokat sem akarok látni. Gesztenyefákat sem. Kora ősz jelző sárga leveleket sem.

Azt szeretném csupán tudni, mi az a parányi enzim, amely hiányzik az agysejtjeimből, és a hiányból fél oldalára dűl a világegyetem. Persze ha láthatnám, akkor Istent is látnám, akiben Ady módjára hiszek hitetlenül is, mert hinni akarok.

Nagy élvezetet találtam mindig a költészetben, a filozófiában, megmámorosodtam tőlük, de ez az érthetetlen betegség, melynek a titkát még egyetlen orvosnak se sikerült megfejtenie, mindent messzire sodort tőlem. Olyan vagyok, mint egy csodának is beillő számítógép, amelyben ha meglazul egy csavar, kiég egy fémszál, csődöt mond a csoda.

Erős nyugtató injekciót kaptam. Odataszította a szívemet a bordák közelébe, alig fért el mellettük. Közben az egész mellkasom parázslott. Izzott, zibongott, olyan idegen voltam magamnak, mintha szerb vagy szlovák katonának soroztak volna be. Idegen a mellettem álló, idegen a parancsnok, a vezényszó, idegen a levegő, amelyet belélegez az ember, a katicabogár, amely a bakancs orrára száll le. Szegény erdélyi, felvidéki vagy délvidéki magyarok! Mit kellett kiállniuk a trianoni elszakadás után! Nem beszélve a második világháborúról, amikor a visszacsatolt részek katonái (románok, szerbek, szlovákok) ugyanúgy magyarok lettek, és az utódállamok magyar fiataljai továbbra is szerbek, románok, csehek illetve szlovákok. Örület. Meghasonlás. Mintha fejszével hasítanák ketté a testet, és a lelket is!

Miért éppen ilyen képzetek jutnak eszembe? Háború! Don-kanyar! Hadifogság! Bizonyára azért, mert az életem során sok iszonyatot raktároztam el mindegyikről. Látom magam előtt a húsz-egynéhány éves katonákat a doni áttörés utáni napokban: vonulnak vissza a -40 fokban hidegben, megverten, a végtelen hosszú sorokban is magányosan. Se anya, se apa, se testvér, se szerető, csak az értelmetlen halál. Sorra fagnak meg, egymás után. Elesnek, és ott maradnak a hóban.

A hátravonulókat eliszonyítja a látvány, s valaki egy csonttá fagyott testet fölemel fektéből, és mint egy jelzőtáblát beleszúrja a hóba. Áll vigyázállásban a halott. Előbb csak egy, aztán kettő, utána tíz, aztán ötven, aztán száz: rettentő sorfal. Az ő tisztelgő testük előtt vonulnak el az élők. Ha valaki a vonulók közül kidől, a lassan vánszorgó élők őt is „beleszúrják” a hóba, hadd lássák élőnek inkább, mint fekvő halottnak.

November 11., péntek este, otthon

Egész délután fáj a szívem tája, fájnak a koszorúereim. Az orvos is, Zsófiika is azzal nyugtatott, hogy az egész a temetés miatt lehet. De én másként érzem. Félek az éjszakától. Pánik ez is? Már túl sok van belő-

le! Sajnos ezzel a félelemmel együtt egyedül vagyok. Már régóta szégyellem magamat nyomorúságom miatt, s inkább lenyelek mindent.

Ilyen éjszakám még soha nem volt, ha megérem a reggelt, isteni kegyelem lesz, de cselekedni nem tudok. 3 óra múlt 14 perccel, szólnom kéne Zsófikának, nincs eróm hozzá. Réka mozdíthatatlan a kicsi miatt.

Ilyesmin múlhat az élet.

Szorongásomban bevettem egy újabb altatót, ha meg kell halnom, érjen a halál álmomban vagy kábulatban.

Soha-soha ilyen helyzetet, s Juli csak holnap érkezik haza.

November 14., hétfő

Ma temetik a testvéretem. Nem tudok elmenni a temetésére. Lelkileg és testileg olyan állapotban vagyok, mint aki bármelyik pillanatban végképp összeomolhat. Egy éve tartó, kíméletlen hasmenésem ilyenkor szokott rám törni, mint egy veszett kutya farka. Egy falusi temetőben ősszel... nem is folytatom.

Itthon temetem egyedül Juliskát, a csöndes „gyászbeszédet” is én tartom. Elrontott életét én ismertem legjobban. Még talán nála is jobban, mert ő csak élte a sorsát, de nekem megadatott, hogy értelmezzem is.

Zsófika és Juli, az én nevemben is, elmentek Csákvárra.

November 23., szerda

Tegnap délután néhány órára elcsitult valamennyire a fájdalom. De éjszaka újra rám tört. Szenvedek, mint egy gazdátlan kutya, akit vasvellával oldalba szúrtak, s nincs, aki segítsen rajta. Az orvosom hittel élő ember, próbál életben tartani. Igen, csak a fájdalom százszorta nagyobb erő, mint a remény. A remény szelíd, a fájdalom brutális, kegyetlen. Most értem meg, mért fájdalom által csikarnak ki emberekből ilyen vagy olyan vallo-másokat. Hetek óta szenvedek, közel állok az önfeladáshoz.

A lelkem hisz, a testem viszont kimerül a fájdalomtól. Ha Juli nem volna, rég feladtam volna.

Szoktatnom kell magamat a halálhoz. Naponta kimondom, hogy nem sokáig élek. Nem sokáig? Micsoda ostobaság! Igen, rövid ideig.

Régen még lehetett félelem nélkül emlegetni ilyesmit. Ma ez már nem költői sejtetem.

Legjobban az fáj, hogy Julitól el kell szakadnom. Ő segített egy negyed évszázadon át élnem a magam belső törvényei szerint. Kezdet-

ben még egy baráti kupaktanács is összeült, hogy elválasszanak tőle, mert román ügynöknek vélték. Már majdnem hallgattam Kiss Feriék és Tornai Jóskaék szavára, de valami krisztusi sugallatot követve úgy éreztem, hogy egy olyan országban, amelyben törvényesen százmilliókat lopnak, és tízezresével éltek körülöttünk a besúgóink, nem lehet hiedelmekre hagyatkozva meghurcolni egy embert. És minden fölhatalmazott becsületemmel kiálltam Juli mellett. Életre szóló katarzist élt át ekkor.

S annak a katarzisznak a tisztaságát egy életen át igazolta!

Mért is beszélek erről? Mert életem egyik legegyszerűbb, de legembe-ribb döntése volt. Dőlt rá sokáig a gyalázat, de mellettem a gyalázko-dások minden mocskát elviselte. Kevés hozzá fogható embert ismerek ebben a cifra hazában. Később kiderült, hogy a magyar belügy terjesztette róla, hogy a román securitáte ügynöke, hogy engem hiteltelenítsenek... Az értelmiségiek közül sokan elhitték az ügynökmesét. A Történeti Hivatalból megkapott megfigyelési dossziékból derült ki, hogy az egész tervet 1983-ban alkották meg, s mivel sikere volt a rága-lomnak, odaírták 1985-ben, hogy erősíteni kell!

Én éltem Julival, tudtam, kicsoda. Mégis szörnyű éveket éltünk meg az aljas rágalmozás tombolása idején, de sehol se kaptam hajba senkivel, mert az rossz vért szült volna. Csak annyit mondtam nekik: egyszer kiderül minden, és a jobbak bocsánatot kérnek Júliától.

Néhány barátom meg is tette!

Csoóri Sándor írásához, 2017 januárjában

Sándort már huszoneves korától gyötörte a pánikbetegség, később a hozzá párosuló depresszió. Akkor még sem ő, sem az orvosai nem tudták, mi a baja. A mindig aktuálisan felismert bajjal kezelték. Az együtt töltött évtizedek alatt hol kisebb, hol nagyobb hullámokban jelentkeztek ezek a testi és lelki gyengesé-gei. Azt nem mondhatnám, hogy bármikor nyugalomban élt volna, de voltak olyan történések az életében, amelyek ezeket az állapotait súlyosbították. A po-litikával vívott napi harcai sokkal kevésbé, mint az, amikor 1990-ben kikiáltot-ták antiszemitának, amivel nem tudott mit kezdeni. Sem az ellene megjelent több mint 150 ellenséges írással, sem azokkal az aláírókkal, akik nyílt levelükkel a köztársasági elnökhöz fordultak, durván fogalmazva azért, hogy mentse meg a magyar demokráciát Csoóri Sándortól, vagy azzal az ellenséges magatartás-sal, amellyel az erdélyiek és a nyugati magyarok egy része fordult ellene a Vi-lágszövetségben az évtized közepén. Ekkor kezdődött el az a romlás, amelyik a 2000-es évek közepére tetőzött. Két éven keresztül több ilyen mélypontot is

megjárt, többször került kórházba. Orvos barátai nemcsak mellette álltak, hanem át is segítették ezeken a nehéz időszakain, olyannyira, hogy újabb tízes-tendőnyi életet nyert. Sokat írt, verset, prózát, kötetei jelentek meg, előadásokat tartott. A 2012-es combnyaktörése után nehezen mozgott, nem szívesen járt el itthonról, és másokat sem fogadott szívesen. Sok esetben megállapodott barátokkal, hogy várja őket, de utolsó pillanatban lemondta. Egy-egy hangversenyre még eljutottunk a MÜPÁ-ba, de aztán oda sem vágyott.

A világot kizárta, egy szűk mezsgyét hagyott, amin én juthattam el hozzá. Mindennap nagyon várt haza, és akkor beszélgettünk, olvastam neki, olyankor még írt is egy-egy keveset. De csak az unszolásomra.

Az utolsó leírt mondatai a következők voltak:

„Éjjel ijesztően reszkettem. Félttem, hogy meghalok. Aztán elmúlt a reszketésem. Reggel újra kezdődött. Ismét reszkettem. Nem tudom, mi lesz velem. Egyedül Juli ápolgat megnyugtató, szép szavakkal.

A szemem továbbra is zűrzavaros. Bárkihez ragaszkodnék, aki segítene rajtam, de nincs senki Julin kívül.”

Sajtó alá rendezte: Balogh Júlia

MI ERŐSEBB: A DAL VAGY AZ ORKÁN?

Sárközi György életpályája*

2. rész

Sárközi Mátyás

A Válasz

Az 1930-as évek közepén a magyar értelmiség megkísérelte felvázolni az ország társadalmi rétegződésének minél pontosabb képét. Ezt a célt szolgálta az Új Szellemi Front megalakulási igyekezete által inspirált cikksorozat, továbbá a Magyar Cobden Szövetség¹ folyóiratában rendezett anket, amely a következő kérdéseket bocsátotta vitára: Mit értünk középosztályon? Azonos-e a polgárság a középosztállyal? Mi az értelmiség viszonya hozzá? Kifejtette idevonatkozó gondolatait többek közt Illyés, Kosztolányi, József Attila, Cs. Szabó László, Ignotus Pál és Sárközi György. Illyés hazai vonatkozásban értelmezhetetlennek vélte a középosztály fogalmát, Kosztolányi nemcsak létezőnek látta, de kedvelte is a középosztályt, „eltűnésével emberi nemesség veszne el” – írta. Sárközi a társadalmi „fent és lent” jelenségére mutatott rá.

A *Nyugat* 1935. 4-ik számában megjelent, már idézett, *Gondolatok a könyvtárban* című, szép esszéjében írja: „Az író azért író, hogy fájjon neki, ami másnak fáj, százszorosan fájjon neki a mezítelen talpakba fúródó tűske – s ezért szeretné, ha nem is lakkcipőbe, de legalább a ti félretaposott sarkú cipőtökbe bújtatni a sok mezítlábat. Ezt a lábkérdést kell megoldani, mielőtt a fejkérdésre kerül a sor. A megoldás bizonyára nem az író feladata, de a megoldást sürgetni, követelni kétségtelenül az író érdeke. [...] A politikát az irodalomból kitiltani nem lehet. A szociális ösztön éppoly szenvedély, mint a szerelem.”

Ilyen gondolatok foglalkoztatták Sárközi Györgyöt, amikor átvette a *Válasz* szerkesztését.

„Irodalmi folyóiratot elégedetlen fiatalok szoktak alapítani” – így kezdődik Bata Imre tanulmánya a *Válasz* indulásáról.² Debrecenben 1927-ben, főleg elégedetlen fiatalok kezdeményezéséből alakult meg az Ady Tár-

* (Részletek a szerző közeljövőben megjelenő könyvéből.)

saság, amelynek rögvest folyóirata is támadt, a rövid életű *Alkotás*. Ennek a kudarca után a költő, Gulyás Pál lobogó lelkesedése élt tovább, s helyesen látta, hogy egy országszerte érdeklődéssel kísért irodalmi-társadalmi folyóirat megteremtéséhez egyrészt nevek, másrészt anyagi erők szükségesek. Elsősorban Németh Lászlóra gondolt, akivel sűrűn levelezett, s aki, miután kinevezték a Rádió irodalmi osztályvezetőjének, elég jó anyagi helyzetbe került ahhoz, hogy fizetése bizonyos részét egy irodalmi lap nyomdaköltségeire áldozza (mint ahogy megtette ezt egyszemélyes folyóirata, a *Tanú* esetében.) Az Ady Társaság titkára, Pongrácz Kálmán írt buzdító tartalmú nyílt levelet Németh Lászlóhoz, aki, némi gondolkodás után, csatlakozott Gulyás lapalapító igyekezetéhez. Szükségesnek érezte azonban egy tekintélyes és velük hasonlóan gondolkodó harmadik személy bevonását is, s erre legalkalmasabbnak Fülep Lajost vélte. Ez az imponáló műveltségű művészetfilozófus és publicista meggyőződéses szocialistaként kezdte pályáját, majd hosszabb ideig élt Firenzében, ahol a Szent Ferenc-i gondolatok hatására irányt váltott. A Tanácsköztársaság idején nevezték ki az olasz irodalom egyetemi tanárának, így a kommün bukása után önkéntes száműzetésbe vonult, református teológiai képezését felhasználva Zengővárkonyban lett lelkész, s miután a pécsi egyetem a művészetfilozófia tanárának hívta meg, Várkonyból járt be megtartani egyetemi speciálkollégiumait. Fülep Lajos élete ötvenedik évéhez közeledett, de elvállalta a fiatalok folyóiratának társszerkesztését.

[...]

Bata Imre tanulmánya részletezi, milyen problémák merültek fel Németh László szerkesztői tiszte körül. Németh *Sznobok és parasztok* címmel írt tárcát a *Magyarországban*, kétségbe vonva, hogy az irodalomba paraszt őstehetségként be lehet robbanni. A paraszt tehetségnek is kikapálódásra van szüksége. S nem az a lényeg, hogy egy író „sznob” (nyugatimádó) vagy „paraszt” (népi), hanem az, hogy legyen európai látóköre. Féja Géza, mint a parasztírók szószólója, sértetten eltanácsolta a népieknek ezt a rétegét, például Szabó Pált vagy Veres Pétert, a *Válaszban* való publikálástól.

Németh László korábban az urbánusok vezéralakjaival, Hatvany Lajossal, Ignotus Pállal is összeakasztotta a bajuszt, az ő kontribúcióikra sem számíthatott. Ominózus jelek sejtették tehát már az indulásakor, hogy a *Válással* bajok lesznek. Fülep is hamar elkedvetlenedett, mert tulajdonképpen nem irodalmi lapot akart létrehozni, hanem elméleti folyóiratot. A szétesés pillanatában segítségül hívott Sárközi György mentette meg azután a *Választ*, hogy az jó erőket összefogó, tekintélyes és színvonalas orgánium legyen hátralévő néhány évében.

A mentő akció Illyéstől indult el. Ő először Németh Imrét hozta a laphoz, a politikában forgolódó, kiváló összeköttetésekkel rendelkező, becsületes, néppártoló és írástudó személyiséget, aki – kérve, hogy Németh László és Illyés maradjon a lap szellemi irányítója – vállalta, hogy a Miniszterelnökségnél a *Válasznak* lapengedélyt szerez havi megjelenésre, postai terjesztésre, tehát előfizetők toborzására. Így Németh Imre nem csak társszerkesztője, de bejegyzett kiadója lett a lapnak. Ám hamarosan lemondásra kényszerült, mégpedig azért, mert indult az 1935 tavaszán kiírt képviselő-választáson, s mandátumot nyert. Maga helyett szerkesztőnek Ortutay Gyulát ajánlotta, de ő maradt a kiadó.

Ismét Illyés Gyula adott jó tanácsot, miután Ortutayban nem látott lehetőséget a rendteremtésre. Sárközi Györgyöt ajánlotta be, aki az 1935. évi 5-6. összevont számtól vette át a lap szerkesztését.

Bata Imre Illyés Sárközi-nekrológját idézi: „*A sokfelől összegyűlt, de össze nem állt, mert változatlanul sokfelé húzó tábor a válság mélyére jutott. Ha a Válasz a mozgalom harci kocsijának neveztetett, ezt a szekeret már ke-rekeire szedtük s úgy látszott, nem lesz, aki még egyszer összerakja, nem akad többé, aki vállalni meri a szerkesztő idegnyűvő posztját. Utolsó kísérletként Sárközi Györgynek dobtuk oda a szekérroncsot. Összerakta, ezzel jártuk meg a következő, a legnehezebb és legeredményesebb útszakaszt.*”

Sárközinek nem volt könnyű dolga. Keresztury Dezső 1985-ben így emlékezett vissza szerkesztőségi ülésekre: „...mindig nyugtalanítóan tarka társaság gyűlt össze. Volt, aki rendkívül pontosan, határozottan fogalmazott, mint Erdei Ferenc, mondjuk, vagy Kovács Imre. Úgy beszéltek, mint-ha parancsot osztottak volna. De ott volt például Gulyás Pali, aki rögtönözve s kuszán beszélt, hóbötölt, néha nehéz volt kivenni, voltaképpen mit is akar. Akkor és ott úgy tetszett – de a bántás szándéka nélkül mondom –, bolondok ezek mind egy szálig. Mindegyik mondta a magáét, nem hagyták végigmondani a gondolatokat, belebeszéltek egymás szavába. Közöttük – közöttünk – járkált Sárközi: feledhetetlenül. Egy-két fényképe is bizonyítja, kicsit úgy, mint egy indus herceg. Nagyon szép, meleg szemei voltak ennek a karcsú, inkább soványnak ható embernek. Igen halkán beszélt, és úgy járt a „bolondok” közt, mint egy türelmes ideggyógyász. Itt mondott egy csitító szót, aztán összekötött két egymással vitázó, civódó gondolatot... Ezekon a diszkussziókon mindig a leglényegesebb és legkényesebb magyarkérdésekről volt szó.”

Sárközi György a népi mozgalom fórumává tette a *Választ*, de visszatekért a lapindítás komoly és nemes célkitűzéséhez, összeterelt sznobokat és parasztokat, hogy az égető magyar sorskérdések mellett a magyar szellemiség mindenfajta problémája helyet kapjon. Már visszatekintve írta Gulyás Pálnak: „*Hamvas Béla Jeffersről és Kerényi Károly új görögségről írt, miközben Illyés Gyula számról számra írta a Puszták népét. Féja Géza*

a gyarmati magyar sorsról kesergett és Kovács Imre meg Veres Péter a 'nemzet alatti' magyar életet tárták fel tanulmányaikban. S miközben szociális háttérű városi és falusi novellákat kerestem, egymás után közöltem Szentkuthy ultrasznob kísérleteit is. Mindehhez vers, költészet quantum satis."³

Megjelenése utolsó két évében új missziója támadt a Válasznak: a Márciusi Front képviselője.

[...]

Vissza a költészethez

A gürcös kiadói, lapszerkesztői, műfordítói munkája mellett prózát, színművet és cikkeket író Sárközi György vénája nem apadt ki, költemények minden évben születtek a tollán. Kevesebb befelé néző vagy éteri sugallatú vers, több olyan, amit jártában-keltében látott epizódok ihlettek, vagy a katasztrófa által fenyegetett világról szól. Idővel összegyűlt egy újabb, harmadik verseskötetre elegendő, igényesen válogatott anyag. Elvégre a *Váltott lélekkel* megjelenése óta több mint tíz év telt el. Hogy Sárközi lírája mennyit változott, arra jó példa két vers.

A *Nyári éjszaka* eredetileg a *Kelet Népe* 1938. júliusi számában jelent meg, a 21-22. oldalon. (Ez a lap a megszűnő *Válasz* örökét vette át.) A költemény bekerült Sárközi György 1941-ben kiadott, *Higgy a csodában!* című új kötetébe, de az 1939 szeptemberében bevezetett cenzúra beavatkozása következtében csonkán. (Különös módon, figyelmetlenségből így, két fontos és merész versszak kihagyásával, közölte az 1947-es *Sárközi György összes verse*, az 1954-es válogatott verseskötet, továbbá az 1976-os *Ég és föld között* is. Pedig a *Higgy a csodában!* harmincadik oldalán, a harmadik versszak után, üresen hagyott hézag, s vízszintes szaggatott vonalak jelzik, hogy onnan kimaradt valami.) A teljes, csonkítatlan vers 1938 után először a Medvigy Endre által szerkesztett, 1989-es *Válasz Évkönyv*ben jelent meg.⁴

[...]

1938. március 12-én a hitleri Németország csapatai bevonultak Ausztriába, és a Reich bekebelezte a szomszéd nemzetet (Anschluss). Magyarországon megjelent az első, még enyhének tűnő zsidótörvény, amely „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása érdekében”, a szellemi szabadfoglalkozásúak, tehát például az orvosok, ügyvédek, újságírók szakmai kamaráit kötelezte, hogy tagságuk soraiban maximum 20 százalékra csökkentsék a zsidó vallásúakat. (Akkor még csak vallási és nem faji alapon.) A törvény előkészítése a Darányi-kormány idején kezdődött el, hatályba lépése idején már vitéz

ómoraviczai Imrédy Béla volt a kormányfő, megrögzött antiszemita, akinek később azért kellett lemondania, mert Rassay Károly és Bethlen István kiderítette róla, hogy az ő egyik dédszüloje is zsidó volt.

A Petőfi Irodalmi Múzeum őriz néhány 1976-ig kötetben nem közölt Sárközi-verset. Olyat is (*Mint piacon a kengyelfutó*), amelyen rajta van a cenzor tiltása. E versek között található az *Öregszik az év*:

*Öregszik az év, nől a szakálla,
Török a körme, görbül a válla,
Egyet lép, kettőt botlik a lába,
Megyen meghalni sötét sírjába.*

*Ne kérdezd tőle, ifjan mit látott?
Dögvészt és romlást, festett vígságot,
Látott tengernyi rozsdás csúfságot,
Amíg egy kevés új igazságot.*

*Torz tetemeken tiport Kínában,
Gázolt Spanyolhon véres kínjában,
Hallott sieg-heil-et Germániában,
Szorongó sóhajt Magyarországon.*

*Immár szemei elködösödnek,
Emlékei mind megtöpörödnek,
Férges dióként vakon csörögnek,
Külön voltukból összepörögnek.*

*Megyen az ó-év sötét sírjába,
A feledésnek árny-barlangjába,
Az elmúlás lúdbőrös karjába,
Hová az évek hullnak sorjába.*

*Jön a november szelek malmával,
Jön a december fagycimbalmával,
Jönnek a halál nagy hatalmával,
Szórják a vén év útját szalmával.*

Az archaizáló, 16. századi magyar versformát idéző sorok cudar idők jöttét jelzik. A *Válasz* szénája sem állt jól, sorozatos támadások következtében megrendeléseket veszített, kebelén belül megtört az egység. A népi író Tatay Sándorból (1910–1991) közvetlenül a *Válasz* megszűnte után tört ki az addig visszafogott, ám ekkorra egyre elfogadottabbá vált

antiszemitizmus: a *Magyar Élet* hasábjain közölt fejtegetést arról, hogy a *Választ* nem lett volna szabad a zsidóból kereszténnyé vált Sárközi György kezeire bízni, aki mögött a zsidó tulajdonú, gazdag kiadó, az Athenaeum és az Est-lapok állott.⁵ Kodolányi János védte meg leközölt válaszában Sárközit. De Tatay tovább vitázott: „*Tagadom, hogy valóban életes országépítő munkát lehet ma kifejtteni olyan környezetben, ahol egy vagy két zsidó állandóan jelen van*” – írta a *Magyar Élet* következő számában.

Sárközi György a *Magyar Élet* szerkesztőjétől, Matolcsy Mátyástól kérte válaszlevele közlését a lapban. A szöveget K. Nagy Magda *A Válasz* című könyvéből idézem⁶, aki csak annyit árul el, hogy a levél 1939-ben kelt, pontosabb dátumot nem ad. Levélmásolata nem tünteti fel a címzettet, és Tatay Sándort, „N.N.”-ként jelöli. Felteszem, hogy K. Nagy Magda 1966-ban nem merete néven nevezni a kétszeres József Attila-díjas író, hátha ezért megrójják. („Majd eljönnek az N.N.-ok” olvassuk. Az eredetiben itt bizonyára „a Tatay Sándorok” áll.)

Kedves Barátom!

Mindig érdeklődéssel szoktam olvasni lapodat, a Magyar Életet, legutóbbi számnak egyik cikke azonban mélyen elsomorított. Ebben a cikkben N.N. elmélkedik többek között a Válasz szerepéről a magyar irodalmi életben és az én szerepemről a Válasz szerkesztői székében, olyan tájékozatlansággal és rosszhiszeműséggel, amelyet részben helyre kellene igazítanom, részben vissza kell utasítanom.

N.N. úgy állítja be a dolgot, mintha a Válasz Németh Imrén át jutott volna az én kezembe, aki az Athenaeum főtisztviselője is vagyok, mintha a munkatársak „zsidó irányítás” alatt dolgoztak volna, s főlhányja, hogy a Márciusi Front és a Válasz minden találkozásán ott ült a zsidó szerkesztő, mögötte az Athenaeummal és Az Est-lapokkal, és bármennyire kíváncsozott volna is, nem került szőnyegre közöttük a zsidókérdés. Mindannyian hallgattak, féltvén a meglévő vagy eljövendő pozíciójukat...

A magam ügyével gyorsan akarok végezni. Mindenki tudja, hogy zsidó származású vagyok, ezt sohasem próbáltam eltagadni. Legjobban tudják azok a barátaim, a Válasznak azok a főmunkatársai – Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László, Szabó Lőrinc és a többiek –, akiknek felszólítására a Válasz szerkesztését 1935 tavaszán Németh Imrétől átvettem. Én kezdettől fogva szabódtam a választás ellen, a három év folyamán többször is kértem társaimat, hogy állítsanak mást helyemre, mert tudtam, hogy majd eljönnek a N.N.-ok, akik a Válasz színmagyar íróinak munkáját az én személyemen keresztül próbálják diszkreditálni. De mert ők jobban ismertek engem N.N.-nál, nem mentettek föl a tiszt alól, én pedig nem hagyhattam oda

a gondot és a munkát, mert tudatában voltam a Válasz nemzetépítő jelentőségének. Hogy mögöttem az Athenaeum és Az Est-lapok ülnek, hogy ezek irányítják az én írói vagy szerkesztői tevékenységemet, emberi magatartásomat, egyiküknek sem jutott eszébe, mert egyiküknek sem volt alkalma tapasztalni. Eppoly rosszhiszemű állítás ez, mintha például Téged, aki a Gazdaságkutató Intézet főtisztviselője vagy, azzal gyanúsítana valaki, hogy írói vagy politikai szereplésed mögött a Gazdaságkutató Intézet, vagy az Intézetet fenntartó kapitalisták állnának. Akik működésemet ismerik, jól tudják, hogy épp ellenkezőleg, állásomat és kenyereimet kockáztattam szerkesztői és egyéb magyar érdekű munkámmal. De nem vagyok hajlandó vállalni a zsidóság exponensének szerepét sem. Származásomnál fogva nem szoktam kérkedni sem kereszténységgel, sem magyarsággal, de azt hiszem, Te is jól tudod, hogy más érdeket, mint magyar érdeket nem ismerek, akkor sem, ha ez a magyar érdek zsidó érdekek rovására, vagy akár az én személyes rovásomra megy.

No, de mindezért még nem írtam volna Neked ezt a levelet. Ami N.N. cikkében fölháborított, az elsősorban az a gyanúsítás, hogy az új magyar irodalom színe-java olyan gyáva és olyan ostoba, hogy maga fölé ültet önként, az illető szabódása ellenére egy zsidó spiont, hogy azután ne nyithassa ki a száját, ha a zsidókérdés kerülne szónyegre... Vajon N.N. – aki nem lehetett a Válasz munkatársa, mert rossz novelláit visszaadtam – mikor ült a Márciusi Front és a Válasz találkozóin, s honnan tudja, hogy ott hallgattak-e vagy nem hallgattak a zsidókérdésről? Hiszen maga a Válasz sem hallgalt erről, noha az untilg való tartalmatlan zsidózás olcsó sikereire sem pályázott, és a Márciusi Front makói kiáltványában is részletesen tárgyalja az álláspontját, amely aligha tetszhetett a zsidó fajvédelemnek. Amikor N.N. az egyik mondatában maga mondja a Válasz íróiról, hogy „meggondolatlan-ság és lelkiismeretlenség ezt a társaságot 'zsidóbérencnek' nevezni, s bűn egy nemzetépítő munkát végző fiatal írógárda ellen”, akkor hogy meri a következő mondatban azzal vádolni őket, hogy meggyőződéseiket és kiállásukat meglévő vagy eljövendő zsidóktól várt pozícióiktól tették függővé? Csak a tájékozatlanság, a visszautasított író bosszúvágya és a zavaros gondolkodás tehet egy ismeretlen fiatalembert oly vakmerővé, hogy a magyar irodalom legjobb-jait ilyen alacsony erkölcsűnek, ilyen gyávának és ilyen ostobának ítélje.

A Válasznak ma már nem vagyok szerkesztője, a Válasz szegénységben és tisztességben megszűnt. De annak a lapnak irodalomtörténeti és társadalomtörténeti szerepéről, amelybe Erdélyi József, Fodor József, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc és a fiatalok legjobb-jai írták verseiket, Kodolányi János, Tamási Áron novelláikat, Erdei Ferenc, Féja Géza, Kerék Mihály, Kovács Imre, Matolcsy Mátyás, Németh László, Szabó Zoltán, Veres Péter cikkeiket, nem N.N. hivatott ítéletet mondani.

Ha a jövőben támadni akar, támadjon engem, leplezze le panamáimat, sőtét gonosztetteimet, rántsa le műveimet, de ne nyúljon azokhoz a nagy ma-

gyar írókhoz, akik nemes hivatástudattal dolgoztak és szenvedtek nemzetük jövőjéért. A magyar szellem és a magyar dolgozók szolgálatától pedig semmiféle támadás nem tud eltántorítani, akár jobbról jön, akár balról.

Nagyon kérlek, hogy a pártatlan igazság érdekében közöld lapod legközelebbi számában ezt a leveletemet.

A *Magyar Élet* nem közölte Sárközi György levelét.

JEGYZET

¹ A 19. századi angol politikai gondolkodó, Richard Cobden, a szabadkereskedelem példájára, a gondolatok szabad nemzetközi áramlásának hirdetője volt. Angliában Cobden Klub alakult, Budapesten hasonló szövetség kezdte meg működését 1921-ben.

² Bata Imre: *A Válasz a két háború között (1934–1938)*. *Literatura*, 1979/4.

³ In Juhász Izabella: *Gulyás Pál és Sárközi György levelezése*. Debrecen, 1966.

⁴ *Válasz Évkönyv*, 1989/1. Püski.

⁵ Tatay Sándor: *Nyugat, Válasz, Kelet Népe*. *Magyar Élet*, 1938. július.

⁶ K. Nagy Magda: *A Válasz*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963. (A könyv, *Sárközi György* megjelöléssel, egy ismeretlen fiatal férfi arcképét közli.)

FERENC PÁPA HUMANITÁRIUS VÁLTOZATA A KATOLIKUS GONDOLKODÁSRA

Daniel J. Mahoney

Ferenc pápát általános megbecsülés övezi, nem is annyira katolikus bölcsessége, mint inkább amiatt, hogy a szekuláris (és kisebb részben vallásos) közvélemény valamiféle „progresszív” figurának látja őt. Hogy ennek hatására majd sokan visszatérnek a Katolikus Egyház kebelére vagy átgondolják tanítását „az emberről szóló igazsággal” kapcsolatosan, az erősen kétséges. Ferenc pápaságában van valami *bien-pensant*, azaz helyesen gondolkodó – mind megnyilatkozásaiban, mind abban, ahogy láttatni akarja magát – megerősíteni a balliberális elit körökben a politikáról és a világról uralkodó nézeteket.

A Ferenc pápát illető konszenzus szelektív és jobbra ideológiai természetű. Rajongói, sőt nemegyszer maga a pápa is összekeveri a keresztény könyörületet a világi emberbarátsággal. Ferenc hirtelenében rögtönzött megjegyzéseit a legmélyebb komolysággal fogadják, míg gondolatiságának azt az oldalát, amely folytonosságot mutat nagy elődeivel, többnyire figyelmen kívül hagyják, esetleg gyorsan átértelmezik. A konzervatív katolikusok közül sokan mély gyanakvással viseltetnek a pápa iránt, és egyre erősödik a meggyőződésük, miszerint nem tesz különbséget a – többnyire argentin indíttatása által formált – személyes értékítéletei a maga teljes súlyában létező katolikus bölcsesség között.

Hogyan igazodhatunk el ebben az útvesztőben? Ehhez csatasorba kell állítanunk a „folytonosság hermeneutikáját”, mégpedig úgy, hogy szókimondóan elemezzük, hol folytatja Ferenc pápa a katolikus gondolatiság korábban kiépített nagy hagyományát, és hol szakít vele. Igazságérzetünk azt diktálja, hogy a pápának nemcsak tisztelettel tartozunk, de azzal is, hogy nem tagadjuk meg tőle szellemi-kritikai képességeink legmagasabb szintű művelését.

Közös otthonunk gondozása

Ferenc pápa 2015. májusi, *Laudato si'* (Áldott légy) című enciklikája tökéletes példáját nyújtja az említett folytonosságoknak és töréseknek. Sok

minden van benne, ami ízig-vérig ortodox, sőt tradicionalista. Ferenc pápa ősi, kimondottan anti-modern szemléletű keresztény bölcsességet hangoztat, mikor felpanaszolja, hogy a természet teljes leigázására irányuló újkori program a földi javak „birtokosaivá és uraivá” alacsonyítja le az embereket. Ferenc megerősíti az ember egyedülálló voltát, amely „meghaladja a fizika és a biológia szféráit”, és hangsúlyozza, hogy a teremtés egésze a mi gondjainkra van bízva. Ezzel együtt – mint arra James V. Schall SJ atya nemrégiben rámutatott – Ferenc teológiája észrevehetően inkább a teremtést, mint a megváltást helyezi a középpontba, ennek okán pedig hiányosnak kell tekintenünk. Mikor a biológiai sokféleség védelmére kel, mintha elbagatellizálná azt a tényt, hogy az organizmusok és a különböző fajok az emberiség állítólagos kapzsiságától meglehetősen függetlenül bukkannak fel és tűnnek el. Ezzel el is érkezünk az enciklika egyik alapvető önellentmondásához: az a társadalom, amely a maga érintetlen valójában próbálja megóvni a természetet a teremtés elleni „vétkezés” elkerülése érdekében, az nem képes teljesíteni a szegények felemelését szolgáló „fenntartható és átfogó fejlődés” kötelezettségét, márpedig ez szintén előkelő helyen szerepel Ferenc pápaságának célkitűzései között.

Ferenc emlékeztet arra, hogy a technológiai fejlődés nem esik egybe az erkölcsi fejlődéssel. Felidézi, milyen központi szerepet játszott a technológia a kommunizmus és a náciizmus gyilkos ámokfutásában. A konzervatív moralizmus legnemesebb hagyományát folytatva „józan önmegtartóztatásra” és a határok megszabására buzdít. Mikor az egydimenziós „technokratikus paradigma” kritikáját vázolja fel, melynek alaptézise, hogy gazdasági és technológiai eszközökkel minden gondunk leküzdhető az erény és az önkorlátozás segítségül hívása nélkül, azt a legnemesebb katolikus és konzervatív gondolkodás szellemében teszi.

Ferenc pápa azt is helyesen állapítja meg, hogy „a modern korban szélsőséges emberközpontú szemlélet hódított teret,” szorosán kapcsolódva „a világ feletti uralom prométheuszi álmához”. Az ember nem Isten, ezért kerülnie kell minden törekvést, melynek hajtómotorja az önistenítés. Minden társadalmi fejlődés megkívánja a korlátok és az önkorlátozás tiszteletét. Bizony az egész szekuláris világnak égető szüksége lenne arra, hogy meghallja ezeket a bölcs szavakat. Ugyanakkor Ferenc nem látszik túl lelkesnek attól, hogy mennyit tehet a piacgazdaság és a technológiai innováció a klímaváltozás és más hasonló problémák kezelése terén. A piacgazdaságot szinte kivétel nélkül mindig egy kalap alá veszi a kapzsisággal, az egyenlőtlenséggel, a gazdasági imperializmussal és a környezetrombolással. Ezenfelül egy szót sem ejt arról a szörnyűséges környezetpusztításról, amely a huszadik század totalitárius szocialista rendszereit jellemezte és kísérte. Velük szemben

pedig a demokratikus kapitalista rendszerek rendkívüli képességgel rendelkeznek az önkorrekcióra.

Mint arra George Will felhívja a figyelmet, ha összevetjük Dickens Londonját a mai brit fővárossal a légszennyezettségi mutatók tekintetében, vagy ha belegondolunk, milyen óriási változáson esett át a Temze vízminősége az elmúlt ötven év leforgása alatt, az már elég ahhoz, hogy kétségbe vonjuk Ferenc vélekedését, miszerint a kapitalista „haladás” nem más, mint maga után „romot, sivatagot és szennyet” hagyó beavatkozás. Szó mi szó, Ferenc néha elejt olyan megjegyzéseket, mint hogy a „vállalkozói tevékenység nemes hivatás, amelynek célja, hogy gazdagságot hozzon létre és jobbá tegye a világot mindenki számára”. Ilyen kiegyensúlyozott kijelentések azonban viszonylag ritkán fordulnak elő az enciklikában. Ferenc jóval több időt tölt azzal, hogy ostromozza a haszonszerzést mint mozgatórugót, de szívesebben tart előadást a légkondicionálás és válogatott fogyasztói cikkek átkairól is. (Még a megélhetési gazdálkodásról is van egy-két jó szava, pedig ez az életmód annyira megkeseríti rengeteg ember életét, hogy inkább a veszélyes nagyvárosi monstrumokba menekülnek.)

Ferenc pápa szereti a szegényeket, és rendre emlékeztet minket abbéli kiemelten fontos kötelességünkre, hogy törődjünk a sorsukkal. Mikor legjobb formáját nyújtja, megrendítően költői teológusa tud lenni a jótékonyagnak. A szegénység bibliai képzete azonban nem szűkíthető le az anyagi nélkülözésre. Gondoljunk csak itt a hegyi beszédre, amely élesen szembeállítja a szegénységet a lelki szegénységgel. A szegények nem mindig áldozatok, és a szegény rétegek, vagyis a „proletariátus” nevében borzasztó bűnöket követtek el a 20. században. Az Egyháznak nagyon oda kell figyelnie arra, hogy ne engedjen az ideológia csábításának.

2015 nyarán a *The Economist* egyik számában peronistának nevezte Ferenc pápát. A jelző találó. A peronista populizmus „megavasodott politikai kultúrát” hozott létre, amely előnyben részesítette az osztályharcot és a javak újraelosztását a törvényes gazdagodással szemben. Megint csak George F. Will hívja fel rá a figyelmet, hogy Argentína 1900-ban a világ tizennegyedik leggazdagabb országa volt; napjainkra a hatvanharmadik helyre csúszott vissza. Sajnos Ferenc pápa a jelek szerint meglehetősen elnéző a szegények nevében szóló despotikus rendszerekkel szemben. A jobbára katolikus kubai ellenzékiek üldöztetése kapcsán például olyan hallgatásba burkolózott, ami már süket fülekre vall. 2015. szeptember 15-én az érkezése tiszteletére a havanai José Martí reptéren rendezett ünnepségen arról beszélt, milyen „különleges tiszteletet” érez Fidel Castro iránt – egy zsarnoki diktátor

iránt, aki ötven éven keresztül igába hajtotta Kuba népét és elvetemülten üldözte az Egyházat.

Mindez kiábrándító, hogy finoman fogalmazzunk. A szegényeknek is szükségük van politikai szabadságra, illetve olyan lehetőségekre, melyeket csak a magántulajdon tisztelete és a törvényesen szabályozott piacgazdaság képes megteremteni. Ezért különösen meglepő, hogy Ferenc pápa ritkán említi fel az Egyház mint a magántulajdon védelmezője szerepét, márpedig az a katolikus társadalmi tanítás egyik legfontosabb elemének számít XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* című enciklikája óta.

A pápának több körütekintéssel kellene nyilatkoznia akkor is, amikor a klímaváltozás okait és valószínűsíthető következményeit illető „nagyon komoly tudományos konszenzus” mellett tör lándzsát. Úgynevezett „klímaváltozás” mindig is létezett. A kis jégkorszak például évszázadokon át jéggel és csikorgó hideggel árasztotta el Észak-Amerikát és Európa északi részeit. Másfelől említhetnénk a Római Klub 1972-ben megjelentetett, szintén komoly „tudományos konszenzussal” megtámogatott, apokaliptikus hangvételű jelentését, amely azt jövendölte, hogy a földön 2000-re elapadnak a létfontosságú nyersanyagok. Ezt a prognózist is számítógépes modellezéssel állították elő. A pápa által sürgetett „ökológiai megterésnek” távol kellene tartania magát attól a szekuláris világveggangulattól, amely a környezetvédelmi mozgalom számottevő részét jellemzi.

Ferenc pápa elismerésre méltóan kritikus az állítólagos ökológiai „válság” leküzdésére bevetett abortusszal és népességszabályozással szemben. Néha még a társadalmi nemek tudományát (*gender theory*) is bírálattal illeti. (Mikor olvashattunk erről a sajtóban?) Ugyanakkor az apokaliptikus ívű enciklika valószínűtlen szövetségesekre talált. Kiemelt helyen említhető közöttük John Schellnhuber, a német tudós, akit a Vatikán az enciklika kibocsátása alkalmával meghívott, hogy előadást tartson, annak ellenére, hogy köztudomásúan népességszabályozás-párti, és már többször kijelentette, hogy a föld csak egymilliárd embert képes eltartani.

A szubszidiaritás elvét a pápa mindössze egyszer említi enciklikájában, miközben költői szólammal hangoztatja egy „valódi politikai világtekintély” szükségességét. Ferenc újra és újra erős hitet tesz amellett, hogy egy nemzetközi technokrata elit képes lehet a világ kormányzására.

Az Evangélium öröme

Ferenc pápa többször hangsúlyozta az öröm szerepét, amely az Evangélium hirdetését és hűséges követését kíséri. Az *Evangélium öröme* címmel, 2013-ban megjelent apostoli buzdításában arra szólít fel, hogy a „jó hírt” a maga teljességében vissza kell szereznünk. Sosem szabad megfélemlenünk „az evangelizáció édes és erőt adó örömeről”, arról, hogy Isten ígését az Ő királyságát fémjelző szeretettel és reménnyel hirdessük. A dokumentum ugyan nem kizárólag, sőt még csak nem is központilag foglalkozik az Egyház társadalmi tanításaival, mégis érinti a keresztény szerepvállalás alapvető kérdéseit a mai világban.

Sajnálatos módon az apostoli buzdítás meglepően szelektív módon fogadja el a katolikus társadalmi gondolat hagyományát. Nyoma sincs benne az ideológiai utópizmus elleni egyházi intésnek, a jogállamiságban és egészséges erkölcsiségben gyökerező piacgazdaság melletti egyértelmű (bár minősített) kiállásnak, a magántulajdon védelmének az egyéni méltóság és az erényesség gyakorlása érdekében, de az emberi szabadság szocialista elkobzását sem ítéli el egyértelműen. Ferenc pápa ismételten kijelenti, hogy a liberális kapitalizmustól való éles elhatárolódás, amit ő is képvisel, teljes mértékben folytonos az egyházi tanítások hagyományával. Ennek ellenére aligha lehet nem észrevenni, hogy Ferenc annyiban mindenképpen kitűnik elődei közül, hogy rendre és egyoldalúan azokra a gondolatokra helyezi a hangsúlyt, melyek kimondottan haladáspárti színezetet adnak a társadalomról való katolikus elmélkedésnek.

Ferenc jogosan emeli ki: *„senki nem várhatja el, hogy a vallást a személy belső világába száműzzük, és ne legyen hatása a társadalmi és nemzeti életre, ne foglalkozzék a polgári társadalom intézményeinek egészségével, ne nyilatkozzék a polgárokat érdeklő eseményekről”*. Ám ahelyett, hogy a kereszténység politikai szerepvállalását beillesztené az olyan nagy katolikus államférfiak fémjelezte hagyományba, mint a 16. századi Morus Tamás vagy a 20. századi Adenauer vagy de Gaulle, a pápa inkább Assisi Szent Ferencet és Kalkuttai Szent Terézt hívja tanúbizonysággul. Mindkettő nagyszerű lélek volt és mindketten lenyűgözően tudtak beszélni az eszkatologikus szentség mibenlétéről, de távol álltak attól, hogy állami tisztséget vállaljanak, és nem sok mondanivalójuk akadt a közjó voltaképpeni polgári dimenziójáról egy bűnös, esendő világban. Ennél fogva pedig a kereszténység politikai szerepvállalásának ferenci hangoztatása meglehetősen perfekcionista színben tűnik fel. A pápa a világ megváltoztatásába, az igazságért való harc és egy jobb világ építése melletti elkötelezettség lehetőségébe vetett valódi hitről beszél.

Való igaz, hogy a keresztény embernek harcolnia kell az igazságért, ám – mint azt Szent Ágoston az *Isten városában* kifejti – nincs olyan politikai rend, amely kizárólag igazságos lenne, és ilyen nem fog, nem tud soha létrejönni. Bűnös világunkban ilyen nem remélhetünk. Jobb és rosszabb politikai rendszerek persze vannak, mint ahogy az emberi létben is eleve benne rejlenek az igazságosság korlátai. Való igaz, hogy a kereszténynek az emberi tisztességért kell munkálkodnia. Rettenthetetlen tanúbizonyságot kell tennie az igazság és igazságosság mellett. Ugyanakkor a szó mélyebb értelmében a világot nem lehet „megváltoztatni”. Az isten országának földi megteremtésére tett kísérletek rendre nyomorúsághoz és önkényuralomhoz vezetnek, és a humanitárius szempontokat a keresztény igazság és az emberi lélek drámája fölébe helyezik. Mikor Ferenc fenntartások nélkül a világ megváltoztatásának igényére apellál, akkor voltaképpen ezt a világi eszközökkel megvalósítható jobbítást részesíti előnyben az ember természetfölötti rendeltetésével szemben. Akarva-akaratlanul, de ez a nyelvezet is a jellegzetesen késő modern politikai érzékenységtől oly elválaszthatatlan progresszizmus benyomását erősíti.

Ferenc pápa ezért vágyik „egy szegényeket szolgáló szegény Egyházra”. Ezzel a keresztény bölcsélet és tanúságtétel legjobb hagyományait követi. Ugyanakkor megint csak ritkán tér ki a szegénység és a lelki szegénység közötti különbség hangsúlyozására, ami oly fontos mozzanata – mai szóhasználatával élve – a „legszegényebbekkel való törődés” evangéliumi hitvallásának. A szociológiai kategóriaként felfogott szegény ember lehet önző, kapzsi és könnyen manipulálható demagógok által, mint ahogy a gazdag is lehet elnyomó, igazságtalan és hajlamos összetéveszteni jó szerencséjét a feddhetetlen morális tartással. Annyit meg kell viszont hagyni, hogy a pápa szerint a szegénységgel való törődés nem merülhet ki kormányprogramokban vagy az „aktivizmus fellángolásában”, hanem mindenekelőtt a „másik iránti figyelmet” kell jelentse. Tekintettel gondolatmenetének fő sodrára, az ilyesfajta kitételeket üdvözlendő pontosításoknak kell tekintenünk.

Apostoli buzdításában Ferenc pápa nem sok jó szót mond a piacgazdaságról, talán egyet sem. Ahelyett, hogy elismerőleg szólna a legmélyebb szegénységben élők felemelésére és általában a szegénység felszámolására tett társadalmi és politikai intézkedésekről, a pápa inkább a „jövedelmek jobb elosztását” célzó állami lépések mellett teszi le a voksot. Ezzel kétségtelenül valamelyest eltér a Katolikus Egyház régi hagyományától, a szubszidiaritás elvének konok támo-

gatásától. A javak teljes körű újraelosztására törekvő állam aligha fogja tiszteletben tartani a decentralizációt és a helyi kezdeményezéseket. Ha kellestlenül is, de Ferenc belátja a magántulajdon létjogosultságát, feltéve, ha azt magasabb „társadalmi” célok szolgálataiba lehet állítani. Ugyanakkor fenntartja, hogy *„a szolidaritást úgy kell megélni, mint amellet való döntést, hogy visszaadjuk a szegényeknek azt, ami megilleti őket”*. A pápa túlságosan könnyen lavíroz oda-vissza a teológiai kijelentések és a nagyon is megkérdőjelezhető társadalmi-politikai állásfoglalások között. Nyilván ez a vacillálás okolható azért, hogy gondolatait oly sok újságíró és politikus ideológiai alapon értelmezi.

Ferenc pápa személyes prudenciális értékítéletei között szép számmal akad olyan, amely jelentéktelen színben tünteti fel vagy egyenesen figyelmen kívül hagyja a politikai utópizmus nagy hagyományú egyházi ellenzését, illetve az Egyház aggodalmát a szocializmus számos változatában az emberi szabadságra és méltóságra leselkedő veszélyek miatt. Ezzel szemben – nagyon helyesen – szerény hangot üt meg, mikor az Egyház által az államhoz és a polgári társadalomhoz intézett gyakorlati ajánlások állítólagos hiánytalansága és tévedhetetlensége kerül szóba: *„az Egyháznak nincsenek minden részletre kiterjedő megoldásai”*. Ezzel megfontolt világi emberekre hagyja *„azokat a javaslatokat, amelyek jobban megfelelhetnek az emberi személy méltóságának és a közjónak”*.

Saját személyes meglátásai érdekesek és érdekesek a tiszteletteljes vizsgálatra, azonban nem állnak teljes átfedésben a keresztény politikai bölcselet megállapításaival. Példának okáért a pápa kijelenti, hogy *„az igaz iszlám és a Korán helyes magyarázata ellenkezik minden erőszakkal”*. Ez azon ritka alkalmak egyike, mikor egyértelmű és kendőzetlen gesztust tesz a politikai korrektségnek. Mohamed sok hitetlent öletett meg, többek között a védtelen medinai zsidókat is. Nemcsak vallási vezető, hanem harcos is volt egyben. Ezen felül az igaz iszlám engedélyezi és helyesli a *kard általi dzsihadot* is, bár az is igaz, hogy nem ez az iszlám hagyomány és a Korán értelmében vett dzsihad egyetlen vagy akár legmagasabb megjelenési formája. Semmit sem nyerünk azzal, ha a szőnyeg alá söpörjük azt a nyugtalanító tény, hogy az *„erőszakos fundamentalizmus”* igenis található valamennyi önigazolást az *„igaz iszlámban”*, illetve azt, hogy az iszlám soha nem volt *„békés vallás”*. Ezt egyébként maga XVI. Benedek pápa is minden kétséget kizáróan elismerte 2007-es regensburgi beszédében.

Az Egyház és Európa

A keresztény hit jövője és sorsa mindig is elválaszthatatlanul egybefonódott Európa jövőjével és sorsával. A kereszténység akkor lett igazán egyetemes vallás, mikor Szent Pál átkelt Macedóniába, hogy meghozza az örömhírt a görögöknek. Ferenc pápa előtt Szent Péter székében még egyszer sem ült olyan, aki ne európai lett volna. (Tegyük hozzá, hogy az argentin születésű, Bergoglio családnévű Ferenc maga is olasz gyökerekkel rendelkezik, és egyik anyanyelveként beszéli az olaszt.) Az Egyház elkerülhetetlenül „eurocentrikus”, de ugyanennyire szükségszerűen egyetemes is, részben a gondviselésnek köszönhető találkozás miatt, amely az Egyház, a görög filozófia és a római kultúra között jött létre, mint azt II. János Pál szívesen hangoztatta. Ennélfogva az Egyház nem maradhat közömbös az európai szabadság sorsát illetően. Ha igaz, hogy a kereszténység napjainkban egyre távolabb kerül életerejének európai forrásától, az mérhetetlen veszteség lenne Európa és a keresztény vallás egysége szempontjából. Nagyon sok múlik azon, hogy a keresztény vallás továbbra is képes lesz-e – és ha igen, milyen mértékben – hatást gyakorolni a szabadság európai gyakorlatára és az emberi méltóság európai felfogására.

Ferenc pápa a kereszténység és Európa viszonyát legbővebben abban a beszédében fejtette ki, melyet az Európai Parlamenthez intézett 2014. november 25-én. Itt elmondta, hogy Európa jelenleg egységes és szabad, és hogy „az egymással szemben álló blokkokra való felosztás” mára a múlté. Akárcsak II. János Pál, Ferenc is azt sugallja, hogy az egyén méltóságának védelme elképzelhetetlen a kereszténység nélkül, hiszen az mindig is „nagyban hozzájárult annak tudatosításához, hogy minden ember megismételhetetlenül értékes lény”. A modern Európának nemcsak „az elmúlt időkből” kell tanulnia (itt a szabadság és az emberi méltóság 20. századi önkényuralmi lábbal tiprására utal), de az emberi személyiség „transzcendens” igenléséből is, ahogy az a kereszténységben megjelenik. A pápa azzal érvel, hogy nem létezhet valódi méltóság ott, ahol elnyomják a gondolkodást és a vallásszabadságot, ahol a jogállamiság nem vet gátat a zsarnokságnak. (Nem ártott volna ezeket a szavakat Kubában is elmondania.) Ezenfelül védelmébe veszi az emberi méltóság társadalmi előfeltételeit, így az egyén alapvető szükségleteinek elismerését, illetve a foglalkoztatást, mint az emberhez méltó munka végzésének kereteit.

Közvetlen elődeihez hasonlatosan Ferenc pápa is védelmezi az emberi jogokat az állami önkény betolakodásával szemben. Ugyan-

akkor bírálja is az „emberi jog” fogalmának helytelen használatát, amennyiben a „magasabb szintű jó” fogalmától elszigeteltségben az emberi jogok tiszta autonómiájára való bárminemű hivatkozás szerinte könnyen „konfliktusok és erőszak” új forrásait nyithatja meg. A szó katolikus értelmében felfogott emberi személy teljesen különbözik a „monadikus”, akarata által vezérelt egyéntől. A beszéd egyik legnagyobb passzusában Ferenc összekapcsolja a „transzcendens emberi méltóság” fogalmát a korokon átívelő emberi természet olyan felfogásával, miszerint ezt az emberi természetet a jó és a rossz közötti különbségtétel velünk született képessége alakítja. Szent Pálra hivatkozva említést tesz a szívünkben rejlő „iránytűről”, melynek lenyomata az egész, Isten által teremtett világban fellelhető, ezzel pedig burkoltan a természeti törvényekre utal.

A pápa erős nyomatékkal jelenti ki, hogy az emberi szabadság nem abszolút, csakis „egymással viszonyban álló lények” sajátja. Napjainkban az emberi szabadság és méltóság eszerinti felfogását az erkölcsileg-politikailag ellenőrizhetetlen technológia fenyegeti. (Ferenc előszeretettel szokott az „eldobhatóság kultúrájára” hivatkozni, melynek égisze alatt minden további nélkül szabadulunk meg emberektől és tárgyaktól.) Ha Európa hú akar maradni az emberközpontúsághoz, akkor nyitottnak kell maradnia a transzcendencia befogadására. A beszédnek van azonban egy nyugtalanító hiányossága: említést sem tesz az európai nemzetállamról mint az önkormányzás és a méltósággal teli politikálás letéteményeséről. A beszédben egy árva szó sem esik Franciaországról, Olaszországról, Németországról, Lengyelországról, de egyetlen más európai nemzetről sem. Mindössze annyit mond, hogy védelmeznünk kell „az egyes népek sokféleségét, ragaszkodunk a sajátos hagyományainkhoz, elismernünk a történelmi múltjukat és gyökereiket”. De egyszer sem ejt szót a nemzetről mint politikai alakulatról, mint kikristályosodott formációról, amely otthont és táptalajt ad éppen azoknak a hagyományoknak, melyek ápolását – nagyon helyesen – egyébként elengedhetetlennek tartja.

1946. szeptember 19-én, Zürichben tartott emlékezetes beszédében Churchill azzal érvelt, hogy Európa egységét csak egy „spirituálisan nagy Franciaország” és egy „spirituálisan nagy Németország” közötti megbékélés és együttműködés alapjain lehet felépíteni. Önmagukat kormányzó nemzetek nélkül elképzelhetetlen Európa, de egy Európai Unió is. A francia katolikus politikafilozófus Pierre Manent szavaival élve az európai nemzet mint olyan lehetővé tette a keresztényeknek, hogy „*saját racionális belátásuk útmutatását követve, ám az isteni kegyelem szem előtt tartásával kormányozzák önmagukat*”.

Más szóval elismerte „az együttműködést az emberi józan ész és az isteni gondviselés között”. Az Egyháznak újra meg kell tanulnia az emberséges nemzeti lojalitás nyelvén beszélni, és ezt a nyelvet nem szabad összetéveszteni a mindent megmetelyező, pogány nacionalizmussal, amely iszonyodik a keresztény tanítástól és a valódi emberi egyetemesség eszméjétől.

Ferenc a „láthatatlan hatalmak szolgálatába állított, egységes gazdasági hatalmi rendszerekről” beszél. Ez részben indokolatlanul vészjósló megfogalmazás, részben viszont teljesen jogos aggodalomnak ad hangot a fékevesztett globalizáció láttán. Újra előhozva pápasága kedves ökológiai problémáit, hangsúlyozza, hogy „mindannyiunk személyes felelőssége, hogy törődjünk a teremtett világgal”. Emlékeztet rá, hogy „nem urai, hanem gondnokai vagyunk a természetnek”, viszont sajnálatos módon nem adja jelét annak, hogy észrevenné: az egyre mélyülő ökológiai szemlélet egyfajta világi vallássá vált, melyben a keresztény humanizmus eszmeisége immár nyomokban sem lelhető fel. A keresztényeket arra hívja az Úr, hogy élvezzék a természetet és megfelelően használják fel annak gyümölcseit, de sosem arra, hogy a transzcendens mindenható helyett istenítsék, né tán bálvány képében imádják azt.

A pápa a migráció kérdését is szigorúan humanitárius szempontok alapján tekinti. *„Nem engedhetjük meg, hogy a Földközi-tenger térsége egy hatalmas sírkertté váljék!”* Ebben kétségtelenül igaza van, de ez még nem elég. Ferenc nem szól a terrorizmus korában oly égető biztonsági kérdésekről, mint ahogy annak lehetőségével sem foglalkozik, hogy a nyugati világ alapvetően megváltozhat, ha befogad többmilliónyi muszlimot, javarészt fiatal férfiakat (akik közül nem egy kifejezetten ellenségesen viseltetik az ún. nyugati értékek iránt) egy olyan Európa kebelébe, amely nem fordított egészen hátat a kereszténységgel kialakult, gyümölcsöző kapcsolatának.

Az államférfiaknak – még akkor is, ha történetesen katolikus vallásúak – kötelességük, hogy a jogos társadalmi és politikai szempontok összessége között mérlegeljenek. Döntéseiket nem alapozhatják kizárólag humanitárius kritériumokra, sem egyfajta szentimentalizmusra, melyek elterelhetik a figyelmet a nehéz igazságokról. Ennek a szempontnak kell érvényesülnie a katolikus társadalmi tanításban is, ha nem akarjuk, hogy az az Alexis de Tocqueville által kipellengérezett „irodalmi politizálás” egy formájává, vagy pusztán a világi humanitarizmus egy válfajává silányuljon.

Az Egyház és Amerika

Az Egyesült Államok a demokratikus önkormányzás eddigi legsikeresebb kísérletének letéteményese, egyben a nemzetközi rend védőbástyája, akármit értsünk is ez alatt. A 20. században végig vezető szerepet vállalt a leggonoszabb önkényuralmak elleni harcban. Egy nagy és aktív (bár csökkenő létszámú) katolikus közösség hazája, és aránytalanul nagy mértékben járul hozzá azokhoz a forrásokhoz, melyek nélkül az Egyház nem tudná világszerte küldetését teljesíteni. Mi több, modern világunkban az Egyesült Államok egyre inkább az emberi szabadság legjobb és legrosszabb vonásainak kísérleti laboratóriumává kezd válni. Ennélfogva az Egyház nem engedheti meg magának, hogy hallgatásba burkolózzék Amerikát illetően, és különösen foglalkoznia kell a közismert amerikai gondolattal, melyet a Függetlenségi Nyilatkozat emlékezetes tömörséggel így fogalmazott meg: „minden ember egyenlőnek teremtett”. Ennek megfelelően a pápa 2015. szeptember 24-én, az Egyesült Államok Kongresszusa közös ülése előtt elmondott beszéde kiemelt jelentőségű, nemcsak a fenti amerikai tétel értékeléseként, de azért is, mert abban Ferenc kifejti az Egyház elképzelését a kereszténység szerepvállalásáról a mai világban. Először is leszögezi, hogy a demokrácia „mélyen az amerikai nép tudatában gyökerezik”. Aztán felidézi az emberi méltóság sérthetlenségének eszméjét, majd „magától értetődő igazságokat” válogat a Függetlenségi Nyilatkozatból. Rámutat, milyen rengeteg ponton kapcsolódik a katolikus létről alkotott fogalmunk azzal, hogy mit jelent amerikaiaknak lenni.

Mindazonáltal figyelmeztet rá: nem szabad hagynunk, hogy a „politikát a gazdaság és a pénzügyek rabszolgájává” tegyünk. A politikai értelemben vett közjó olyan látomását vázolja fel, melyben a „partikuláris érdekeket” fel tudjuk áldozni annak érdekében, hogy mindnyájan „békében és igazságosságban osztozhassunk a javakon, érdekeltségeken és a társadalmi létezés gyümölcsein”. Mindebből csak egy olyan politikai modell megfogalmazása hiányzik, amelyben tudni lehet, *hogyan* is kéne összeegyeztetni a személyiségi jogokat a közjó megalapozott koncepciójával – más szóval egy olyan politikafogalom, melynek kidolgozásához bőven találni forrásokat a morális és politikatudományi elmélkedés keresztény hagyománya tárházában.

A pápa készségesen elfogadja, hogy az üzleti szféra sokat tehet a szegénység felszámolásáért, illetve a javak előállítására és elosztására terén. Leszögezi, hogy „*a természeti erőforrások helyes felhasználása, a technológia megfelelő alkalmazása és a vállalkozó szellem kiaknázása*

mind-mind lényegi elemét képezi egy olyan gazdaságnak, amely korszerű, befogadó szemléletű és fenntartható kíván lenni". Legalább itt nem a luddita szól belőle; nem egy olyan gazdasági rend után sóvárog, amely menekül a modernség kihívásai elől. Ferenc antikapitalista retorikája – amit 2015-ben korábban teljesen szabadjára engedett tüzes latin-amerikai szónoklataiban – ebben a beszédben meglehetősen visszafogott. (Mikor Bolíviában és más dél-amerikai országokban kikelt a kapitalizmus ellen, nem sokat hallottunk az üzleti szféra „nemeslelkűségéről” vagy a „vállalkozási szellemről”.)

Ferenc tisztelettel adózik négy kiváló amerikai előtt. Ékesszólással említi Abraham Lincolnt, mint a szabadság és egyenlőség bajnokát, aki felvette a harcot a rabszolgaság ellen, és a polgárháború után „a szabadság újjászületésén” munkálkodott; Martin Luther Kinget, a faji igazságosság, a „pluralitásban és elfogadásban gyökerező szabadság” szószólóját; Dorothy Dayt, aki fáradhatatlanul kutatta a társadalmi igazságosság felé vezető utat; valamint Thomas Mertont, akinek „párbeszédre való készségét és Isten iránti nyitottságát” példaértékűnek tartja. E négy nagy amerikai életéről és küzdelmeiről valóban sok tekintetben példát lehet venni (bár meg kell jegyeznünk, hogy Dorothy Daynek a szegények érdekében végzett bámulatos tevékenysége a piaczgazdaság maró gyűlöletével és egyfajta harcos pacifizmussal párosult, amely tagadta az önkényuralmi agresszió elleni önvédelem létjogosultságát – ebben pedig Day nem volt maradtalanul hű a társadalomról szóló katolikus tanításhoz.)

A pápa e jeles alkalmat megragadva elítéli „a fundamentalizmus minden olyan fajtáját”, amely erőszakhoz és ideológiai szélsőségekhez vezet. Ugyanakkor – talán egy rosszul felfogott ökumenikus érzékenységre való tekintetből – újfent nem említi konkrétan az iszlamista szélsőségeket, akik napjainkban oly sok „állatias atrocitást” követnek el. Óva int a „kényelmes leegyszerűsítő szemléletől”, amely mindenben a jó és a gonosz csatáját látja. Joggal bírálja ezt a fajta erkölcsi fanatizmust, mivel azt nem a könyörületesség vezérli, és nem vesz tudomást a lélek összetettségéről, pedig annak felismerése emberibbé tehetné. Ezzel szemben nem teszi szóvá a demokratikus, jólétben élő nyugati világ rákfenéjét: a bénító erkölcsi relativizmust, amely tagadja a gonosz és a bűn létezését, és együttműködik a politikai korrektség minden megjelenési formájával. XVI. Benedek a „relativizmus diktatúrájának” nevezte ezt a veszélyes jelenséget, amely alapjaiban fenyegeti az amerikai és demokratikus szabadságot, napjaink emberének lelki épségét. Ferenc nagy lehetőséget szalasztott el azzal, hogy ebben a beszédben nem tett említést a relativizmusról.

Az irgalmasság nevében

Ferenc pápa rendkívüli fontosságot tulajdonított és tulajdonít az isteni irgalom hirdetésének. 2016-ot az irgalmasság rendkívüli jubileumi szent-évének hirdette ki, sőt egy interjúkötet is megjelent tőle *Isten neve irgalmasság – Beszélgetések Andrea Torniellivel* címmel. Ferenc pápa rendszeresen beszél arról, milyen „mély sebet” ejtett az emberiségen az eredendő bűn, és hogy az embernek milyen égető szüksége van a kegyelmes Isten irgalmára. Ennek fényében különösen nyugtalanító, milyen ritkán hozza szóba a bűnbánat, a töredelem témáját.

A német katolikus filozófus Robert Spaemann szófordulatával élve Ferenc pápa néha „elébe megy Isten irgalmának”. Például – egyébként csak helyeselhető módon – arra szólít fel, hogy a homoszexuálisokkal tapintatosan kell bánnunk, és meg kell akadályoznunk kirekesztésüket, de önmegtartóztatásról vagy a bűn kísértésének való ellenállásról már nem ejt szót. Nem hangsúlyozza a bűnbánat szerepét, mint az Egyház életében való részvétel alapfeltételét. Mindez egy tágabb problémát vet fel. Az önérdék nélküli isteni szeretet ferenci hangsúlyozása mintha eltörpítené a bűnbánat jelentőségét, holott az előfeltételét képezi annak, hogy a lélek befogadhassa Isten kegyelmét és irgalmasságát. Relativizmussal sújtott korunkban sokan hajlamosak az isteni kegyelmet járandóságnak venni, vagyis azt feltételezni, hogy a bűn nem is igazán bűnös dolog, hiszen végeredményben nem távolítja el az egyént Isten fényétől.

A pápa nem foglalkozik nyíltan a jogos bűnhődés keresztényi fogalma és a szabadon lebegő együttérzés vezérelte világi, humanitárius étosz közötti különbségtétellel. Márpedig Isten könyörületessége és a humanitárius együttérzés nem ugyanaz. Isten irgalmasságát nem válthatja ki a személyes megbánás, de a jogállamiság erős kezű, bár emberies gyakorlása sem. Az, aki mintegy „elébe megy Isten irgalmasságának”, egykönnyen korunk tragédiájának malmára hajthatja a vizet, ez pedig nem más, mint a bűn, a gonosz és a személyes felelősség tagadása. Az isteni irgalomra nem lehet azzal a szándékkal hivatkozni, hogy legitimáljuk azt az állapotot, amit Benedek a „relativizmus diktatúrája” fordulattal írt le. Olyan fontos dolgok ezek, melyek elmélyült gondolkodást és tisztánlátást követelnek minden hívő kereszténytől.

A család szerepe a modern világban

A pápa 2016 tavaszán kiadott, *Amoris Laetitia (A szeretet öröme)* című apostoli üzenete javarészt meglehetősen hagyománykövető, melyben Ferenc lenyűgöző szépséggel magyarázza, mit is mond a Szentírás

a családról. Szent Pál híres szeretethimnuszának (1Kor 13,1–13) értelmezése a dokumentum egyik legerősebb oldala. Az elmélyedt, lírai hangvétellő elemzés mintegy bevezetőt képez a házastársi szeretet – „a férj és feleség közötti, a házasság szentsége által szentesített, kiteljesített és megvilágosított szeretet” – kristálytisza taglalásához. Sajnálatos módon a magas röptű eszmefuttatásnak minduntalan szárnyát szegi az, hogy Ferenc jellemzően az Egyház által a világ felé mutatott „értékek” alapján próbál új értelmet adni a családi élet keresztény fogalmának. Az Egyház tanítását itt „megpróbáltató eszménynek” nevezi, melynek az esendő ember szükségképpen nem képes megfelelni.

A pápa rámutat, hogy az Egyháznak „aligha áll módjában, hogy lemondjon a házasság intézménye melletti kiállásról pusztán azért, hogy ne sértsen egyes érzékeny csoportokat mai világunkban”. Ugyanakkor mintha szeretne a világisággal félúton kompromisszumot kötni az „együttérzés” és az emberi esendőség nevében. A mű egyfajta látens – olykor nem is annyira látens – bifokális szindrómában szenved: az Egyháznak nem szabad „tágítania a házasság eszményének maradéktalan képviselésétől” relativizmusba és erkölcsi közönybe süllyedt korunkban, ugyanakkor azzal, hogy homályosan körvonalazott „értékek” és „ideálok” mentén akarja meghatározni a jó életvitel keresztényi tanítását, Ferenc erősen eltávolodik a „jó-ság” és az „erény” hagyományos egyházi felfogásától.

Ferenc feltételezi, hogy áthidalhatatlan szakadék húzódik ideál és valóság között. Jó példa erre az az elhíresült lábjegyzete, melyben túlságosan nagy mozgásteret enged az egyéni papi mérlegelésnek a házasságtörés, a válás és az újráházasodás megítélésében. Megint előáll annak veszélye, hogy mintegy megelőlegezi Isten irgalmát, mikor arra buzdítja az Egyházat, hogy gyakoroljon bűnbocsánatot vagy hunyjon szemet objektíve morális bűnnek minősülő döntések és helyzetek fölött, anélkül, hogy a bűnös egyén bűnbánatot tanúsítana vagy változtatna magatartásán. Elfogadja, hogy helytelen a homoszexuális együttélést „a házasság szintjén” kezelni. De a homoszexuális kapcsolat esetében tulajdonképpen miért is ne gyakorolhatnánk ugyanazt az együttérzést és irgalmasságot, melyet a pápa oly kívánatosnak tart az elváltak és újráházasodottak vonatkozásában? Itt vajon nem kéne működéskébe lépnie a humanitárius könyörületnek? Ferenc nem sok következetes indokot sorakoztat fel amellett, miért ne kéne így gondolnunk. Úgy tűnik, örök hűséget fogadott egy olyan ideálnak, amely egyre kevesebb és kevesebb ponton érintkezik a valósággal. Az már más kérdés, hogy mindez mennyiben feleltethető meg az Evangélium és a morális törvények iránti hűséggel.

A másik Ferenc

Mint az már bizonyára kiviláglott, a jelen esszét kettős minőségemben írtam, mint hithű katolikus, és a politikai filozófia lelkes művelője, aki tiszteli a pápa személyét és a pápaság intézményét, ugyanakkor nem tud szemet hunyni a pápán egyre inkább elhatalmasodó tendencia fölött, hogy a katolikus bölcsességet összemossa a balos ízű, világi humanitarizmusmal. Az eddigiekben a pápa legtöbbet idézett gondolataiból indultam ki (a környezettel kapcsolatos enciklika, az isteni irgalmasságra tett gyakori hivatkozások, az evangéliumi örömmel, valamint az emberi és isteni szeretettel kapcsolatos apostoli levelek, az Európai Parlament és az amerikai kongresszus előtt mondott, gondolatébresztő beszédek). Sok dolgot találtam Ferenc gondolkodásában, ami folytonosságot mutat nagy elődeivel – voltaképpen sokkal többet, mint amennyit legtöbb kritikus hajlandó elismerni. De sok olyan dologra is bukkantam, aminek nagyon megfelelni vágyó és politikailag korrekt íze van. Ezzel együtt az itt taglalt *hivatalos dokumentumokban* a mérleg nyelve mégis a józanság, a megfontoltság, a katolikus bölcsélet nagy hagyományaihoz való hűség irányába billen.

Ugyanezt már nem lehet elmondani, ha a pápával készített *beszélgetéseket és spontán megjegyzéseit* vesszük alapul, márpedig a pápaságának általános fogadtatását éppen ezek a megnyilatkozások alakították és alakítják leginkább. Rosszul startolt, mikor a 2013-as brazíliai Ifjúsági Világnapról hazatérően a Krisztussal és az Egyházzal szakítani nem akaró, homoszexuális katolikus hívők szándékaira és cselekedeteire utalva azt mondta az újságíróknak: „*Ki vagyok én, hogy pálcát törjek felettük?*” Előre kellett volna látnia, hogy ezt a szónoki kérdését felkapják és az erkölcsi relativizmus szolgálatába állítják majd azok, akik a nyitott „szereket” és a „házasság-egyenlőség” nevében áskálódnak a házasság hagyományosan felfogott intézménye ellen. Nemrégiben, egy újabb (ezúttal Krakkóban tartott) Ifjúsági Világnapról visszatérve a pápa azt a fantasztikus és zavarba ejtő kijelentést tette, hogy a katolikus erőszak ugyanúgy elítélendő, mint az iszlamista erőszak. Ráadásul ezt közvetlenül azután mondta, hogy Észak-Franciaországban iszlamista terroristák különös kegyetlenséggel meggyilkolták Jacques Hamel atyát saját templomában. A „katolikus erőszakra” Ferenc csak egyetlen példát tudott felhozni: egy megkeresztelt fiatal példáját, aki – egyébként nyilvánvalóan nem vallási indíttatásból – megölte barátnőjét. Az ilyesfajta megjegyzésektől teljességgel idegen a józan gondolkodás, illetve valósággal árad belőlük a hebehurgya politikai korrektség.

Ezen túlmenően a pápa köti az ebet a karóhoz, hogy minden valásnak megvannak a maga fundamentalistái, nem csak és nem kevésbé, mint az iszlámnak. Ilyet mondani erkölcsi bárgyúság, és minden bizonyítékra fittyet hány. Ferenc még azt is állítja – minden különösebb okfejtés nélkül, ám annál több balos közhellyel megtűzdelve –, hogy az iszlamista terroristák kizárólag a szegénységre és a társadalmi igazságtalanságra adott válaszként követnek el förtelmes erőszakos tetteket. Az újkori terrorizmus végső oka szerinte a kapitalizmusban, a pénz istenítésében jelölhető meg. Ezek az odavetett, sokkal inkább ideológiai, semmint keresztény indíttatású kijelentések megnehezítik a pápa elismerését, hiába követelnek egyébiránt figyelmet és tiszteletet megfontoltabb gondolatai.

A gyakorlatias érvelésnek ez a kolosszális hiánya jellemző Ferenc rögtönzéseire. Ad hoc megjegyzéseinek retorikai fegyelmetlensége mindig szemet szúr, és ez nemcsak az ő pápaságának megítélését, de a pápaság mint intézmény integritását is aláássa. A közelmúltban az olasz baloldali újságírónak, Eugenio Scalfarinak adott interjújában azt állította, hogy napjainkban a kommunisták azok, akik leginkább „keresztény módjára gondolkodnak”. Ezzel sutba vetette a totalitarizmus minden formájának következetes és nagy hagyományú egyházi elutasítását. Ferenc szerint a kommunisták különleges, krisztusi módon törődnek a szegényekkel – mintha nem is tudná, hány tízmillió egyszerű munkás és paraszt pusztult el a 20. század kommunista ideológiájú rezsimjeinek kezétől. Zen hongkongi bíboros a *The Wall Street Journal* lapjain nemrégiben arról írt, hogy a pápának fogalma sincs a kommunista elmélet és gyakorlat mibenlétéről, illetve hogy „kommunista” alatt kizárólag azokat az aktivistákat és értelmiségieket érti, akiket az argentin katonai kormányzat az 1970-es években a „piszkos háború” során bebörtönzött vagy megöletett. Egyszóval Ferenc meglehetősen szűklátókörűen, sőt elvakultan viszonyul a 20. század legnagyobb gonosztetteihez, amennyiben nem vesz tudomást a megrögzötten keresztényellenes ideológiával megtámogatott önkényuralmi rendszerekről.

Ezen felül a pápa gátlástalanul „pszichologizálja” azokat, akik ragaszkodnak a latin nyelven celebrált miséhez. Merevnek, egyfajta farizeusi kórban szenvedőnek tartja őket, nincs számukra a szívében sem megértés, sem könyörület. Ferenc az ilyen megfontolatlan megjegyzésekkel ha burkoltan is, de támadást intéz elődje, XVI. Benedek ellen, aki rövid életű pápasága alatt mindvégig arra törekedett, hogy helyreállítsa a katolikus liturgia méltóságát és szépségét. Vajon magára Benedekre is vonatkozik ez a leegyszerűsítő, méltatlan beskatulyázás?

Válság az Egyház kebelében

Mikor Burke bíboros három bíborostársával egyetemben *dubiát* adott ki, arra kérve a pápát, hogy pontosítsa az *Amoris Laetitia* elhíresült lábjegyzetének homályos jelentését – mármint hogy az Egyház továbbra is Krisztussal tart-e abban, hogy fenntartja a házasság feloldhatatlanságát és elutasítja a „szituációs etikát” –, Ferenc megint csak hallgatásba burkolózott, azon túl, hogy elítélte a „legalistákat”, akik egy fontos doktrinális és erkölcsi kérdés tisztázására irányuló kéréssel mertek hozzá fordulni. Egyes baloldali érzelmű ultramontanisták ennél is tovább menve amellet érveltek, hogy a négy kérdezőt meg kell fosztani bíborosi tisztségüktől, sőt „eretnekséggel” és „hitehagyással” vádolták meg őket pusztán azért, mert hűek kívántak maradni egy évszázados katolikus tanhoz. Mindez aligha válik az Egyház javára; mi több, az is elképzelhető, hogy egy későbbi szakadás árnyékát vetíti előre. Az argentin, a máltai és a német püspöki konferenciák – a kétértelmű pápai lábjegyzet tekintélyére hivatkozva – már áldásukat is adták arra, hogy elváltak és újrահázasodottak is áldozhassanak. Ennek ellenére Gerhard Müller bíboros, a Hittani Kongregáció prefektusa nemrégiben úgy nyilatkozott az *Il Timone* olasz magazinnak, hogy a házasságról szóló, hagyományos egyházi tanítás továbbra is érvényes, és „*nincs olyan tekintély a mennyben vagy a földön – legyen az angyal, a pápa vagy püspöki jogszabály – amelynek hatalmában állna ezen változtatni*”. (Lásd a *Catholic Herald* 2017. február 1-i számát.) Nem lehet biztosra venni, hogy az egyre inkább diktatórikus eszközöket alkalmazó pápa szó nélkül fogja hagyni Müller bíboros kiállítását a házassággal kapcsolatos hagyományos egyházi tanítás mellett. Itt már azonban ismeretlen, új vizeken járunk.

Úgy gondolom, nem kötelességünk tiszteletben tartani és majmolni a pápa túlságosan is sok, odavetett megjegyzésére oly jellemző gyakorlati érvelési hiányosságot. Egyetérttek Ross Douthattal, aki a *The New York Times*-ban nemrégiben rámutatott, hogy a pápának az elváltak és újrահázasodottak áldozásával kapcsolatos „odakacsintásait” és „fejbiccentéseit” nem lehet hivatalos, az Egyház tekintélye által megtámogatott tanításnak tekinteni. Ugyanakkor őszintén remélem, hogy Ferenc előbb-utóbb csak tanul egy kis szónoki fegyelmet, és felhagy azzal a szokásával, hogy hithű katolikusok sokaságát fordítja maga ellen olyan meggondolatlan kijelentésekkel, melyek helyes megítélését inkább az Egyház által régebben „méltó megfontolásnak” nevezett szempontok alapján gondolkodó világi polgárok és államférfiak belátására kellene bízni. Arra is jobban ügyelhetne, hogy ne ássa alá a krisztusi Anyaszentegyház egységét. Nem múlik

el nap anélkül, hogy Ferenc ne mondana valamit, ami megbotránkoztatja a valláshoz leghűbb, legortodoxabb híveket. Az új felállásban az ő hitük egyfajta „merevségként” van elkönyvelve, ez pedig példátlan az Egyház történetében.

Zárszó

Nem szeretnék félreérthető lenni. Ferenc pápa írásai, beszédei, hivatalos felszólalásai nincsenek híján bölcsességnek és éleslátásnak. A pápa ezekben a formálisabb műfajokban tud a legkomolyabb lenni. Akkor nyújtja legjobbját, mikor a katolikus bölcselet nagy hagyományait és teljes súlyú tekintélyét folytatva, elődei meglátásaival folytonosságban fejt ki és veti papírra saját gondolatait. Mikor azonban eltávolodik azoktól, hajlamos összekeverni a humanitárius törődést a szó szigorú értelmében vett keresztényi megfontolásokkal. A társadalommal kapcsolatos katolikus tanítást sokszor progresszivisták irányban kiterjesztően értelmezi. Az pedig kimondottan érdekes, hogy a jelek szerint nem sokat fogott fel a 20. század leginkább ördögtől való jelenségéből, a totalitárius rendszerekből. Innen eredeztethető az is – és ez igen nyugtalanító –, hogy elnézést tanúsít a kubai kommunista zsarnokság iránt. (Mondják, erősen gyászolta a kubai diktátort...)

Ferenc pápának bizony javára válna, ha többet foglalkozna azzal, hogy mondjuk II. János Pál hogyan élte meg a kommunista terrort vagy XVI. Benedek a náci barbárság napjait. Ha erre hajlandó lenne, semmi kétségem sincs afelől, hogy gondolatvilága tisztább hangon csengene egybe a katolikus társadalmi és politikai bölcselet legnevesebb, időtlen hagyományával. Legalábbis biztosan kevésbé lenne hajlamos – írott és szóbeli megnyilatkozásaiban egyaránt – olyan személyes értékítéleteket hangoztatni, melyek leghangosabb szószólói és rajongói, a balliberális elit progresszív véleményeit és előítéleteit visszhangozzák.

(Lengyel Balikó Péter fordítása)

DONALD TRUMP

A munka megkezdődött

Bruce Anderson

Az elkeseredés megvilágosodáshoz vezethet. Egy ugyancsak elkeseredett amerikai barátomnak köszönhetően egy csapásra sikerült megértenem a Donald Trump-jelenséget és annak kontextusát. *„Ha Thomas Jefferson előre látta volna Donald Trumpot – vélekedett barátom –, bizonyára felszólította volna forradalmár bajtársait, hogy azonnal szüntessék be a harcot, és egyezzenek ki III. Györggyel”.* És itt még nem volt vége borúlátásának: *„A baj az, hogy Jefferson ide vagy oda, a felvilágosodás nem tudott igazán mély gyökeret verni az Egyesült Államokban.”* Így látja tehát az értelmiségi egy kék – demokrata többségű – államból, aki sosem vallaná be magának, véleményalkotását mennyire befolyásolja Hollywood – a középső államok egyszerű népét, akik Trumpot megválasztották: a magasból alátéekintve.

Ezzel együtt – és Trumptól most eltekintve – barátomnak persze igaz volt, maga sem tudja, mennyire. Igen, itt valóban a felvilágosodás hosszú távú kudarcáról beszélhetünk, és részben ez a kudarc okolható a nyugati politika harminc éven át tartó válságáért, amely napjainkban romlással fenyeget. Márpedig ha a nyugati világ végérvényesen lemond a hatalom akarásáról és elveszíti a hatalom gyakorlásának képességét, akkor az egész földgolyón eluralkodhat az anarchia és a pusztítás.

Az elmúlt években a feje tetejére állt a világ. Már nem működnek a régi vélekedések és meggyőződések. Ebből következik, hogy a nyugati geopolitikai önbizalomnak többé nincs alapja. A kilencvenes évek elején azt várták tőlünk, hogy üdvözljük az új világrendet és a történelem végét. Milyen üresnek hangzanak ma ezek a szólamok! Ha még emlékszik is rájuk valaki, azt csakis keserű iróniával teheti. Felejtsük el az optimista jelmondatokat: korunk a megismerhetetlen ismeretlenség korszaka.

Minderről persze egyáltalán nem Donald Trump tehet. Az elnök nem forrása a problémáknak, mindössze csak dramatizálja azokat. Nem volt köze a nyugati világ közel-keleti politikájának kudarcaihoz. Nem ő idézte elő az amerikai munkahelyekre és életszínvonalra leselkedő veszélyeket, az automatizálást, a robotizációt, a globalizációt. Nem ő felelős a szegény országok összezsúfolt népessége részéről

ránk nehezedő bevándorlási nyomásért. Nem okolhatjuk őt a közös európai fizetőeszköz csődjéért, de azért sem, hogy a nyugat a hidegháború lezárultával nem képes valamiféle *modus vivendi* kialakítani Oroszországgal. Azok, akik Trump úrnál bölcsebbnek képzelik magukat – és ezt tudományos fokozataikkal igazolni is tudják, ha gyakorlati eredményeket nem tudnak is feltétlenül felmutatni –, jobban tennék, ha inkább önvizsgálatot tartanának saját motivációjukat illetően. Hogy Trump elnökségét esztétikai alapon kifogásolják, az teljesen érthető: joggal kérdezhetik William Butler Yeats szavaival, „[...] *hogy – ideje jövén – miféle vad / cammog majd Betlehembe, megszületni.*”¹ Ugyanakkor az is lehet, hogy éppen azért olyan mérgesek rá, mert szembesíti őket saját kudarcukkal.

Ezért a kudarcért nem mindig lehet valakit kárhozthatni. Elképzelhető, hogy a nyugatot fenyegető kihívások között akad olyan, amelyért senki, még Donald Trump sem tudja felvenni a kesztyűt. Mindenesetre Trump legalább erőnek erejével napirenden tartja ezeket a kihívásokat. A bölcsebbje rendszerint nem szereti megoldhatatlan kérdéseken törni a fejét, mint ahogy az Eloik is igyekeztek nem tudomást venni a Morlockokról. Lehet, hogy Trump úr maga is egy Morlockot juttat egyesek eszébe, ám annyi tagadhatatlan, hogy mestere a gondolatébresztésnek, de a tette hívásnak is. Sőt, még az is lehetséges, hogy legalább három problémakörben képes lesz megváltani a nyugati világot a felvilágosodás egy-egy kisebb kudarcától.

Borúlátó barátom ténynek tekintette, hogy a felvilágosodást Európa diadalra vitte, még ha saját honfitársai nem találtattak is méltónak az ige befogadására. Ez sajnos nem igaz. A hozzá fűzött szép reményeket tekintve a felvilágosodás megbukott. Ez a bukás pedig az emberi történelem letragikusabb korszakához köthető, és akár az emberiség pusztulásához is vezethet. Annyira máshogy kellett volna mindennek történnie. Az ember élete hosszú évezredek óta, a nagyszerű kulturális vívmányok ellenére javarészt sanyarúságban telik. A technológiai fejlettség valamelyest magasabb fokán bár, de ugyanúgy csak a táplálékért, a melegért és a szexért való állati küzdelemről szól az egész. Megszámlálhatatlan emberi élet nem volt más, mint egy hatalmas jalkiáltás.

Aztán minden megváltozott. Egy paradoxonnal kezdődött. A Reformáció és a vallásháborúk nagymértékben kitágították az egyéni szabadság határait, ám a mozgalmak fő mozgóitainak többsége aligha erre a végkimenetelre számított. Idáig vezethető vissza a felvilágosodás és az elsőként a szabad Angliában kirobbant ipari forradalom alapvetése. Válságok, háborúk akkoriban is voltak, mindig vannak. „*Hanem nyomorúságra születik az ember, a mint felfelé szállnak a parázs szikrái.*” A tizenki-

lencedik század végére mégis úgy tűnt, mintha az emberiségnek sikerült volna határozottan és végérvényesen szakítania az ínség és elnyomás hosszú, sötét korszakával. Úgy látszott, hogy az ember megtanult végre fejlett társadalomban élni. Mindennek alapja a jogállamiság volt. Mikor ez megvalósult, következhetett a parlamentáris kormányzás és demokrácia a maga különböző válfajaiban. Ezzel létrejött az alkotmányos rend, amely a bővülő gazdasági és kereskedelmi tevékenységnek köszönhető stabilitás, szabadság és növekvő jólét zálogát jelentette. A haladásban nem nagyon lehetett kételkedni. A whigek történelemszemlélete minden jel szerint diadalmaskodott, és egyetlen bölcs belátással bíró tory sem irigyelhette el ezt a sikert. Nem volt olyan józan gondolkodású ember, aki inkább Joseph de Maistre-re, semmint Macaulayra bízta volna szívesebben a kormányzást.

„Vegyétek magatokra a fehér ember terhét!” – szólította fel az amerikaiakat Kipling. Azt meg kell hagyni, hogy ezek csúnya foltok a birodalmi küldetés mundérján, jelesül a délnyugat-afrikai német, illetve a kongói belga jelenlét okán. Ennek ellenére egyáltalán nem volt alaptalan a remény, hogy a gyarmatosítás emberesebb válfaja képes lehet a nyugati civilizáció áldásait az egész világra kiterjeszteni.

Aztán minden félresiklott. Európa hadat üzent önmagának. Harminc évre – 1914-től 1945-ig – a kontinens elsötétedett, a legsötétebb középkornál is mélyebbre süllyedt. A világ megannyi nagyvárosában újra feltörték a jajkiáltások, ezúttal többmilliónyi torokból. Az európai civilizáció kis híján belefulladt saját vérébe. Az összetört kontinens végül kikecmergett a szakadékból. Adorno mindenesetre úgy látta, hogy Auschwitz után nem lehet többé verset írni. Mi több, már-már olybá tűnt, hogy semmi sem lehetséges többé Auschwitz után. Az orwelli 1984 mint az európai történelem következő szakasza karnyújtásnyira került, mint ahogy a nukleáris sivatag látomása is. Hogy mindettől megmenekültünk, az nem a felvilágosodásnak köszönhető, éppen ellenkezőleg. Európa az atomháborús fenyegetés miatt maradhatott életben, erről gondoskodtak a szemben álló felek. Rájöttünk, hogy ha továbbra is ragaszkodunk ahhoz, hogy eltöröljük magunkat a bolygó felszínéről, ez a harmadik próbálkozás lesz az utolsó. Ezt a leckét azonban nem Locke vagy Montesquieu véste eszünkbe. A rettegésből okultunk.

Ezen túlmenően Európa mindent az amerikaiak nagyvonalúságának köszönhetett, akik a kölcsönös nukleáris elrettentést is képesek voltak vállalni. Trump úr most éppen Európa hálátlansága ellen ágál. Ebben tökéletesen igaza is van, különösen Franciaország viszonylatában. Csupán az a meglepő, hogy milyen hosszan kivárt Amerika a szemrehányás megfogalmazásával.

Ezzel együtt a felvilágosodás mégis szerepet játszott a háború utáni Európában, minthogy egy tragikus félreértés táptalajává vált. A romok, a menekültek, a haláltáborokból kitámasztott élő csontvázak látványa fölött töprengő legnagyobb európai lángelmék némelyike egy teljesen érthető, sőt látszólag magától értetődő következtetésre jutott. A nacionalizmus a maga idejében a felvilágosodás szolgálóleányaként, a haladás hajtómotorjaként bukkant fel, az *Örömdát* zengő fiatal idealistákkal. Ez a magasztos korszak letűnt. A nacionalisták egyre gyakrabban bakancsban kezdtek parádézni. Az átszellemült fiatal kóristák megnyiratkoztak, a *Giovinezát* és a *Horst Wessel Liedet* harsogó sorkatonák lettek belőlük. 1945-ben már nem volt nehéz amellett érvelni, hogy a nacionalizmus nemhogy előmozdította volna a felvilágosodás ügyét, de egyenesen annak kerékkötőjévé vált. A túlélés érdekében ezért szükségesnek tűnt, hogy Európa – a nemzetállam eszméjét és korát meghaladva – az egyesülés irányába mozduljon el.

Ez elhibázott következtetés volt, amennyiben nem számolt az emberi alaptermészet két, látszólag egymásnak ellentmondó vonásával. Az egyik az, hogy egy ország meg tud változni, illetve az emberi lény képes tanulni saját történelméből. Magukat a spanyolokat kivéve 1648-ban szinte mindenki egyetértett volna abban, hogy nem könnyű dolog egy kontinensen osztozni Spanyolországgal. 1815-re Franciaország vette át a stafétabotot. A huszadik század fordulóján pedig már sokan úgy látták, hogy a britek túlságosan önhittek ahhoz, hogy békében megférjenek bárki mással. Szégyenletes dél-afrikai kiruccanásaikat nem kevés káröröm kísérte. 1918-ban (majd 1945-ben is) a németeket kiáltottuk ki gonosztevőnek, bár ezt a minősítést később összezavarta a hidegháború, mikor is az oroszok versenybe szálltak a címért. A dolgok azonban mindig változnak. Bizonytalanságok garmadájjával szorongatott napjainkban egy dologban mégis biztosak lehetünk: bármi legyen is, a németek és a franciák soha többé nem fognak hadat üzeni egymásnak Elzász-Lotaringia ürügyén. 1945 után az európai kontinensnek be kellett érnie a nacionalizmus egy szomorkásabb, ám megfontoltabb változatával.

És ezzel eljutottunk az emberi természet másik jellegzetességéhez. A nemiségen, pénzen és valláson túl van egy dolog, amely rendkívül erősen tud hatni a jó vagy a rossz irányába, ez pedig nem más, mint a nacionalizmus. A szilárd nemzetállamot jellemző hazafiasság prizmáján át nézve a nacionalizmus nem feltétlenül fenyegető természetű, sőt segíthet az adott országnak abban, hogy jogot formáljon a legitimitációra, szövetségeket kovácsoljon, illetve hatékonyabbá tegye a kormányzást. A *mens sana in corpore sano* jelmondat politikai vonatkozásban is értelmezhető, mint egy egészséges nemzet egészséges

nacionalizmusa. A szőnyeg alá söpört, ellehetetlenített nacionalizmus viszont nagy bajok forrása lehet.

Az EU alapítói – abbéli eltökélt szándékukban, hogy irányt mutassanak a nacionalizmuson túl – óhatatlanul bajba kerültek, mivel nem vettek tudomást a demokratikus elfogadottság szükségességéről. A mindenkori EU-irányítás mindig is gyanakvással tekintett a demokráciára. Hitler szabad választások útján került hatalomra. Újkori fejleményként a Brexit és Donald Trump megválasztása sem igazán öregbítette a szavazófülkék ázsióját az ortodox EU-döntnökök körében. Ők leginkább lázongó gyermekként tekintettek a szavazóikra, akik lázas beteg létükre nem hajlandók bevenni az orvosságot. És mi lett a következő lépés? Az, hogy a gyerek figyelmét elterelve lenyomjuk a torkán a gyógyszert, ráerősítünk egy kis édességgel, majd kioktatjuk a köhögő, köpködő nebulót, hogy „Na ugye, emiatt kellett ekkora hűhót csapni?”

Van azonban határa annak, hogy Európa népeit mennyire lehet beteg gyerekként kezelni, és e tekintetben az EU bizony zsákutcába került. A közös valuta időállóbbnak bizonyult, mint amit mi, kritikusok megjósoltunk. Ezen sorok írója például számos szendvicsplakátot nyűtt el magán, fennhangon jövendölvén az euró bukását. Persze egy valutaunió sem lehet életképes akármeddig, ha nincs mögötte egy stabil költségvetési unió. Ehhez viszont politikai unió is szükségeltetik. Még a legeszementebb föderalisták is bizonyára belátják, hogy ez nem lehetséges széles körű társadalmi elfogadottság nélkül.

Ezért aztán egy helyben topognak. Megpróbálták az építészet és a tömegvonzás törvényszerűségeit meghazudtolva azelőtt rakni fel a házra a tetőt, hogy a falakat felhúzták volna. Megpróbálták Marxot megcáfolni azzal, hogy politikai eszközökkel határozzák meg a gazdaságot. Sikerült is nekik – mármint egy olyan problémát előállítani, melynek megoldása nem kizárt, hogy meghaladja az emberi lény értelmi képességeit. A közös fizetőeszköz ügyében minden jel arra mutat, hogy sem előrelépés, sem visszakozás nem lehetséges, de az sem, hogy minden maradjon úgy, ahogy van.

Az értelmiség *déformation professionnelle*-ben szenved. Aki naivan abba a hitbe ringatja magát, hogy ezek az emberek kétkedő temperamentummal rendelkeznek, az csak vizsgálja meg a bizonyítékokat. A legtöbb értelmiségi az évezredek során az egyházaknak dolgozott. Aztán mikor az egyházi berkekben való előrehaladás lehetősége már nem volt annyira vonzó, sokuk felcsapott szocialista politikusnak. Mindkét helyzetben valami hitet kerestek; mindkét esetben hajlamosak voltak a csordaszellemre. Ezen felül meg voltak győződve saját feddhetetlenségükről. Ebből két dolog következett. Először is jellemzően azzal in-

tették le ellenfeleiket, hogy azok vagy túl buták az igazság felismeréséhez, vagy túl erkölcstelének ahhoz, hogy elfogadják azt. Másodsorban a csordaszellemből és az intellektuális önbizalomból erőt merítve készek voltak felülbírálni minden bizonyítékot, amely ellentmondani látszott saját érvelésüknek. Abbeli meggyőződésükben, hogy ők egy jobb világ építőmesterei, sokszor nem haboznak feláldozni a jelent a jövő oltárán. Így vezet az idealizmus kegyetlenséghez. A szeretet igéjét hirdető Egyházban megtestesült kereszténységhez számtalan kegyetlenség fűződik. A marxizmus sok hívének vonzó személyes tulajdonságai ellenére az eszmének a gyakorlatba való átültetésére tett kísérletek rendre kegyetlenségbe torkolltak. Az apartheid értelmiségi találmány volt, mint ahogy a közös valuta is az.

Ez a közös valuta romokon született meg, és életek millióit dönti romba. A fiatalok munkanélkülisége és a krónikusan lassú gazdasági növekedés nemcsak szenvedést okoz mindenfelé, nemcsak életheletőségeket vesz el. Alapjában fenyegeti azon országok társadalmi és politikai stabilitását, ahol e kettőt nem lehet magától értetődőnek tekinteni. Ám az euro-nomenklatura tagjai minderről nem vesznek tudomást. Mivel maguk biztonságos távolságból szemlélik az utcákon és a piacokon eluralkodó szenvedést, minden Európával kapcsolatos nehézségre az a válaszuk, hogy több Európa kell.

Itt lehetne hasznát venni Donald Trumpnak. A beteg Európa már régen megérett a „császár új ruhája” nevű gyógykezelésre. A szitán átlátó, szókimondó gyerek szerepét vállalni itt már nem elég, hiszen akkor csak haragáradatba fojtának bennünket. Donald Trumpba viszont nem lehet egykönnyen belefojtani a szót. Ő nem fog udvariaskodva, zavartan mentegetőzni. A Fehér Ház nyers modorú új lakójától csak lehurrogást, megvető gúnyt, esetleg vagdalkozást várhatunk. Ha pedig trágyadomb is akad a közelében, egy-két lapátnyit biztos abból is a meztelen császárok fejéhez vág. Üdvös terápia lenne! Donald Trump segíthet észhez téríteni Európát. 1945 után az amerikaiak mentették meg Nyugat-Európát, és ezzel megteremtették Kelet-Európa későbbi megmentésének feltételeit is. De ezeknek a szerencsétlen európaiaknak valahogy mindig sikerül újabb és újabb kalamajkába keveredniük. Itt az ideje, hogy egy új Kipling képében valaki újraélessze a teherviselés igényét. A brüsszeli és strasbourggi, túlságosan kifinomult eurokraták elborzadva tekintenek az új elnökre, de Kiplingről sem lennének valami nagy véleménnyel. Mentalitásukat egy szóval lehet csak leírni: dekadens. Egy vagány, nehézfiús amerikai elnök értékes korrekciós erőt jelenthet.

Sőt, a Nyugat és Oroszország közötti viszonyban is segíthet. A gazdasági erőfölénynek, a marxizmus krónikus gyengeségének, Ronald

Reagannek, Margaret Thatchernek, illetve Mihail Gorbacsov önkéntelen közreműködésének köszönhetően a nyugat megnyerte a hidegháborút, és ezzel a világtörténelem talán legnagyobb, mindenesetre bizonyosan a legjótékonyabb hatású győzelmét könyvelhette el. Azon túl, hogy emberek százmillióinak hozott jobb életkörülményeket, ez a győzelem egy nagy lehetőséget, illetve ezzel szoros összefüggésben egy nagy kihívást is eredményezett. A nyugati világ előtt megnyílt a lehetőség, hogy – George Bush ígéretét valóra váltva – egy új világrendet teremtsen, de legalábbis egy olyan közös biztonsági rendszert, amely egész Európát (Oroszországot is beleértve) felölelte volna. A NATO annak idején azzal a céllal jött létre, hogy az amerikaiakat meg a németeket kordában, az oroszokat pedig távol kell tartani. A hidegháború lezárulásával a NATO jószerivel bevégezte küldetését. Ebből persze még nem következik, hogy meg is kell szüntetni. Itt párhuzamot vonhatunk azzal a szabadszellemtű iskolaigazgatóval, aki egy nemzedékkel ezelőtt ellenezte a diákok testi fenyítését, és minden lehetséges módon került annak alkalmazását, formálisan azonban már nem volt hajlandó betiltani. Így aztán mindig kéznél tartott egy nádpálcát a szertár egyik szekrényében, remélvén, hogy hagyhatja porosodni.

Ha a Nyugat összeállt volna Oroszországgal egy új biztonsági megállapodás keretében, elképzelhető, hogy a NATO feloldódott volna a kialakuló új katonai együttműködés szárnyai alatt. A kilencvenes évek eleje volt az a pillanat, mikor a Nyugat leselejtezhetette volna ósdi koncepcióit, miközben megtartja fegyverkezési rendszereit. Végül is akkor már nem volt stratégiai viszályunk Oroszországgal. Közös érdekként merült fel a muszlim szélsőségeség kezelése is. Minthogy azonban nem voltunk képesek megfelelni az új biztonsági rend jelentette kihívásnak, vészesen közel sodródtunk ahhoz, hogy eltékozzunk az oroszokkal való megegyezés lehetőségét. Erre azért kerülhetett sor, mert a nyugati világban nagyon sokan még mindig hidegháborús szemellenzőt viselnek, ám ezt a szemléletet már nemigen hajlandók egy hidegháborús szintű védelmi készenléttel is párosítani. Ennek folyománya pedig a keményvonalas gondolkodás – mintegy a kisbetűvel írt felvilágosodás – majdnem mindenre kiterjedő kudarca volt. Úgy is mondhatnánk, hogy a magasröptű közgondolkodására oly büszke kontinens becsapta magát.

Vajon elvárható-e Trump úrtól, hogy helyére tegye dolgainkat? Ha már a paradoxonoknál tartunk, a nyugati világban legalább százezer ember él, aki nála jobban ért a geopolitikához. Elképzelhetetlen, hogy Trump sikert arathat ott, ahol ők kudarcot vallottak. És mégis. Harry Truman, a nyugat nagy megmentője óta Donald Trump a legalkalmatlanabb

elnök, legalábbis külügyi tekintetben. Miközben főhajtással adózunk Henry Kissinger előtt (akinél intelligensebb geopolitikai gondolkodót nem hordott még hátán a föld), érvelhetünk amellett is, hogy az 1945 utáni időszak második legnagyobb diplomatája nem Reagan vagy Thatcher volt, hanem Ernest Bevin. Ő semmit sem könyvekből tanult, mindent az ösztöneinek és hazafiságának köszönhetett.

Trumanra és Bevinre hárult a feladat, hogy a konfliktushelyzet korában tartása érdekében a legrosszabbra is felkészítsék a Nyugatot. Hál' istennek sikerült megoldaniuk ezt a feladatot. A mi generációnknak ennél kisebb kihívással kell szembenéznie. Nekünk mindössze egy *modus vivendi* kell kitalálnunk, jóllehet ehhez is szükségeltetik tisztánlátás és állhatatosság. Lehet, hogy a végletekig életszerűtlen Donald Trumpot egy Truman vagy egy Bevin szerepében elképzelni, de hát nem életszerű időket élünk.

Mintegy huszonöt évvel ezelőtt a Nyugat elutasította annak lehetőségét, hogy a békés egymás mellett élés hidegháborús tanára építve, baráti szándékkal közeledjék Moszkvához. Azóta sok minden megromlott Oroszországban. A polgári társadalomtól kezdve a demokratikus politikai kultúrán át a jogállamiságig a legtöbb új vívmány területén a visszarendeződés lett az úr. A haladás irányába tett bátortalan lépéseket fejvesztett visszavonulás váltotta fel. Ez persze még nem ok arra, hogy százalmas kétségbeesésbe süppedjünk. Egy Nyugattal kötött megállapodás segíthetne Oroszországnak a gazdasági növekedés beindításában, általában az oroszoknak pedig abban, hogy visszanyerjék politikai önbizalmukat. Egy erős, magabiztos Oroszországtól sokkal kevésbé kell tartanunk, mint egy megkeseredett, sértődékeny szuperhatalomtól. Márpedig Oroszország szuperhatalmi státusához nukleáris felfegyverzettsége okán továbbra sem férhet kétség, minden gazdasági nehézségtől függetlenül. Nem kell tehát stratégiai nézeteltéréseket táplálnunk Oroszországgal szemben. Annál inkább óvakodnunk kell egy olyan Oroszországtól, amely atomfegyvereire támaszkodva próbálná visszanyerni önbecsülését. Úgy tűnik, e téren Trump elnöknek a helyén vannak az ösztönei. Reméljük, hogy segítségünkre is siet.

Van még egy hatalmas ország, mellyel korántsem szükségszerű, hogy feloldhatatlan ellentétben álljunk, ez pedig Kína. Persze ott van Tajvan kérdése, de erről is kiderült, hogy nem kezelhetetlen. Itt már azonban nem tűnnek annyira megbízhatónak Trump megérzései. Tagadhatatlan, hogy számos morális érvet lehet felsorakoztatni Tajvan elismerése mellett, ám sokkal erősebbek azok a szempontok, melyek az erkölcsiség határainak elismerése, illetve annak reálpolitikai keretek közé szorítása mellett szólnak. A szuperhatalmak általában szeretnek befolyási

övezetekre szert tenni, és Kína éppen ezt teszi most a Dél-kínai-tenger térségében. Amíg a szabad hajózást nem fenyegeti veszély, nincs ok riadalomra emiatt. Sőt, részben *quid quo pro* alapon, részben a valódi stratégiai veszély elhárítása érdekében jól tesszük, ha segítünk Kínának kihúzni Észak-Korea méregfogát.

Ezzel együtt a kínai–amerikai kapcsolatok legfontosabb tényezőjét továbbra is a kereskedelem és a foglalkoztatás jelenti: „*a gazdaság az, ami számít, te buta*”, ahogy Clinton mondta annak idején. A 21. században rendkívüli méreteket öltött a gazdasági szimbiózis. A Kínában előállított olcsó áruknak köszönhetően emelkedett az amerikai életszínvonal, és féken lehetett tartani az inflációt. A nyereségből Peking amerikai államkötvényeket vásárolt, és ezzel hozzájárult az amerikai deficit finanszírozásához. Ez idáig rendben is lett volna, ha történetesen nem amerikai ipari munkás volt az, akinek munkahelyét kivitték külföldre. Trumpot éppen ilyen emberek segítették választási győzelemhez, és ezt nem fogja nekik elfelejteni. Nem kínálkozik könnyű megoldás. Napjainkban a kínai munkaerőpiacra is nyomás nehezedik az alacsonyabb bérekért dolgoztató gazdaságok részéről. Az egész helyzet kezeléséhez tárgyalóképesség, diplomácia és kompromisszumkészség kell majd. Első hivatalban töltött hónapja alapján ezek egyike sem erőssége az új elnöknek. Vele ellentétben azonban Tillerson külügyminisztertől és Mattis védelmi minisztertől nem áll távol a finomság. Ők talán rá tudják venni Trump elnököt, hogy gondolja át az EU-val szembeni harcias hozzáállását.

Harciasságát használhatná inkább a gramscianusokkal szemben. Antonio Gramsci a marxizmus legnagyobb óriása volt a hitalapító után. Ráébredt, hogy a proletárforradalom önmagában nem elég, illetve más utakon is lehetne előrébb jutni. Azt hirdette, hogy végig kell masírozni az összes létező intézményen, legyen az oktatási, kulturális, újságírói, bürokratikus vagy egyházi. Ez a vállalkozás rémisztő sikerrel ment végbe korunkban, nem utolsósorban a konzervatívok berkeiben uralkodó naivitásnak köszönhetően, akik azt gondolták, gyakorlatiasságról tesznek tanúbizonyosságot, mikor így érveltek: „Hagyjuk a kultúrát a balosokra; ugyan mi baj lehetne ebből?” Ez veszélyes badarság. Mindenki fel tudja fogni, mennyire fontos a „puha” befolyásgyakorlás a nemzetközi kapcsolatokban. A baloldal nemcsak a nyugati kultúra aláaknázását akarja elérni menetelésével, de arra is bármikor képes lesz felhasználni hatalmát, hogy delegitimálja a vállalkozás szabadságát, és helyette az egalitáriánus eszme érvényesülését mozdítsa elő. Ha a kulturális háborút elveszítjük, már is a nyakunkon a gazdasági háború.

Az is lehet persze, hogy a gramscianusok túllőnek a célon azzal, hogy mindent támadnak, ami normálisnak tekinthető. A tolerancia Felvilá-

gosodás kori erény és alapvető nyugati érték. Természetesen a nemi kisebbségeknek semmi okuk sincs üldöztetéstől tartani – *chacun a son trou* [mindenki a maga hóbertja szerint]. Ugyanakkor tény, hogy a kiéleződő kultúrháborúk nyomán sok amerikai kényelmetlenül érzi magát a bőrében, mintha már most a türelmetlenség áldozatául estek volna. Donald Trump hálás lehet a liberális hittérítőknél, meg a transzneműek illemhelyhasználatára körüli agitációt kirobbantató propagandistáknak. Szinte teljesen bizonyos, hogy Wisconsin, Michigan és Pennsylvania államokban miattuk tudott többséget szerezni, és aztán a Fehér Házba is beköltözni. A normalitás és a józan ész újbóli megerősítése pedig segíthet neki abban, hogy egy darabig ne is kelljen kiköltöznie onnan, de ettől függetlenül is egyértelmű jótétemény lenne.

Finoman szólván Trump úr egy folyamatban lévő projekt. Egyelőre nem lehet azzal vádolni, hogy nem tartaná be választási ígéreteit. Csak reménykedhetünk abban, hogy (az EU-t most félretéve) előbb-utóbb megérti a „*suaviter in modo, fortiter in re*” mondásban rejlő bölcsességet is. Majd elválnak. Az én kétségbeesett barátom a felvilágosodás sarja, és a hozzá hasonlóknak nyilván továbbra is megvetik majd Trumpot. De mint bátorkodtam megjegyezni, Thomas Jeffersonban nem fognak megbízható szövetségesre találni. Egyszer – a Fehér Házban a vacsoraasztalt körülülő kulturális szellemi nagyságok magasztos hadán legeltetve a szemét – John F. Kennedy azt találta mondani, hogy az épületben talán még nem járt ilyen illusztris társaság azóta, hogy esténként Jefferson elnök egymagában költötte el itt a vacsoráit. Ám emlékezzünk arra is, miből fedezte Jefferson könyvtára, kastélya és borospincéje költségeit. A rabszolgák munkájából szerzett jövedelméből. Sok fekete dolgozott napestig a földjein, hogy Jefferson élvezhesse a felvilágosodás gyümölcseit. Az emberi élet bonyolult, önellentmondásokkal terhes, bizonytalan kimenetelű vállalkozás. Még az is lehet, hogy a végén mi is bő termést szüretelhetünk Donald Trump jóvoltából.

(Lengyel Balikó Péter fordítása)

JEGYZET

¹ W. Butler Yeats: *A második eljövétel* (Ferencz Győző fordítása).

A DEMOKRÁCIA LIBERÁLIS KRITIKÁJA

*Erik von Kuehnelt-Leddihn, Kolnai Aurél, Hannah Arendt
és Eric Voegelin*

2. rész

Megadja Gábor

Az identitás posztulátuma és az uralom kollektivista-demokratikus koncepciója

A politikai filozófia támaszkodik valamilyen antropológiai dimenzióra, akár hallgatólagosan, akár explicit módon. Mint azt Carl Schmitt megfogalmazta: „Minden politikai elv állást foglal valamilyen formában az emberi »természetről«, és feltételezi, hogy az »természeténél fogva jó«, vagy »természeténél fogva rossz«”.¹ A politika emberi cselekvésekből áll, és a cselekvő emberek valamilyen jelentést, értelmet tulajdonítanak nekik. A cselekvések értelmét nehéz pontosan meghatározni, vagy mesterséges fogalmak segítségével – pl. racionális és irracionális – különválasztani. Mindezeket csak homályosan tudjuk kifejezni. Feltételezhetünk bizonyos motivációkat a cselekvések mögött, melyek a politikai felfogásokban is megmutatkoznak.

Kuehnelt-Leddihn szerint az emberekben alapvetően két hajtóerő működik. A diverzitárius hajlam a sokféleséget keresi, legyen szó etnikai, szexuális, nemzeti, vallási, gasztronómiai, vagy más eltérésről. Az identitarizmus az alapfeltétele minden konformista, uniformizáló, kollektivista elképzelésnek, az *amor sui* leképeződése. A diverzitárius érzet viszont „romantikus”.² Mindkét ösztön megtalálható minden emberben, a kérdés ezek aránya: „[...] az állattal osztozunk abban az ösztönből, hogy az azonosságot [identity] keressük a másokban; teljes értékű emberré csakis a sokféleség iránti lelkesedésünkön és hajtóerőnkön keresztül válunk”.³

Az identitarizmus szorosan kapcsolódik az egalitarizmushoz: ha két dolog azonos, azok egyben egyenlők is. (Ez fordítva nem minden esetben igaz.) Az egyenlőségre helyezett eltúlzott hangsúly Kuehnelt-Leddihn szerint gyakran eredményezi az azonosság kívánalmát. Ha az identitárius ösztön az uralkodó, a társadalmi és politikai kollektivizmus táptalajául szolgál, melyek ellenségességet eredményeznek mindenkivel szemben, aki „más” mer lenni. Az identitárius politikai ideológiák közé a szocializmust, nacionalizmust, a kommunizmust és a demokráciát sorolja.

Kolnai Aurél szerint az individualizmus és a kollektívizmus közötti eltérés mérték- és nem lényegbeli. Az „egyén”, vagy a Közönséges Ember fogalmi értelmezésében a „szubverzív szofisták” és „racionalista-doktrinerek” alkotásai.⁴ Az „egyén” egy egyszerű absztrakció, amely olyan ember jelentését takarja, akinek nincsenek partikuláris lojalitásai, nem tartozik semmiféle kisebb közösséghez, és nincsenek kapcsolatai. Így az „egyén” koncepciója Kolnai szerint – szemben például a „személy” fogalmával – már önmagában is az identitás posztulátumán nyugszik.⁵

„Ahogy a szubverzív elme lényegileg individualista és izolacionista, úgy lényegileg kollektívista és identitárius is: inherens nézete szerint a különbség és az »egymás ellen való fordítás« átka nem küzdhető le mással, csakis az »egybeolvadással«; a tudat, minőségek és érdekek tényleges azonosításával. Ami azt illeti, az individualizmus (amely az egalitarianizmus felé tendál) a kezdettől előrevetíti a kollektívizmust, és, még egyszer, a kollektívizmus individualizmus, pusztán egy abszolút monizmus magasabb hatványra emelése, amelynek központja »minden egyes emberben« van.”⁶

E kellemetlen következmények miatt védelmezte Talmon, Kolnai, és Kuehnelt-Leddihn a hierarchia, egyenlőtlenség és sokszínűség elveit az egalitárius, monista, centralista és kollektívista elvekkel szemben. Kolnai ennek kapcsán fogalmazta meg a Partecipáció és az Identitás ellentétét.⁷ Az Identitás azt jeleníti meg, ami a legalacsonyabb az emberben, míg a Partecipáció olyan értékek felé mutat, amelyek a legmagasabb rendűek, vagy adott esetben túl is mutatnak az embernél. A Partecipáció értékei mutatkoznak meg a privilégiumban, miközben az egyenlőség és emancipáció szavai mögött az Identitás kívánalmi jelennek meg.

Az így megkonstruált Közönséges Ember gyűlöletet mutat minden iránt, amelynek tulajdonságai nem azonosak a magáéval. Kuehnelt-Leddihnhez hasonlóan Kolnai is azt látja ebben a jelenségben, hogy az identitárius ember képtelen tolerálni a másságot, különösen, ha ez minőségi különbséget jelent. E vonásokat ismerte fel Kolnai a következő jelenségekben: *„A marxista 'munkásmozgalomban' a más meggyőződést valló munkásokkal szemben, akiket 'osztályárulóknak' bélyegeznek [...]; a 'demokratikus' koncepció egy olyan politikai világról, [amelyet] az uniformitás és a sematikus »univerzalitás« [jellemez]; a demo-fasiszta-kommunista procedura [...] a nemzeti uniformitás biztosítására azáltal, hogy gyökerestül kiirtják vagy elszállítják a 'kisebbségi' populációkat”.*⁸ Számára másodlagos kérdés, hogy a szóban forgó identitarizmus partikularista vagy univerzalista. A lényeges, hogy bármelyik verzióban az identitarizmus illiberális egalitarizmust gerjeszt, amely kívülre helyez mindenkit, aki

nem konform a „Mi”-vel. Az egyenlőtlenség, ami az identitáriust zavarja, mindig a konkrét közösségen belül van. Aki megvetés tárgya, azt kizárják a nemzetből, a népből. Ennek hatására egyfajta „mi-ség” univerzálisan elfogadott koncepcióját fejlesztik ki.

Az emberi vágyak, ösztönök, akaratok kielégítése az azonosság elvével: ez hozza létre a Közönséges Embert, és csakis az ő igazolásai határozhatják meg, hogy melyik cél legitim, és melyik nem. Bármilyen megfontolás, amely korlátozza a Közönséges Ember céljait, elvetendő, így az ilyen megfontolásokat megjelenítő realitásokat is el kell törölni. *„Egy liberális-demokráciában, és ami azt illeti, nagymértékben a fasizmus alatt is, a »Társadalom akaratának« legfőbb hatalma akadályozott – és ezért minden emberi szabadság nem valós – mindenféle egyenetlenségek, fenntartások, privilégiumok, tabuk, konvenciók, hagyományok stb. által; míg a szovjet Társadalomban a »szabadság« valódi, mivel a legfőbb hatalom korlátlan, és megtestesíti »minden egyes ember és mindenki« hatalmát – a »megrovottak« kivételével természetesen: akik nem képesek azonosulni a társadalom hatalmával, akik az emberiség határain kívül helyezkednek el”.*⁹

A hatalom korlátlansága elvárás, hiszen a „társadalom” valódi „akaratát” képviseli. Az így felfogott társadalom egy egyesített óriási szubjektum, amely magában foglalja mindenki akaratát. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az itt tárgyalt szerzők a demokrácia rousseau-i felfogását bírálják. Ebben látták a gyökerét a nemzetiszocialista és a bolsevik rezsimek szuverenitásfelfogásának is. A kommunizmus azért „valódi szabadság”, mert a Közönséges Ember „haladását” juttatja el végcéljához, azaz sikeresen demonstrálja „mindenki akaratát” egyetlen önkényes emberi akaratba oltva, a nép egyetlen és azonos akaratába. A Közönséges Ember erkölcsisége az önérdeken alapul, ahogy ezt Helvetius, Rousseau, Morelly, Mably, Holbach és mások is vallották: az önérdek szükségszerűen azonos mindenkiben, így ez az egyetlen legitim séma a közjó alapjához.¹⁰

A Közönséges Ember nem ismer el semmilyen törvényt vagy mérce-t, amely kívül áll a saját akaratán: ezért valódi a szabadság a kommunizmusban, szemben a nyugati demokráciák „nem valódi”, nem igazi, vagy „részleges” szabadságával, amit korlátoz számos osztálymegosztottság, egyenlőtlenség, hierarchia. A „törvény uralma” *contradictio in adiecto* a szabadság e totalitárius koncepciójában, ahogy Kolnai nevezi, hiszen a törvény olyasvalami, amit az ember *szuverenitása* fölé helyeznek, egyfajta külső korlát, amely transzcendensként jelenik meg az ember akaratán túl. A totalitárius zsarnokság szerinte azért borzalmas, mert régi, elnyomó törvények vasketrecébe helyezi, hanem mert lényegileg „törvénytelen” a szó legszorosabb értelmében: a kiteljesedett totalitarizmusban a szubjektív voluntarizmusnak nincs

semmiféle külső korlátja. Kolnai ezt a jelenséget nevezi az ember ön-maga rabszolgasorba döntésének.

A „haladás” beteljesítésének vágya a demokratikus elvben az, ami Kolnai számára a demokratikus ideológiát a kommunizmus közeli rokonává avatja. Nem valamiféle transzcendens, „objektív” mérce vagy törvény töri le az emberi akaratot, hanem, épp ellenkezőleg, az emberi akarat *par excellence* az, amely a mindenhatóságra való törekvésében el akar törölni minden törvényt, szokást, hagyományt, melyek az egyesített szubjektum akaratán kívül állnak, és ami a bölcsője a modern zsarnokságnak. Ez a „nagybetűvel írt” szubjektivizmus. Csak amikor a magán- és a közjó egymással való megfelelése létrejött,¹¹ akkor lehet a magánakaratok összességét totalitárius kollektivitássá alakítani. Ez a kollektivitás természetesen a Közönséges Ember akarataiból áll össze, és mindenféle különbözőséggel, megosztottsággal, minden osztály és rang szerinti megkülönböztetéssel szemben ellenséges. Csak azon megkülönböztetéseket fogadja el, amelyek a „funkcionalitáson” alapulnak. Bármilyen legyen is összeegyeztethetetlen a Közönséges Ember bálványának akaratával, azt el kell pusztítani, vagy asszimilálni kell hozzá.

Említettem, hogy Kuehnelt-Leddihn szerint az „önkormányzás” eszméje délibáb. Ez a gondolat megjelenik Arendtnél is. Ama elképzelés, miszerint az emberek egyszerre uralkodók és uraltak, és „önmaguk fölött uralkodnak”, ahhoz a következtetéshez vezet, hogy az „uralom” megszűnik létezni. Arendt azonban megjegyzi, hogy a kollektivisták demokráciákban az uralom korántsem tűnik el, csak áthelyezik és átnevezik. *„A pluralitás veszélyeitől való legnyilvánvalóbb megváltás a mon-archia, vagy egyszemélyes uralom, annak minden változatában, az egy-mindenki-ellen nyílt zsarnokságtól a benevolens despotizmusig és a demokrácia azon formáiig, ahol a sokaság egy kollektív tömeget alkot, úgy, hogy a nép »sok az egyben«, és »monarchiaként« formálja meg magát.”*¹²

A probléma abból a gondolatból származik, mely szerint a „szuverenitás” és a „szabadság” természete alapvetően ugyanaz, sőt e két dolog azonos. Ennek alapján következtetnek úgy, hogy ha mindenki „szuverén” lesz, szabad is lesz egyben. A szuverenitás hatalmat jelent, és ha ezt azonosítják a szabadsággal, az komoly veszélyeket rejt magában.¹³ A szuverenitás eme felfogásának egyik problémája, hogy az emberi természet leghitványabb motivációira apellál. Másodsorban e meghatározás a személyes és az általános érdek durva megfeleltetését foglalja magában. Ezt jelenti Rousseau-nál az általános akarat doktrínája, amely a totalitárius felfogások azon alapelveinek ágyazott meg, amely szerint: ha valaki nem azonosul az általános akarral, az nem része az emberiségnek, a nemzetnek, a társadalomnak, a népnek.¹⁴

Az így értelmezett „nemzet” vagy más egalitárius, monolitikusan felfogott kollektivitásnak olyan egyénekből kell állnia, akiknek ugyanolyan motivációik, érdekeik vannak, akik egyetlen partikuláris közösségnek vagy osztálynak sem elkötelezett tagjai, akik semmiféle részérdeket nem képviselnek. Csak így lehetséges, hogy olyan kollektív entitást alkossanak, amelynek egyetlen akarata van. Az ettől eltérőek lesznek az idegenek, páriák, árulók, kitaláltok. Mindez természetes velejárója és eredménye az identitárius ösztönnek, amely meg akar szabadulni minden „idegen” befolyástól, amely megzavarja, és amelyet nem tud asszimilálni az Identitás „harmonikus” keretébe. Ez a felfogás ellenséges mindennel szemben, ami különbözik a Közöséges Embertől, ahogy erre példák láthatóak a francia felvilágosodástól és forradalomtól kezdve a kommunizmusig, akik gyűlölték a burzsoáziát, az arisztokráciát, a gazdagokat, a nemességet, és ugyanez mutatkozik meg a nemzetiszocializmusban is, akik ugyanilyen azonoságelvű elutasítást mutattak a zsidók, a nemesség, a királyság gyűlöletében.¹⁵

Konformizmus

A fenti emigráns szerzők szerint a tömegdemokrácia legkönnyebben azonosítható vonása a konformizmus. Ez nem fizikai kényszeren alapul, hanem arra készíti az embereket, hogy bizonyos mentalitásoknak és viselkedési mintáknak feleljenek meg, azokat alkalmazzák. Ennek forrását nem mindig az államban kell keresnünk, hanem a társadalomban – ám ettől függetlenül ennek zsarnoki mivolta még nem csökken a szerzők szerint. Ez esetben nem a hagyományos politikai ellenőrzésről, az állam hatalmáról van szó, hanem a szociális kényszeréről, amely Arendt szerint *viselkedést (behaviour)* erőltet az egyénre, és megfosztja a *cselekvés (action)* lehetőségétől. A viselkedés lényegileg kondicionált, nem pedig szuverén gondolkodás és ítéletalkotás eredménye. Arendt szerint a viselkedés a modern, egalitárius tömegtársadalomra jellemző.

A tömegtársadalom egalitarizmusa jelentősen eltér az egyenlőség antik felfogásától. Az antik egyenlőség eszményében jelen volt a megkülönböztetés és individualitás eleme. A politikai tér egyenlősége a magánszféra súlyos egyenlőtlenségén alapult. Továbbá ez az egyenlőség nem eredményközpontú volt: pusztán előfeltételt jelentett abban az értelemben, hogy teret adjon az egyénnek valami új megkezdéséhez (*arkhé*), a cselekvéshez. A politikai térben az ember az emberek-közöttiben, az egyenrangúak között egyenlőként jelenik meg,

és ez magában foglalja a megkülönböztetés lehetőségét is. A „szociálisban” mindez eltűnik: *„E csoportok tagjainak egyenlősége, messze attól, hogy az egyenrangúak közötti egyenlőség lenne, leginkább a háztartás tagjainak a háztartás fejének despotikus hatalmával szembeni egyenlőségére hasonlít, azt leszámítva, hogy a társadalomban, ahol az egy közös érdeket és az egyetlen egyhangú véleményt félelmetes módon kikényszerítik a puszta számok által, az egy ember által kifejtett uralomtól végül megszabadulhatnak. A konformizmus jelensége karakterisztikus e fejlődés utolsó szakaszában”*.¹⁶

Arendt bizonyos értelemben egalitárius: az agorán jelen lévő egyenlőséget és minden nézőpont megjelenítését hangsúlyozza. Egalitarizmusa nevezhető morálisnak, szemben az általa élesen bírált materiális egalitarizmussal, amit az *oikoiá*hoz és a szociálishoz kötött. A modern egalitarizmussal szemben megfogalmazott kritikája egyszerre célozza a jóléti államot, a totalitarizmust és a tömegdemokráciát. Nála megjelenik egyfajta elitizmus is. Ha Straussnál a filozófia a kevesek kiváltsága, ugyanez mondható el a politikáról Arendt esetében: *„Tehát a szabadságnak nem a modern értelemben vett egalitárius demokráciára van szüksége, hanem egy olyan szférára, legyen az akármenynyire is oligarchikus vagy arisztokratikus, amelyben legalább a kevesek vagy a legjobbak mint egyenlők az egyenlőkkel érintkeznek egymással. Ennek az egyenlőségnek persze a legkevésbé sincs köze az igazságossághoz”*.¹⁷

Kuehnelt-Leddihn „numeralizmusnak” nevezi azt a jelenséget, amely teljességgel elszemélyteleníti a politikai szférát. Szerinte a demokratikus választások komoly problémája, hogy az egyén azokban nem személy, hanem az utolsó fel nem osztható egység: megszámlálják, de nem súlyozzák. Ezért is varázsolják el a modernséget a nagy számok, a statisztikák, és általában a „nagyosság”. Statisztikai igazság azonban csak ott lehetséges, ahol már győzedelmeskedett a konformizmus, és a társadalom tagjaira a viselkedés jellemző: az eltérés egy parányi kisebbségnek marad fenntartva.¹⁸

A konformizmus Arendt szerint megszünteti a cselekvés lehetőségét, vagyis az emberi pluralitás legalapvetőbb formáját. Tendenciája szerint egy véleményt erőszakol a közösség minden tagjára, és az emberek úgy kezdenek viselkedni, mintha egy család tagjai lennének, mindannyian pusztán megismétlik szomszédaik nézőpontját. A társadalom épp annyira képes megszállni és elfojtani a magánszférát, mint az állam: a „szociális behemót” olykor sokkal erőszakosabb, mint a „leviatán állam”.¹⁹ Arendt szerint ahol minden vélemény azonos, ott nem lehetséges vélemény mint olyan. A „közvélemény uralma” azok számára is lehetetlenné teszi ezt, akik képesek lennének véleményt alkotni, ahogy arra is, hogy eltérjenek a közvélekedéstől.²⁰ *„Az alternatívát túlságosan is jól ismerjük a francia forradalomból, s a francia forradalmat követő forradal-*

makból. Ezekben az esetekben a nem képviselt és megtisztítatlan vélemények káosza, mivel nem létezett olyan médium, amelyen a vélemények áthaladjanak, a szükséghelyzet nyomása alatt egymással ütköző tömegérzelmek sokaságában kristályosodott ki, amelyek „erős ember” után kiáltottak, aki egybehangzó „közvéleménnyel” alakítja a véleményeket, halálra ítélve minden véleményt. Az alternatíva valójában a népszavazás volt, az egyetlen olyan intézmény, amely pontosan megfelel a közvélemény zabolátlan uralmának, s ahogy a közvélemény a vélemények halála, a népszavazás véget vet a polgárok azon jogának, hogy szavazzanak, válasszanak és ellenőrizzék kormányukat”.²¹

A totalitárius koncepció szerint, ahogy Kolnai fogalmazott, a szubjektumok Szubjektummá való összeolvadása a cél. A modern tömegdemokrácia kivételes vonzódást mutat a konformizmus felé. A demokratikus konformizmus fegyvere a sokaság ereje: „Sok ember, ha összegyűlik, majdhogynem ellenállhatatlan hajlamot fejt ki a despotizmusra, legyen ez egy ember vagy a többség uralmának despotizmusa [...]”²² Arendt e passzusában jelenik meg legnyilvánvalóbban Tocqueville hatása. Az ilyen típusú konformizmus és többségi despotizmus bírálata az ő nevéhez köthető.

A cselekvés mindig pluralitást és heterogenitást jelent, míg a viselkedés egyhangúságot és azonosságot, amelyből hiányzik a döntés aktusa, de a teljesítmény öröme is. Az állam, vagy éppen a társadalom ellenőrző és zabolázó szerepe, a modern tömegdemokrácia személytelensége (és felelőtlenessége) „arctalan” hatalmat hoz létre, amely „megsemmisíti a védekezésre szolgáló intézményeknek a maradványait is, megszünteti a politikai teret, amelyben a polgárok egykor szabadon mozogtak, s monolit struktúrát, szigorú fegyelemnek engedelmességet életet kényszerít ránk.”²³ A tömegtársadalmak hajlamosak támaszkodni a személytelenségre, főként, ha döntésről van szó: „mindenki” hozta meg, azaz „senki”. Az ilyen anonim hatalomtól tartott Arendt: „Eme despotikus jellegesen az sem változtatna, hogyha e világkormányzásban nem fedezhetnénk fel személyeket, despotákat, hiszen a bürokratikus uralom, a büro anonimitása révén gyakorolt uralom sem kevésbé despotikus attól, hogy azt »senki« sem gyakorolja; ellenkezőleg, a hatalom inkább még szörnyűségesebb, hiszen ezzel a Senkivel senki sem beszélhet, előtte magát senki sem mutathatja meg”.²⁴

A konformista tömegtársadalmak nem véletlenül támaszkodnak a közvéleményre. A tömegek anonimitása ugyanúgy megjelenik a közvéleményben,²⁵ mint a tömegek vagy a bürokrácia arctalan uralmában. A közvélemény bizonyos életmódokat kényszerít az emberekre, amelyből kizárják a „non-konformistákat”. A közvélemény mindig afféle „közös referencia-kereteket”, vagy „nélkülözhetetlen eszmék alapját” akarja létrehozni, amelyektől az eltérést nem tolerálja. A konformizmus e formája vezet Kolnai szerint identitárius ellenségesség-

hez. Ebből könnyű hasznot húzniuk a modern tömegpártoknak: ezek Strauss szerint nagyra nőtt szekták, melyek elveit „papagájok milliói” visszhangozzák.²⁶

Voegelin szerint a „többség zsarnokságának” megteremtése úgy érhető el legkönnyebben, ha az egyének magánszférájába való behatolással véleményeket és politikai dogmákat erőltetnek az emberekre.²⁷ Még ha e hatalom nincs is az állam kezében, az önálló gondolkodással abban az esetben is szemben áll, ahogy a pluralitást is felszámolja. A tömegpárt, a tömegképzés, a tömegmédia, és lényegében minden „tömeg”-intézmény a végrehajtója ezen indoktrinációs folyamatnak, melynek célja a társadalmi konformizmus megteremtése propaganda által – szofisztikált, vagy kevésbé szofisztikált módszerekkel. E folyamatban látta összeérni a modernség összes elvét: a „tömegegyén” ki-termelését, aki „a társadalom hasznos tagjává” válik az „általános oktatás” révén. Voegelin számára a rémisztő – és e rémületben osztozott a többiekkel – az volt, hogy nehéz a tömegdemokrácia e jelenségeit megkülönböztetni a totalitarizmustól. A nemzetiszocialista, a kommunista és a modern demokratikus rezsimek oktatásban és propagandában játszott szerepét elnézve majdhogynem lehetetlennek látta a különbség kimutatását.

JEGYZETEK

¹ Schmitt, Carl: *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter, ELTE ÁJK, 1992, Budapest, 29.

² Kuehnelt-Leddihn, Erik v.: *The Menace of the Herd: Or Procrustes at Large*. 1943, The Bruce Publishing Company 15–30., Uő: *Liberty or Equality*, 15., Uő: *Leftism*, 15–20., Uő: *Leftism Revisited*, 3–4.

³ Kuehnelt-Leddihn: *Leftism Revisited*, 4.

⁴ Kolnai: *Privilege and Liberty*, 1953, Quebec, 19.

⁵ Noha Kolnai az identitarizmust bírálta, ő maga feltételezhetően mégis asszimilációpárti lehetett, hiszen nevét Stein Aurélról módosította Kolnaira. Nem mellesleg felvett nevét Molnár Ferenc regényéből választotta.

⁶ Aurel Kolnai: *Political memoire*, 1999, Lexington Books, 21–22.

⁷ A participáció fogalmán Kolnai nem a mai politikai és politikaelméleti jelentést érti. Részvételtől van szó, de nem a politikai döntéshozatalban, hanem a realitás egészében, amelynek része a transzcendencia is.

⁸ Kolnai, 1999, 26

⁹ Kolnai, 1999, 31.

¹⁰ Talmon, Jacob L.: *The Origins of Totalitarian Democracy*, 1952, Secker & Warburg, 31–33.

¹¹ Voegelin: *From Enlightenment to Revolution*, 1975, Duke University Press, 73.

¹² Arendt: *The Human Condition*, 1998, Chicago University Press, 220–221, Uő: *A forradalom*, 1991, Európa, 214.

¹³ Hayek e hatalom–szabadság megfeleltetést Dewey felfogásával ábrázolta. „A szabadság bizonyos dolgok megtételének effektív hatalma”, így Deweynél „a szabadság követelménye a hatalom követelménye”. Idézi Hayek, *Út a szolgasághoz*, 52. E téves azonosításról már volt szó az utópiáról szóló fejezetben.

¹⁴ Talmon: *The Origins...*, 48.

¹⁵ Kuehnelt-Leddihn: *Leftism Revisited*, 148.

¹⁶ Arendt, 1998, 40.

¹⁷ Arendt: *A sivatag és az oázisok*, 2002, Palatinus, 58.

¹⁸ Arendt: *The Human Condition*, 42.

¹⁹ Kuehnelt-Leddihn: *Liberty...* 122–123. Nem nehéz észrevennünk a Hobbes-féle szimbólumokat. Úgy vélem, Kuehnelt-Leddihn ezzel azt implikálja, hogy mindkét túl nagyra nőtt zsarnoki jelenség „szörnyeteg”.

²⁰ Arendt: *A forradalom*, 198.

²¹ Arendt: *A forradalom*, 301–302.

²² Arendt: *The Human Condition*, 43.

²³ Molnár Tamás: *Az autoritás és ellenségei*, 2002, Kairosz, 230.

²⁴ Arendt: *A sivatag és az oázisok*, 28–29

²⁵ Lásd Kahan, 1992, különösen 65–68.

²⁶ Strauss: *On Tyranny*, 195.

²⁷ Voegelin: *From Enlightenment to Revolution*, 50.

A MAGYAR OKTATÁSÜGY GORDIUSZI CSOMÓJA TANÁRI SZEMMEL

Grynaeus András

Egy ország/nemzet/társadalom életében az olyan léptékű átalakulás, mint a rendszerváltozás, nagy és sok területet érintő fölbuzdulásaival együtt zűrzavart okoz. Előbb vagy utóbb kiforrja magát és le-tisztul. Az oktatásügyünk viszont kivétel. Itt minden kavarog, és szélsőséges indulatok csapkodnak. Vajon miért?

Hazánkban két dologhoz ért mindenki: a focihoz és az oktatáshoz. Mégis jó lenne, ha a sajtó és a politikai szféra munkatársai távol tartanák magukat az iskolai szakkérdésektől a napi küzdelmeikbe való bevonásától, ami senkinek sem használ, de mindenkinek árt. Talán emlékszünk a középiskolai ingyen jogosítvány vagy az „életmentés-oktatás” bevezetésének ötletére, később a horgászismeretek vagy mezőgazdasági alapismeretek oktatására. Nem lehet tudni, hogy a 9 éves általános iskola ötlete él-e még, vagy mire volt jó az álhír, miszerint a református iskolák tanárai nem kapják meg rendesen a fizetésüket?

Toposzok

A 2015 késő őszén megszólalók (lásd Klinghammer ex-rektor úr elhíresült mondatát a kockás inges, borotvátlan pedagógusokról) olyan toposzokkal hadakoztak, melyek igazságtartalmát senki nem gondolja végig. Ilyen a tanárok „három hónapos nyári szünetének” mítosza. Nem létezik, lehet, hogy sohasem létezett ilyen, hiszen a tanév nem fejeződik be június 15-én. Utána zajlanak az érettségi vizsgák, ami reggeltől estig tartó feszített munkavégzést jelent. Közben az általános iskolai kollégák nyári táborokban foglalkoznak a gyerekekkel. Az érváró értekezletet június utolsó péntekén szokták tartani. Az augusztus sem teljes hónap, hisz a 20-a utáni első munkanapon kezdődik a tanév előkészítése: értekezletek, megbeszélések, gólyatábor, pótvizsga...

A munkajogi törvények értelmében a dolgozókat megillető szabadság a munkában eltöltött évek számának megfelelően, illetve az eltartott gyerekek számától függően emelkedik, ez a pedagógusok eseté-

ben csak papíron létezik. A tanár a gyakorlatban nem veheti ki máskor a szabadságát, mint az iskolai szünetben, mert a helyettesítés kényszermegoldás, és senkinek nem jó. Ezért irreális dolog a pedagógussztrájk. Egy átsztrájkolt nap anyagi probléma a munkaadó számára (elvből ez jelenti a sztrájk nyomásgyakorló eszközét), ami a munkaadó részéről „kezelhető” az aznapi bér megvonásával, de ugyanakkor kimarad egy tanítási nap, amelyet pótolni kell. Érdemes eltűnődni egy szombati pótmunkanap pedagógiai értékén.

A dolgozókat megillető sztrájkjogot a tanárok esetében régóta felülírják egyéb jogszabályok, miközben a sztrájk törvényben nevesített és a sztrájkhoz való jog gyakorlásában korlátozott foglalkozások tételes felsorolásából hiányoznak a pedagógusok. Jogom van sztrájkolni, de közben elégséges szolgáltatás címén ügyeleti kötelezettségem van a gyerekek fölött. Azaz a pedagógussztrájk úgy zajlik, hogy diák is, tanár is ül a teremben, és nézik egymást, majd két hét múlva szombaton ledolgozzák (tanítják/tanulják) ezeket az órákat.

De miért is kívánnánk meg bárkitől az oktatás világának ismeretét, ha az oktatásirányítás sem figyel rendszeresen a tanári élet sajátos ritmusára?

Munkaidő

A minket körülvevő világ hozzászólt a kötött és mérhető munkaidőhöz. Így furcsán néznek azokra, akik „mindig otthon vannak”, vagy „már kettőkor hazamennek”. Ugyanakkor természetesnek vesszük a közért este 10-ig való nyitva tartását, az ügyeletes orvos készséges rendelkezésünkre állását – hajnalban. A pedagógusok esetében azért ambivalens az átlagember magatartása, mert a munkája egyrészt időben jól mérhető: fél nyolctól mondjuk fél háromig. Viszont az utolsó óra végét jelző csengővel átkerül a „lógós” kategóriába, noha csak a munkavégzésének időhöz és helyhez kötése változott meg. Erre jó példa az osztálykirándulás, amihez a szülők rendszeresen „jó pihenést” kívánnak a többnapos *folyamatos* munkavégzés előtt álló pedagógusnak...

Az életpályamoddellel párhuzamosan bevezetett szigorú munkaidő-nyilvántartásnak egy lényeges és agyonhallgatott hozadéka van: számszerűsíthetően kiderült, hogy a pedagógusok nem 22 vagy 28, esetleg a kötelezően bent töltendő 32 órát dolgozzák le a munkahelyükön, hanem ennél lényegesen többet. Saját 2015/16-os tanéveemet nézve 6 héten pontosan annyit dolgoztam, mint az előírás, az összes többi esetben többet, vagy lényegesen többet töltöttem bent az iskolában a munkával. Az egyéni heti csúcsom 49 munkaóra volt.

És itt jutunk el a mostani helyzet egyik megoldatlan, így konfliktusokat szülő gondjához: a túlórázáshoz. Az életpályamodellel bevezetése előtt létezett a túlóra fogalma, így az előírtól lényegesen eltérő mennyiségű munkát az iskolák részben ki tudták fizetni. 2012 után e fogalom megszűnt. Az adott személy lelkiismeretétől, szakmaszeretetétől, elkötelezettségétől függ, hogy a kötelező óraszám felül mennyit dolgozik. Az említett osztálykirándulás vagy a tanulmányi versenyre való kísérés ketyegő munkajogi bomba. Természetesnek veszik az ilyen pedagógiai munkát, holott munkajogi szempontból képtelenséget várunk el a tanároktól. Egy háromnapos (csütörtök–szombat) osztálykirándulás, ami pedagógiai szempontból ideális, és amit a legtöbb középiskolai tanár természetesnek tart, munkajogi szempontból azzal kezdődik, hogy az induláskor megkezdem és ledolgozom a napi 8 órám, majd jön újabb 8 óra, immár túlóraként. Amikor este nagy nehezen lecsendesítem a diákjaim, és ágyba küldöm őket, akkor elkezdődik a harmadik 8 órás munkaszakasz, amit az ügyeletes orvoshoz vagy rendőrhöz hasonlóan készenlétben töltök. Másnap mindez ismétlődik, harmadnap szintén, de akkor ez már hétvégi munkavégzés is. Amikor a gyerekek élményekben gazdagodva a szülők karjaiba vetik maguk a pályaudvaron, akkor a kísérő kollégával nagyjából a hatvanadik, folyamatosan munkával töltött munkaóránkat taposuk. Az a „pedagóguskarrier” része, hogy ezért csak 2x8 órai fizetést kapok. Ennyit folyamatosan máshol nem dolgozhat egy munkavállaló „büntetlenül”, sőt egyes munkakörökben (pl. gépkocsivezető) tilos, és szigorúan betartatott pihenőidők vannak ennél lényegesen rövidebb munkamennyiség esetén is.

Látva, hogy kollégáim többsége hasonló mennyiségű időt tölt bent az iskolában tanítással, versenyfelkészítéssel, korrepetálással és tehetőség gondozással (amit követ az otthon végzett iskolai munka, a dolgozatjavítás, a készülés), fogalmazódott meg bennem: megéri ilyen rablógazdálkodást folytatni a komoly munka, idő és anyagi áldozat árán kiképzett munkaerővel? Ennek a terhelésnek már középtávon is érdemi hatása van az érintettek egészségére, magán- és családi életére. Ha csupán a rideg anyagiakat nézzük, akkor is megfontolandó, hogy a pedagógusok felkészítésére fordított tetemes összegek mellett racionális-e gyorsan „lehasználni őket”? A statisztika szerint a tanárok harmada egy-két év után, második harmada pedig egy osztály végigkísérése (azaz a 4–6 év) után elhagyja a pályát. Megéri egyre több pénzt költeni rájuk az egészségügyi kasszából is? Üdvös lenne mérlegelni, hogy valóban szerencsés-e agyonhajszolt embereket állítani viszonyítási pontként a gyerekek/ fiatalok elé? Mert a pedagógus ebbe a szerepbe kerül, és így döntő hatást gyakorol a következő nemzedék értékrendjére.

RENDELKEZŐ NYILATKOZAT A BEFIZETETT ADÓ EGY SZÁZALÉKÁRÓL

A kedvezményezett adószáma:

1 8 0 5 5 0 6 7 - 2 - 4 2

A kedvezményezett neve:

(Ennek kitöltése nem kötelező)

MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY

FONTOS TUDNIVALÓK!

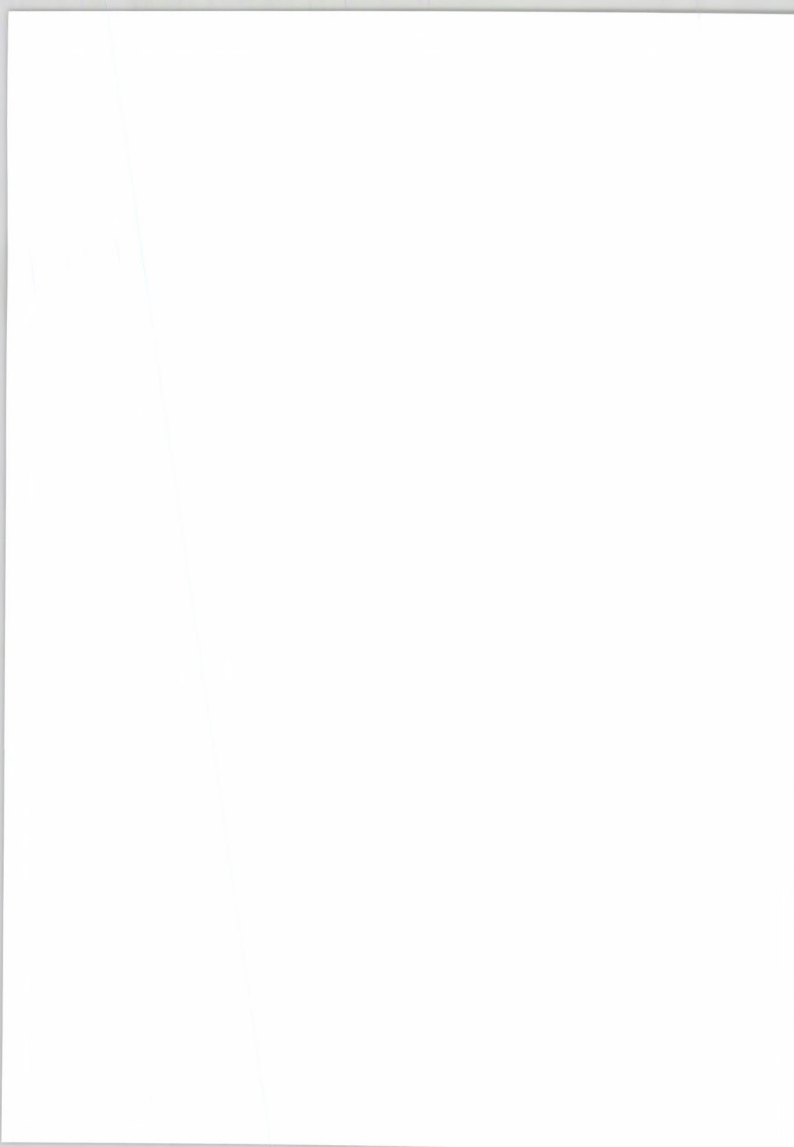
E rendelkező nyilatkozattal Ön a fenti civil szervezet javára rendelkezhet.

A nyilatkozatot tegye egy olyan postai szabvány méretű borítékba, amely e lap méretét csak annyiban haladja meg, hogy abba a nyilatkozat elhelyezhető legyen.

E rendelkező nyilatkozat akkor érvényes, ha a borítékon az Ön nevét, lakcímét és adóazonosító jelét pontosan feltünteti, a boríték ragasztott felületére átnyúlóan saját kezűleg aláírja. A lezárt borítékot:

- csatolhatja adóbevallásához, vagy
- eljuttathatja munkáltatójához, vagy
- közvetlenül postai úton vagy személyesen az adóhivatalhoz

A rendelkező nyilatkozatát elektronikus úton is megteheti, amelyet elektronikus úton továbbíthat a bevallásával együtt az adóhatósághoz.

A tanár munkájának része az órára való készülés is. Alapszabály, hogy egy tanórára egy órát kell készülni. Nyilván, mint minden átlag, ez is a végletek között mozog. Nekem is van olyan órám, amire a közel két évtizedes rutinom birtokában lényegében készületlenül is be tudok menni (más kérdés, hogy nem szeretem ezt, és ha csak lehet, nem is teszem meg). De ha egy új anyagrészre komolyabb szemléltetéssel készülök, akkor az óra 45 perce három-négy órás készülést is igényelhet. A dolgozatjavításról nem is beszélve, ami egy egyszerűbb röpdolgozat esetén is 35-40 perc, fogalmazásolvasás vagy témazáró javítása esetén legalább 4-5 órás munkát jelent egy 30 fős osztályban. Értelmetlen kérdés azon vitatkozni, hogy ezt hol tudom hatékonyan elvégezni: a tanáriban a rám jutó szűk egy négyzetméteren, vagy odahaza az íróasztalom mellett, esetleg a fotelomban ülve.

Pénz, pénz, pénz...

Hamis toposz az is, amit az egyik „illetékes” mondott válaszul a béremelési igényre: a pedagógusok a „társadalomtól vonnák el a pénzt”. Az európai és benne a magyar államfejlődés sajátja, hogy az oktatásügyet és ennek irányítását állami feladatként határozzuk meg évszázadok óta. Gondoljunk a porosz iskolarendszerre, Mária Teréziára, Napóleonra, Bismarckra vagy báró Eötvös József és Trefort Ágoston munkásságára! E tény lényegét nem érinti, csak a nehézségeire figyelmeztet az, hogy egyes korokban az állam visszaélt ezzel a helyzettel, és saját céljaira, hátsó szándékainak megvalósítására is felhasználta ezt a rendszert. Jelenleg ez az adottságunk. A kérdés összetettsége és nagyságrendje miatt az elmúlt 25 évben egyetlen politikai erő sem vetette föl e rendszer lényegének módosítását.

Elhangzott a közelmúltban, hogy a GDP 6 százalékát fordítsuk oktatásra. Párhuzamként előttünk van Klebelsberg Kunó tevékenysége, aki Trianon után elérte – „hála” a Magyarországnak megtiltott, ezért hiányzó katonai kiadásoknak –, hogy a költségvetés 9-10 százalékát fordítsák éveken át az oktatásügyre. Így valósult meg az iskolaépítési program, mentették át a határon kívülre került egyetemeket, jöttek létre a Collegium Hungaricumok. És lett mindennek egy évtized után mérhető eredménye: 10 százalék alatti analfabetizmus (a század eleji 40 százalék, valamint a keleti és déli szomszédra jellemző 50 százalékkal szemben) és számos Nobel-díj. E példa is mutatja, hogy megéri az oktatásba pénzt „ölni”, de ehhez átgondolt cél kell és főleg közmegegyezés, ami garantálja a bevezetett rendszer választási ciklusokon átnyúló működését.

A közelmúltban napvilágot látott egyik OECD-felmérés szerint a magyar tanárok fizetése 48 százaléka a hasonló végzettségű magyar munkavállaló társaikénak. Ez gond. Elérve a pedagógusfizetés csúcsára, sajátos élmény átélni pályakezdő informatikus diákom megjegyzését: „én kezdőként kapok ennyit...”

Az életpályamodellhez kapcsolódó fizetési rendszer logikus és reális alternatíva. Végzetes hiba volt viszont az erőltetett bevezetése után fél évvel legyilkolni a lényegét, a mindenkori minimálbérhez kötöttségét. Az eredeti elképzelés (és törvény) szerint a tanárok besorolásuk, „minősítésük” (pl. gyakornok, pedagógus II.) és a pályán eltöltött évek száma szerint a mindenkori minimálbér meghatározott százalékát kapják. A 2013-as költségvetés életbelépésétől viszont *nem* a minimálbér meghatározott százaléka képezi a fizetés alapját, hanem a helyette bevezetett és évenként a költségvetési törvényben meghatározott ún. *vetítési alap*. Ez az összeg alacsonyabb, mint a minimálbér. 2017-ben 116 000 helyett 101 500 forint. Az iskolaügyi csatározásaink sajátossága, hogy a megszólalók közül senkinek sem tűnt ez fel 2017 elejéig, amikor az egyik pedagógusszervezeti vezető végre felvetette a kérdést.

Tankönyvek

A kormányzat nagy érdeme, hogy hozzányúlt olyan kövületekhez is, mint a tankönyvek, vagy az intézmények fenntartásának az ügye. A legnagyobb hiba, amit elkövettek, az a bírálatok, jobbító szándékú tanácsok, hibákra való felhívások figyelmen kívül hagyása volt. Most mindenki ennek a levét issza.

A tankönyvek kérdésének két eltérő oldala van. A rendszerváltozásig nem volt tankönyvkérdés. Mint a politikában, itt is lehetett választani – egy közül... 1989 után viszont számtalan új tankönyv készült. Bő tíz év alatt ez a forrongás lecsendesült, és kikristályosodott, hogy az iskolák és a kollégák melyik tankönyvet használják, vagy melyek közül választanak. E folyamatba szólt bele a recesszió, amire a könyvkiadók egy része a „tankönyv-business”-be való bekapcsolódással reagált, hiszen ez egy jól tervezhető, fix bevételt jelentő és tetemes nagyságú piac. A kiadók „elszemtelenedtek”, és nemcsak új művekkel jelentkeztek, hanem a hagyományos kiadványaikhoz is hozzányúltak, így ezeket újra meg kellett venni, mert a „régí” már nem volt jól használható. Például a jól bevált és évtizedek alatt kikristályosodott tartalmú történelmi atlaszt kiadója kb. két évente átdolgozta. Belerakott néhány új térképet, átszerkesztette és szétbontotta egyetemes, magyar

és művelődéstörténeti részre. Ez azt eredményezte, hogy amikor az óra sokadik percében azt mondtam: „nyissátok ki az atlaszt a Szent István-kori Magyarország térképénél”, akkor 3-4 különböző oldalszámot kellett volna mondanom annak függvényében, hogy milyen évjáratú atlaszuk van a diákjaimnak. Ugyanis nem mindenki vette meg a legújabb atlaszt, mert „volt otthon”, vagy a kötelező kedvezményes/ingyenes tankönyvellátás miatt az iskolai könyvtárból kapott raktáron lévő (az előző kiadásból származó „elavult”) példányt. Ez a gyakorlat érvényes a tankönyvre is.

A tisztességes verseny határát súrolta, amikor egy másik kiadó is megjelent a piacon gimnáziumi történelematlasszal, ami szerkezetében, tartalmában erősen megegyezett a „hagyományossal”, csak az egyes térképeken mások voltak a színek, hiányzott a fokhálózati beosztás, valamint bővebb időrendi táblázattal készült. Hogyan győzzem meg a diákokat arról, hogy nem segít, ha az érettségire a megszokott, „bejáratott” atlasz helyett a bővebb tartalmút viszik be? Meg is indult a hajsza az ilyen atlaszok történelem írásbeli érettségire való kölcsönkérésére...

A tankönyvkérdés másik oldala az egységes tudásanyagra vonatkozik. A gimnáziumi felvételi vizsgák során szembesültünk a tankönyvbőség káros következményeivel. Az egyes anyagrészek tananyagbeli helye képlékennyé vált. Így abszurd módon a felvételi beszélgetés egyik első kérdése az volt: melyik tankönyvből és mit tanultatok utoljára? Az összehasonlíthatóságot, az esélyegyenlőséget föláldozták a tankönyvpiaci kapitalizmus oltárán. Ezt mára úgy oldották meg, hogy a tantervek kétéves szakaszokban rögzítik a minimális követelményeket. Módosítás, anyagátcsoportosítás nem lehetséges.

Az új tankönyvek jelenlegi helyzete sem rózsás. A fenti problémás helyzetet megoldó egységesítés az összes létező gyermekbetegséget magában hordja. A könyvek szakmai kiforrottsága hiányzik. Az egyes évfolyamok tankönyveit nem írták meg a rendszer bevezetése előtt, hanem azt „menet közben” tették meg.

A sokféle kísérlet (pl. rendőrautókkal való kiszállítást) után az ellátás logisztikája is talán megállapodik egy működő modellnél. Tanárként az ember annak örül, ha legalább a diákjaink megkapják időben a könyveket.

Ezek tartalma további izgalmas kérdés. Egyre több tantárgy esetében szembesül minden érintett azzal, hogy az elvárt anyag mennyiségét képtelenség beleerőltetni az adott keretbe. Amíg nincs közmegegyezés a szakmai minimumkövetelmények kérdésében, addig lehetetlent kívánnak tőlük. Ennek a közmegegyezésnek a kialakítása pedig még el sem kezdődött. Ezt a helyzetet a Magyar Bálint-féle oktatásügy úgy oldotta meg, hogy míg csökkentette az óraszámokat, addig az iskolákra

„passzolta le” a döntést, hogy mit hagynak ki az anyagból: Berzsenyit, a másodfokú egyenlet megoldóképletét vagy Afrika földrajzát... A jelenlegi kormányzat ennél elegánsabban járt el: döntöttek, és a döntést keresztülerőszakolták a rendszeren. Például az ős-, ó- és középkor tanítását nagyon megkurtították, így a négy évfolyamos képzés első évében a történelemanyag az ősembertől Mátyás király haláláig terjedő apró szakaszt foglalja magába. Ezért a tankönyvekbe a szerzők minden információt megpróbáltak belepasszírozni, így azok a gyerekek számára emészthetetlené váltak.

Mivel hiányzik a szakmai közmegegyezés, nem volt érdemi vita, és a minimálisan elhangzott ellenvetéseket senki sem vette figyelembe, logikátlanságok is maradtak a rendszerben. Az új történelemtantervek készítésekor megkapott anyagokban szerepelt, hogy az újkori olimpiák történetét a diákok tanulják testnevelésből, és ezen a ponton a két tantárgy érintkezik, építhet egymásra (*nota bene*: erre a szempontra végre figyelt valaki!). Nagyon jó, így az említett időhiány miatt csak röviden fogok róla beszélni az órámon, a többit majd meglátják a testnevelésórán. Igen ám, de a végleges történelemtanterv készítője nem tudta, hogy közben módosult a testnevelés tanterv, az olimpiák története kimaradt belőle. Hasonló a helyzet a filozófiával: a hat évfolyamos történelemtantervben benne vannak az utalások e tantárgy ismeretanyagára, a négy évfolyamosból viszont már hiányoznak, mert a szerzője tudta, hogy ez a tantárgy időközben megszűnt.

Hogy mindez még bonyolultabb legyen, az állami apparátus csökkentése címen azt az intézményt is megszüntették jogutód nélkül, amelyik koordinálta az új tankönyvek elkészítését. Így több mint kérdéses, hogy ezek a művek elkészülnek-e időre, vagy egyáltalán.

Az oktatással szembeni felemás elvárások súlyos hozadéka a tananyag ismételt átfaragása. Az egyik elvárás rendszeresen úgy fogalmazódik meg, hogy „kevesebb lexikális tudást kapjanak a gyerekek”. A másik szerint „naprakész, a világban való eligazodást segítő tudást kapjanak a gyerekek”. Mindkét elv szép és jó, csak gyakran kizárják egymást. Az anyagcsökkentés révén például atomfizikát ma alig tanulnak a középiskolások, noha a mindennapjainkat egyre jobban átszövik az atomi világhoz kapcsolódó felfedezések. Vagy amikor a politikai közbeszéd, egyes törekvések szerint egyenesen népszavazás témája az atomenergia használatának kérdése. Szakmai tudás nélkül bölcs dolog, és politikai hátsó szándéktól mentes döntés népszavazást tartatni így egy ilyen kérdésről? Megfelelő előismeret nélkül be merek feküdni félelem nélkül egy CT-, egy MR-készülékbe vagy egy gammakés alá? Vagy kiszolgáltatjuk a következő generációkat – is – a szakmai sarlatáknak, akik évek óta látványos anyagokat köröztetnek az interneten

például a „molekulákat degeneráló” mikrohullámú sütőkről és a védőoltások veszélyeiről?

A szakterületemnél maradvá: elvárás, hogy tanítsuk meg a történelemórákon, hogy mi történt és történik a Balkánon, illetve a muszlim világban. Viszont „lefaragták” az előzmények megtanítására fordítható időt és anyagot. Hogy értse meg a diák a 21. századot, ha hiányoznak az alapok? Hogyan fér bele a minimálisnál is kisebb időkeretbe az iszlám vallás jellegzetességeinek, az arab dinasztiák történetének, a keresztes háborúk eseményeinek, az oszmán világ születésének, Bizánc bukásának, Hunyadi János sikereinek nem a megtanulása, csupán a megértése? Vagy hogyan tanítsa meg a kémikus kolléga a pH fogalmát a diákoknak a matematikából csak később tanított logaritmus ismerete nélkül? Vagy a fizikus hogyan beszéljen a lejtőre helyezett test mozgásáról a hasonlóan később tanulandó *sinus* és *cosinus* nélkül?

Nem lehet büntetlenül farigcsálni a tananyagból, de az oktatási döntéshozók ezt teszik évtizedek óta. El kellene jutni végre oda, hogy hideg fejjel végiggondoljuk az egyes tárgyak oktatásának célját, módszereit, és ezeket össze kell fésülnünk egymással, de nem úgy, ahogy a legutóbbi kerettanterv készítésénél történt, amikor volt rá két hét, és közben az anyagok is változtak.

Ezen a ponton elértünk az oktatásügy újabb nagy gondjához: a stabilitás hiányához. Egy ekkora rendszer nem képes kezelni a folyamatos változtatásokat. Ennek ellenére az elmúlt negyedszázadban minden kormányzat hozzányúlt, és lényegi változtatásokat végzett rajta. Ám ezek hatását nem lehetett fölmérni, higgadtan értékelni, mert mire az végigmegy a rendszeren – ez 4-6-8 év iskolatípustól függően! –, addigra már újabb kormányzat újabb változtatásainál tartunk. A megoldás az lenne, hogy hagyja békében mindenki az oktatást 10 évig. Lássuk, hogy a változtatások mit eredményeztek, és ezen ismeretek birtokában módosítsuk azt, ami szükséges. Tudom, hogy durva a javaslat, mert itt „élveboncolást” végzünk, és generációk életét teszik esetleg tönkre a rossz döntések. Ezért kellene érdemi és széles körű, közmegegyezést eredményező szakmai vita után bevezetni a döntéseket, felelősséggel és a jövő nemzedék iránti alázattal.

Szolgáltató iskola

A rendszerváltozás után került be a köztudatba ez a fogalom. Hogy a kifejezést „bedobó” politikusok mit értettek ezen, azt nem tudom, csupán a végeredményt élem át a mindennapokban. A szülők a korábbi egyenrangú partneri viszony helyett feljogosítva érzik maguk arra, hogy bele-

szóljanak az iskolák mindennapjaiba, még szakmai kérdésekbe is. Általában akkor, ha az iskola döntése számukra kényelmetlen. Két végletet említve: ha a gyerek tanulmányi előmenetelével komoly gond van, vagy ha a családi sielés időpontja eltér az iskola szünetek időpontjától. A közhittelem szerint ilyenkor az iskolának kell alkalmazkodni.

A másik értelmezése a kifejezésnek a „piacképes tudás” adása. Ami ismét hangzatos, de a valóságtól távol álló toposz. Melyik tudás lesz piacképes akkor (4/6/8/12 – vagy még több év múlva), amikor a mostani emberpalánta elhagyja az oktatási rendszert? Ki tudja megmondani egy nyolcadikos gyereknek, hogy milyen szakmával lehet majd elhelyezkednie 4-5 év múlva, amikor befejezi a szakközépiskolát? Ki meri megtip-pelni egy hat évfolyamos gimnáziumba pályázó gyereknek, hogy milyen egyetemi diploma lesz piacképes, amikor majd végez? A nagy általánosságokon túl (autó-, gáz-, villany- stb. szerelőre biztosan lesz kereslet) senki. Illetve aki mégis megteszi, az sarlatán. Mégis a szülők könyökölnek a tagozatos osztályokért, mert ezek „biztosan” a legjobban piacosítható tudást adják majd.

Az eredmény: az a széles körű általános műveltség, amelynek átadása 150 éve a gimnáziumi oktatás feladata, értéktelenné vált. Már a tizedik évfolyamban küzdeni kell a diákok tantárgyak közötti válogatása ellen, a fakultációk képében felvállalt specializálódás után csupán azok a tanárok tudják fenntartani a normális munkakörülményeket, akik az érettségi rémére tudnak utalni. De mihez kezdjen egy művészettörténet-, egy ének- vagy filozófiatanár?

A gyerekek terhelése

Az oktatásügy legellentmondásosabb gondja a gyerekek terhelése. A kormányzat konzervatív értékrendje révén felvállalta az osztálymunka méretű gondok forrásainak csökkentését is (pl. egészségtelen étkezés, mozgásszegény életmód), és az egyetlen olyan rendszerre ruházta ezeket a feladatokat, amely a társadalom minden rétegét képes elérni: az oktatásügyre. Ennek az eredménye a kötelező óvodáztatás, az egészséges menza, a mindennapi testnevelés, a környezeti és ökológiai nevelés stb. bevezetése. Ám annyi feladatot testáltak az oktatásügyre, aminek az nem tud megfelelni, másrészt a feladatok részben kioltják egymást. Miközben nő az ellátandó feladatok száma (konkrétan: nő a testnevelésórák száma), addig általános elvárás a gyerekek óraszámának csökkentése is. Klasszikus vagy-vagy helyzet.

A reformötletek a társadalom meg nem értésével találkozottak. Ennek részbeni oka a rossz és elégtelen kommunikáció. Másik oka az

esetlen és szolgalelkű bevezetés kényszere (az egészséges étkeztetés a mindennapokban azt jelenti, hogy tilos megsózni az ételt), harmadrészt a közélet hangadóinak öntörvényűsége. Ezek a zömében jól szituált városi értelmiségiek nem tudnak – még gondolatban sem – kilépni a megszokott világukból, és elképzelni egy vidéki kistelepülés vagy korábban virágzó, mára rozsdáövezetté vált város(rész) hétköznapiját. Ahol valóban segítség, ha a gyerek iskolai étkezésben részesül. Ahol valóban értékközvetítő az egész napos iskola. Ahol az óvodák alapvető szocializációs feladatokat látnak el.

A viták, követelések visszatérő kérdése a tananyagcsökkentés. A felvetés jogos, de a vázolt megoldások nem vezetnek sehová. Senki nem fogja vállalni a felelősséget azért, hogy „kihúzza” Zrínyit vagy Arany Jánost a magyar irodalomból, vagy a rómaiak pannóniai jelenlétét, az Árpád-házat, esetleg a mohácsi csatát a történelemből. Ha ezt megtenné, ideológiai viták közepébe kerülne, és az adott esemény elhallgatásával, új elemekre cserélése miatt azok abszolutizálásával vádolnák meg. Erre az elmúlt évek oktatási eseményei, például a 20. századi irodalom kiegészítése néhány szerzővel (hogy csak végleteket említsek: Wass Alberttel, Nyíró Józseffel és Kertész Imrével) bőséges és kellően elrettentő példát szolgáltatott. (Költői kérdés: kik s miért csinálták ezeket a műballhékat?)

A megoldást valószínűleg máshol kell keresni, és más szemléletű, megközelítésű, logikájú tanterveket kellene alkotni. De ez az, ami kőkemény szakmai és pedagógiai kérdés, így kizárólag a szakembereknek, azaz nem az utca emberének, nem a politikusoknak, nem a gazdasági szakembereknek kell döntenie róluk. A szülőknek sem lehet közvetlen beleszólása a kérdésbe. És e döntésekhez, előkészítő munkához idő kell. Rengeteg. A rendszerváltás óta eltelt évtizedeket már eltékoztunk. Ötletek vannak, de a kidolgozottságtól, az eredményesség felmérésétől még fényévekre vagyunk. Mert lehetne irodalmat tanítani nem irodalomtörténeti alapon is, hanem műfajok szerint haladva. Lehetne történelmet tanítani életmódi elemek alapján vagy a szűk lakókörnyezetből kiindulva a Föld egészéig haladva. Vagy éppenséggel visszafelé haladva az időben, esetleg egy-egy probléma mentén visszanyúlni a gyökerekig.

A „legyen tanszabadság”, „bizzuk rá a tanárra” típusú javaslatok sem jelentenek megoldást: az iskolák közötti átjárhatóságot tenné lehetetlenné, ami a fokozódó társadalmi mobilitás miatt egyre komolyabb gondná vált. Másrészt, ha ezt meglépnénk (ahogy hasonló jellegű intézkedéseivel a Magyar Bálint-féle oktatáskormányzat egyszer már megtette), akkor azonnal beleütközünk a „társadalom ellenállásába”, és a szülők egy jól körülírható rétege azt az iskolát fogja „jónak” nevezni és választani, amelyik megtartja Zrínyit és az Árpádokat vagy

az atomfizikát a tananyagban. Egy másik jól körülírható rétege pedig azt, amelyik lecseréli a *Szigeti veszedelmet* a *Sorstalanságra*, vagy a fizika helyett médiaismeretet oktat. Az értékrendileg el nem kötelezett többség pedig sodródni fog, és a pillanatnyi érzelmei által befolyásolva hoz majd döntéseket gyermeke iskoláztatási kérdéseiben. Ezzel kiszámíthatatlanná téve az olyan nagy rendszerek működését, mint az iskolák finanszírozása, a tankönyvpiac vagy a közösségi közlekedés. Gondoljunk csak arra, hogy mit jelentene, ha a természetes területi központ gimnáziuma helyett a gyerekek zömét a szomszéd település középiskolájába irányítanák át a szülők egyik pillanatról a másikra, „érzelmi” okokból!

A példa is jelzi, hogy a gyerekek iskolai terhelése igen összetett probléma. További kérdés, hogy az adott tanóra terhelés-e, illetve mennyire az. A testnevelés- (vagy rajz-, ének-) óra pihenést, lazítást, kikapcsolódást, játékot, vagy a többi tantárgytól eltérő módszerű, de ugyanolyan értékű és terhelésű tanulást jelent-e? Az óraszámok csökkentése valóban csökkentené a diákok terhelését? Vagy míg a diákok iskolai terhelése csökken, addig az iskolán kívüli terhelése, magyarul a különóráinak száma nő? Itt is szembekerülünk az esélyegyenlőség kérdésével: nem jobb-e a gyerekeknek a heti öt testnevelésóra az iskolában, mint a család által megfizetni nem tudott vízilabdaedzés? Mennyire összehasonlítható egy jó képességű iskolai testnevelő tanár tudása egy vízilabda-szakedző felkészültségével? Jobb-e az „egész napos iskola” az iskola + különóra/csavargás/otthonlevés összeállításnál?

A kérdésnek van finanszírozási vetülete is: mennyivel jobb, értékesebb, eredményesebb az iskolaudvari vagy fűtetlen tornatermi heti ötödik testnevelésóra, mint egy vízilabdaedzés? Ha változtatni akarunk, akkor van-e esély arra, hogy biztosítjuk az iskolai oktatás keretében a vízilabdaedzést? Vagy a gyerekek szervezett szabadidő-eltöltését predesztinálja a lakhelyük? Aki hozzányúl ehhez a problémahalmazhoz, az beletenyere a feketegazdaságtól a fehérig terjedő gazdasági szegmensbe is. Gondoljuk csak végig, hogy akár csak egy kisebb településen is hányan és mi módon próbálnak megélni a diákok iskolán kívüli idejéből a korrepetáló egyetemistától a sportklubig. Összekapcsolható-e, összefésülhető-e ez a „rendszer” az iskola-rendszerrel? Csak tollvonás kérdése, és mindent megold az „egész napos iskola” varázsigéje, vagy van válaszuk a felvetődő egyéb kérdésekre is?

Nem megkerülhető elem a gyerekek/ fiatalok életmódjában bekövetkezett változás sem. Mindennapjaik meghatározzák terhelhetőségüket, és így az iskolák által felkínált, biztosított nevelési/oktatási

alkalmak hatékonyságát, sőt értelmét. Szembe kellene néznünk az egyre korábbra csúszó alkalmi vagy rendszeres alkohol-, kávé- és energiatartalékokkal. A dohányzás és kábítószerhasználat mellett a rutinszerű éjszakázásaikkal, az elektronikai eszközök által szinte egész nap mesterségesen magasán tartott ingerküszöbükkel.

Intézményrendszer és döntéshozás

2015-2016 fordulóján a Klik körül csapkodtak a hullámok. Részben jogosan, mert a döntéshozók a nagyarányú társadalmi támogatottságukra alapozva hozzányúltak az elavult és bebetonozódott rendszerhez. Az elgondolásaik jók vagy érdemi alternatívát jelentők voltak. Viszont a megvalósítás és főleg az új rendszer működtetése csapnivalóra sikeredett. Amikor sok fenntartónak az iskolák, tornatermek fűtésére nem volt pénze, akkor az egységes és működő állami rendszer jó megoldás lehet. Csakhogy az új rendszer ki nem fizetett számlái, a kicserélésre váró kiegészítő villanykörték, az átgondolatlanul „racionalizált” (értsd: bezárt) intézmények nem alapozták meg a bizalmat. Az is az indulatok elszabadulásához vezetett, hogy a megszólalók egy része ismét a jól menő nagyvárosi iskola szemüvegén keresztül látatja az oktatásügy egészét. Kérdés, hogy a változtatás előtt megfogalmazott racionális célt el lehet-e érni más, jobb és működő módon, vagy a megoldás a súlyos nehézségekkel döcögő régi rendszer visszahozása?

Az oktatással kapcsolatos döntéshozatal évtizedek óta megoldatlan gondja a hatékony kommunikáció egyik alappillére: az érdekelték előzetes bevonása és az elképzelések véleményeztetése, megvitatása. Ez gyakran elmarad, illetve azokban az esetekben, amikor törvény írja elő, általában formálissá válik. Például azzal, hogy igen rövid idő marad a véleményezésre, sőt sokszor az időpont sem alkalmas (mert tanítási szünetre esik). A törvénycsomagok („salátatörvények”) részét alkotják a jogszabályok, és a döntéshozók menetrendje rögzített, amit „nem lehet felborítani” hosszas vitázással.

Visszajelzést nem vagy csak automatikusan generált egyenlevél útján adnak az illetékesek, így érdemi szakmai vita kialakítása helyett egyirányú kommunikáció folyik. Ez leginkább akkor fájó, amikor nyilvánvaló képtelenségre figyelmeztetnek a jó szándékú hozzászólók. És itt tapintható az oktatásügyünk újabb alapgondja: a bizalomhiány. A döntéshozó intézményrendszer gyakran ellenséget és kerékkötőt lát a hozzászólásokban, ezért igyekszik minimalizálni ezeket. Ez a félelem, ha nem is megalapozott, de érthető. Ugyanis a szakszervezetek nem érdek-képviselőként tevékenykednek, hanem a legtöbb esetben politikai

szereplőként. Ezt illusztrálják a 2015/2016 fordulóján lezajlott események: másfél-két éve „morogtak a pedagógusok”, jelezték eredménytelenül különféle csatornákon keresztül, hogy gond van. Valamilyen sajátos logika kapcsán a média nagy sokára felkarolta az egyik ilyen akciót (Miskolci Herman Ottó Gimnázium kezdeményezése), és amikor már jó nagy ügy kerekedett belőle, akkor megszólaltak a szakszervezeti vezetők is. Holott elsőként nekik kellett volna megszólalniuk!

Legitimitási gondok is vannak a rendszerben, és ez is hozzájárul a feszült viszonyhoz. A pedagógusok kis hányada tagja csak valamely szakszervezetnek, így jogosan kérdőjelezhető meg e szervezetek szerepe, súlya. Hasonló a helyzet a társadalmi szervezetként létrejött szakmai szervezeteknél, tanári egyesületeknél is. Sajnos a magyar oktatásügyben nem alakult ki sem formális, sem működő, átfogó szakmai testület. A véleményezés akkor válna működőképesé, ha lenne ilyen. De ennek érdemi létrehozása nem megy egyik pillanatról a másikra.

A címben az oktatásügy nyomorúságát akartam írni. Lehet, hogy ez valójában nem nyomorúság, hanem évtizedek óta gyűlő eldöntendő kérdések kusza halmaza és ettől függő problémák kibogozhatatlan csomója. A megoldás mindenképpen e csomó megszüntetésében rejlik. Arra viszont nincs válasz, hogy ehhez ki kell-e bogozni a szálakat, vagy Nagy Sándor megoldását követve, a pillanatnyi visszhangokkal nem törődve a gordiuszi csomó átvágásában rejlik-e a jövőbe vezető út.

Néhány nagyon égető gondra született valamilyen átmeneti vagy hosszabb távúnak szánt megoldás (pl. a Klik átszervezése). Sokan és sokat remélnek a tervek szerint 2019-ben életbe lépő új tantervtől is. Ha optimistán szemléljük a helyzetet, akkor ez valószínűleg megoldást ad majd pár gondra. De a rendszer egészének problémái továbbra is megoldatlanul maradnak, így előbb vagy utóbb újra jönnek majd a viharok...

Remélhetünk-e egyáltalán megoldást?

Talán.

Akkor, ha végre minden hátsó szándékot, anyagi és/vagy politikai érdeket félretéve az összes érintett fél bevonásával hozzákezdünk az átgondolt építkezéshez. Ha mernénk feltenni először az alapkérdéseket, és csak ezek megnyugtató megválaszolása után az erre épülőket. Elsőként társadalmi közmegegyezésre kellene jutni az oktatás szintjeinek céljáról. Ha ez sok, akár többéves érdemi párbeszéd után megszületett, akkor lehet föltenni azt a kérdést, hogy ezt milyen szerkezetű intézményrendszer tudná hatékonyan szolgálni. Ha erre is sikerül megnyugtató megoldást találnunk, akkor neki lehet veselkedni az ehhez illő tantárgyi rendszer kidolgozásához. Ezt követhetné ezen

tantárgyak követelményeinek megfogalmazása, és ezek után az összes szükséges tankönyv megírása, alapos és több szempontú – szakmai és pedagógiai – lektorálás elvégzésével. Végül befejező lépésként – öthat, esetleg tízévi eredményes munka és párbeszéd után – mindehhez „pénzt, paripát és fegyvert” is kellene rendelnie az éppen aktuális kormánynak.

Az út végigjárása rengeteg időt, a másik gondolatainak megértését és végiggondolását, a mindenki számára jó megoldás közös megkeresését igényli. Amihez a kellő alázaton és egyenességen túl rengeteg befektetett munka és rá szánt minőségi idő kellene. Hogy ezt mennyire reális elvárni a szereplőktől, azt nem tudom.

STÍLUSOK ÉS FORMÁK METAMORFÓZISA A MONARCHIA FESTÉSZETÉBEN – AZ ELSŐ ARANYKOR

Kiállítás a budapesti Múcsarnokban

Sármány-Parsons Ilona

A Múcsarnok felépítésének, azaz megnyitásának 120. évfordulója adott alkalmat egy olyan nemzetközi festészeti kiállítás rendezésére, ami először kísérelte meg felvillantani az Osztrák–Magyar Monarchia 1860 és 1905 közötti nemzeti festészeteinek bemutatását.

A Múcsarnok ma is kiválóan funkcionáló, gyönyörű épülete, a művészet valódi temploma 1896-ban készült el. Építész, Schickedanz Albert bazilikális alaprajzot és antikizáló klasszicista homlokzatot tervezett, és a bejárati csarnokot a magyarországi reneszánsz legépebben megmaradt emlékének, az esztergomi Bakócz-kápolnának a fal-felosztásával varázsolta a mindenkori kiállítások ünnepélyes otthonává. A millenniumi ünnepek egyik fénypontjaként 1896. május 4-én nyitotta meg a császár és király, Ferenc József. Az avató kiállítás a magyar képzőművészetek, ezen belül is a festészet csillagórája volt, amikor az épület háttérintézménye, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (a továbbiakban OMKT) szervezésében a közönség láthatta, milyen nagy utat tett meg a magyar festészet a 19. században. 286 művész 1360 művel volt jelen ezen a kiállításon, ahol minden kortárs hazai festészeti stílus és a legtöbb jelentős művész szerepelt.

Szívós munka és példás összefogás eredménye volt mindez, melynek során a magyar politikai elit kultúrára legnyitottabb része összefogott a kor művészeivel, és megszervezte a magyar képzőművészeti élet kereteit, megtöltötte azokat műalkotásokkal úgy, hogy közben állandóan figyelt a közeli és távoli környezetére is.

Négy széles látókörű, nagy műveltségű, és a képzőművészetek jelentőségét felismerő kultúrpolitikus vezette a kulturális tárcát, és a lehetőségekhez képest maximálisan támogatta a művészetek ügyét is. Báró Eötvös József, Trefort Ágoston, gróf Csáky Albin és Wlassics Gyula egyaránt szilárdan hitte, hogy egy modern nemzet kultúrájának és fejlődésének elengedhetetlen része az összes művészeti ág állami támogatása, ösztönzése. Baráti szálak fűzték őket a művészeti intézmények vezetőihez (Pulszky Károly, Ráth György és mások), így gyorsan és hatékonyan tudtak intézkedni, ha kellett. Az intézmények

Pataky László: Vallatás, 1897 olaj, vászon, 225 × 300 cm, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest (Fotó: © Magyar Nemzeti Galéria)

vezetőségében pedig jelentős művészek is ültek, akik szintén az ország vizuális kultúrájának a megteremtésén munkálkodtak. Kemény feladat volt ez egy olyan országban, ahol a szó kultúrája (az irodalom) dominált, és az érzékek kultúrája – főképp a festészet és a szobrászat ápolása – elsősorban a protestáns vidékeken még nem vert gyökeret. Az embereket meg kellett tanítani látni, és meg kellett győzni, hogy támogassák a képzőművészetet.

Az OMKT vezetése időről időre meghívta Pestre kiállítani a szomszédos nemzetek művészeit is, és amikor lehetőség nyílt rá, képeket vásárolt tőlük, amelyek ezt követően a kortárs külföldi művészet példaként a nemzeti gyűjteményt gyarapították.

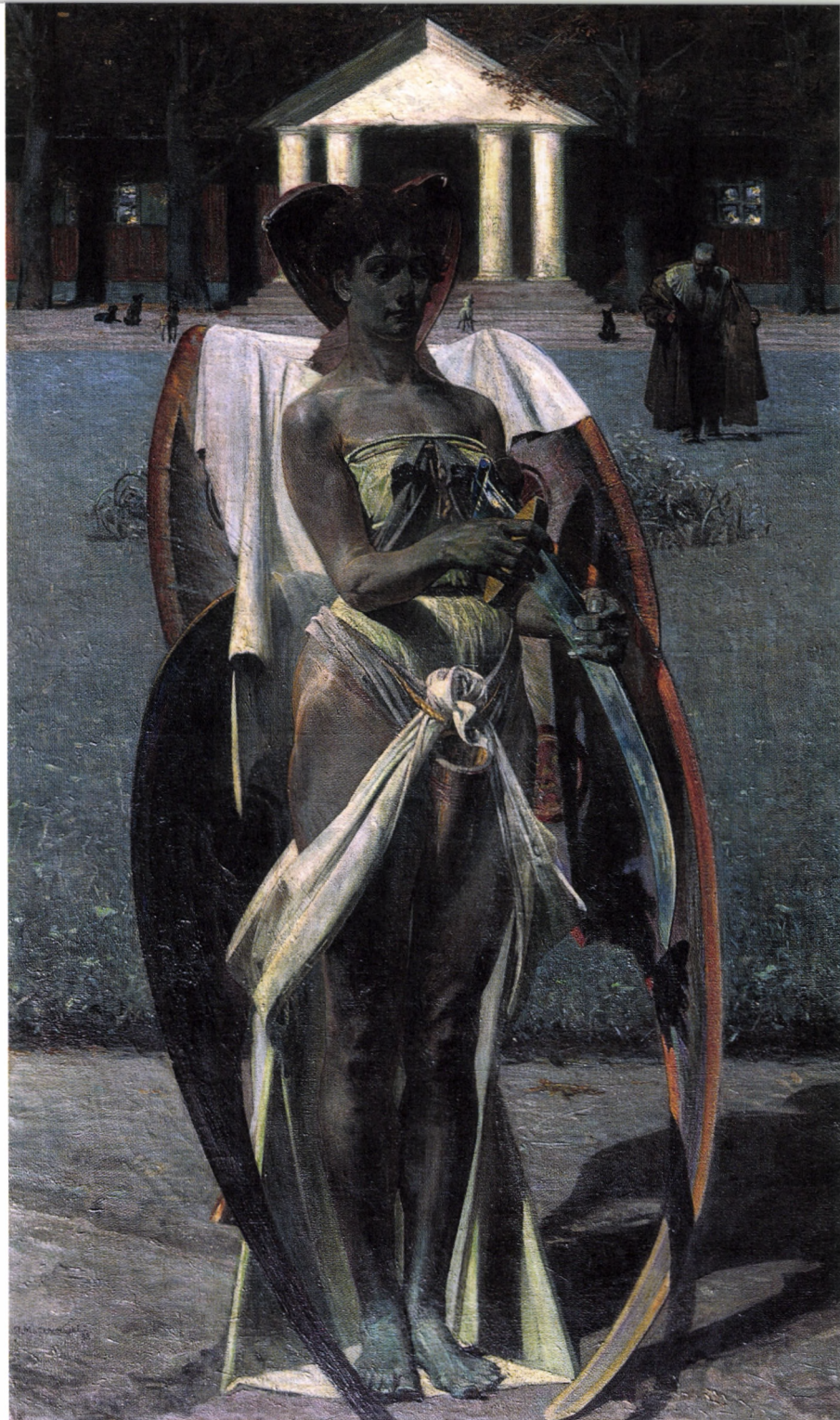
Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzeteinek művészetét az 1890-es évekig állandó intellektuális és művészi eszmecsere és azonos esztétikai ideálok jellemezték, olyannyira, hogy a historizmus korában mind a monumentális festészet, mind a tájképfestészet különféle iskoláit tekintve kifejezetten szimbiózisról beszélhetünk. Még a poétikus

realizmus és a naturalizmus képviselői is rokon szellemben festették a világot. Ez a szellemi egység csak lassan lazult fel. A differenciálódás és gazdagodás során a piktúra szétágazott különféle tudatosan formált nemzeti iskolákra, amelyek már önmagukon belül is elveszítették egységes arculatukat, és autonóm tehetségek, önálló, független személyiségek csoportjaira osztódtak, akiket legfeljebb a nemzeti kultúra és művészet fejlesztésének célja fűzött össze. A kiállítás első, a jelentős mecénásokat bemutató terme után gyakorlatilag három stíluskorszak legjellemzőbb műveiből válogatott, hogy a néző megérezze a három korszak eltérő stílusai mögött rejlő eltérő világképet, emberképet, élet- és művészetfelfogást.

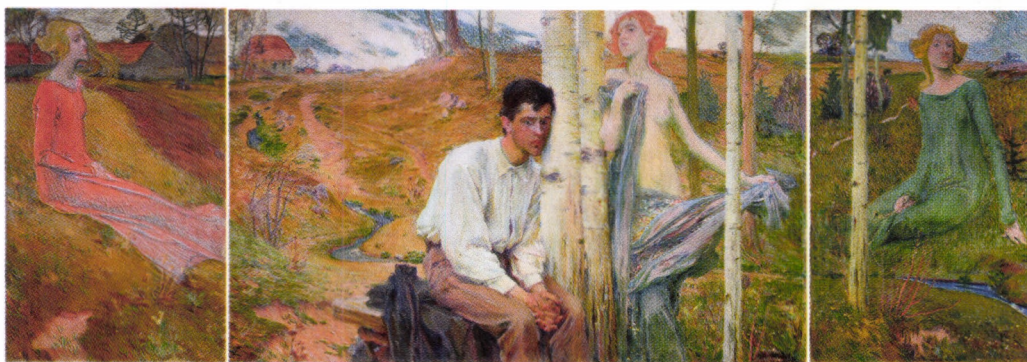
A korszak festészete olyan, mint egy sokszínű hangszereken sok zenei szólamból összeszótt szimfónia, amiben az egyes témák és vezérmotívumok vagy egymásra rímelnek, egymást erősítik, támogatják, vagy váratlanul egymással szemben lépnek fel, így teljesen új hangszínt, érzelmet, atmoszférát szólaltatnak meg, elsöpörve az előző egyensúlyt, de a nagy egész részeként más hangnemben és ritmusban folytatva a művészeti összjátékot. Hangszerek helyett itt festmények és színek teremtik meg a pillanatnyi harmóniát, vagy szólaltatják meg a korszak évtizedeinek problémáit és érzelmi disszonanciáit, traumáit.

A Ferenc József-i korszak monarchiabeli festészetének első tétele a *Historizmus* főcímet viseli minden nemzeti festészetben, mert a kor eszméit és gondolkodásmódját a történetírás múzsája, Clio uralta, aki segítette a kor szellemi-művészi vezetőinek kijelölni a nemzeti identitások emlékanyagát. A festők – többnyire a hivatalos kultúrpolitika támogatásával és ösztönzésével – a múlt sorsfordító jeleneteit, hőseit, vagy érzelmileg-esztétikailag jelentős pillanatait voltak hivatva ábrázolni, képzeletük erejével megeleveníteni. Mellékszólamként időnként a történeti személyiségek magánéletét, lelki rezdüléseit is felidézték, és így hozták a kor embere számára testközelbe a múltat. (pl. Wagner Sándor: *Izabella királyné búcsúja Erdélytől*, 1863).

Ennek a korszaknak legünnepeltebb művészei a lengyel Matejko, az osztrák Makart és a magyar Munkácsy, akik a Monarchia művészetét az 1878-as párizsi világkiállításon olyan esztétikai színvonalon képviselték, hogy kivívták vele az akkori francia és nemzetközi kritika elismerését. Hatalmas méretű történeti tablóikból, melyek a kor utazó szenzációképei voltak, három jelentős példa volt látható: Matejko *Rejtánja*, amelyik Lengyelország első felosztásának (1773) drámai jelenetét ábrázolja 1866-ból, Makart történeti zsánere Kleopátra nílusi vadászataról 1876-ból, végül Munkácsy *Krisztus Pilátus előtt* című realista történeti tablójának (1882) az egyik változata.

Malczewski, Jacek: Thanatosz, 1898, olaj, vászon, 124,5 × 74 cm, Muzeum Narodowe w Poznaniu – Nemzeti Múzeum, Poznań (Fotó: © The National Museum in Poznań)

Preisler, Jan: *Tavaszi triptichon*, 1900, olaj, vászon, 112 × 70 cm; Západočeská galerie v Plzni – Nyugat-csehországi Galéria, Pilsen (Fotó: © The Gallery of West Bohemia in Pilsen)

A történeti festészetben belül ők hárman eltérő karakterű mesterek: kolerikus, szangvinikus és melankolikus, és a stílusuk is más. Mégis félreismerhetetlenül azonos korszak és hasonló esztétikai ideálok követői voltak, akiktől a későbbi történeti képek, így a horvátok két francia iskolázottságú mesterének, Vlaho Bukovacnak és Celestin Medovicnak a jelenetei élénk színvilágukban és fotografikus naturalizmusukban nagyon eltértek.

A vörös és melegbarna színekben fürdő, ünnepélyes és magabiztos historizáló képekre szinte lázadásként csendült fel a következő stíluskorszak szürkékkel, feketékkel megfestett komor hangneme, a realizmus-naturalizmus stílusa. Keserű panasz a múlt pompájával szemben a jelen keservéről, amit az új generáció szociálisan érzékeny festői festettek meg.

A dátumok 1884-től 1894–1897-ig sorjázta, és a témák egyéni sors-tragédiákról szólnak, a kortárs nyomorról és kiszolgáltatottságról hol szemérmesen elégikusan, mint a prágai Jakub Schikaneder *Halottak napja* (1888) című képe, hol megrázóan, mint Pataky László alkotásai, mint például a *Virrasztás* (1886) vagy a *Vallatás* (1897), míg Mednyánszky festménye az elmúlással szembesülő feloldhatatlan magány emblemmája (*Galíciai zsidó*, 1900 körül). Ebbe a nyomasztó világba illeszkednek bele – mint halk fohász –, „az áhítat képei”, (Csók: *Úrvacsora*, 1890), amik visszatérő motívumként újra és újra fel fognak bukkanni a „szín-szimfónia” későbbi tételében is (Glatz, Vaszary, Zemplényi, Poll Hugo imádkozó parasztemberei). A hangulatfestés dominált ennek a korszaknak minden témáján, festészeti zsánerében, így a tájképfestészetben is, és lélekkel, szuggesztív érzelmekkel telítette meg a tájakat, amiknek legnagyobb magyar mestere Mednyánszky László volt.

A kor derűs melléktémáját, a jelenábrázolással szemben az idealizált és még mindig élő antik szépségideál megérezkítéséből kivirágzó

Matejko, Jan: Reytan, Lengyelország eleste, 1866, olaj, vászon, 282 × 487 cm, Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Varsói Királyi Vár – Múzeum (Fotó: © Andrzej Ring, Lech Sandzewicz)

festészetet Lotz Károly derűs művészete jelentette. Ő anélkül, hogy lemondott volna az érzékiség ünnepléséről, azt olyan harmóniával foglalta képbe, hogy Eros nála mindig győzött Thanatos fölött, és a szépség lélekké eszményült. (Lotz: *Múza*, 1890-es évek; *Amor és Psyché*, 1902).

A vizuális szimfónia harmadik tétele az 1890-es évek festészete, amikor a nemzeti festészeti iskolák addigi szimbiózisa, ami a müncheni akadémia hatására még a naturalista mestereknél is megvolt, fellazult. Minden nemzeti festői csoportosulást a sokféleség jellemezte, az ifjú, önmagukat lázasan kereső festők egyenként próbáltak más-más stílust, egyéni, új szintézist teremteni. A lengyelek, a csehek, az osztrákok és a magyarok festészete fokozatosan mássá vált, bár a kor filozófiai és lélektani alapkérdései, a férfi és nő viszonya, vagy a világ pesszimista témái mindegyiknél belejátszanak az új egyéni életművekbe, de alkattól, temperamentumtól, a helyi történelmi, irodalmi hagyománytól függően módosult az egzisztenciális alaptémák interpretációja (pl. a szimbolista lengyel Malczewskinél). Ahol az irodalommal való együttélés erős volt, ott a szimbolizmus dominált (lengyelek, csehek); ahol kevésbé (mint a magyaroknál), ott a természethez való visszatérés és az újszerű, kolorisztikus, pasztózus ecsetkezeléssel festett realista ábrázolás szült új látásmódot, új stílust.

A lengyeleknél (ebben az új művészi hullámban, amit utólag Młoda Polskának, ifjú Lengyelországnak neveztek el) a szabadságát veszített nemzet szétszakítottságának fojtogató súlya minden más témát tragikusan ellenpontozott, és nem adott módot a derű óráinak számolására. Melankólia ülte meg a tájakat, a lelkeket (Wyspiański: *A krakói Planty hajnalban*, 1894), az emberi kapcsolatokat. Szinte véreznek a színek, ha történelmi asszociációktól terhelt a téma (Wyczółkowski: *Sztańczyk*, 1898), vagy zöldesszürkében dideregnek a tájak. A nőket is gyakran démonizálták Przybiszewski teóriájának hatására (Wojciech Weiss és Jacek Malczewski).

A csehek vilásképe, szerelemfelfogása is melankolikus volt, a dekadencia és a Fin de Siècle ambivalens nőellenes irodalma náluk is érvényesült. A prágai bohémvilágban igen nagy súlya volt az irodalomnak, amiben a francia orientáció dominált, és az előző generáció idealizáló nemzet- és emberképével szemben egy kritikus, vívódó, sokszor szkeptikus világlátást képviselt. A szimbolizmus áthatotta a cseh festészetet, amit a kiállításon a Mánes művészegyesület egyik vezető festőjének főműve illusztrált (Preisler: *Tavaszi triptichon*, 1900). A cseh művészek pesszimizmusát felerősítette a német–cseh nemzeti ellentétek kiéleződése is. Két nemzetközi hírnévre szert tett festőjük, az elsősorban egy stílusú plakátjairól híres Alfons Mucha, majd a később jelentőssé vált, és a nonfiguratív festészet egyik egyéni hangú nagymestereként ünnepeelt Frantisek Kupka Párizsban élt, de műveivel jelen volt Prágában.

Különös, de az osztrákoknál egészen az 1897-ben megalapított Sezession második-harmadik esztendejéig (amikor a hagyományos allegorikus emberiségképek témáit Klimt váratlanul szimbolikussá varázsolja) még mindig a poétikus realizmusnak hívott hangulatfestés állt a fősodrásban. Carl Moll, sőt Maximilian Lenz is ebbe az áramlatba tartozott, és ennek az egyik rejtett remeke a *Beethoven zeneszoba*, Josef Maria Auchentaller nagyszerű együttese, a hangulati szimbolizmus páratlan zeneábrázolása. A festő a VI. szimfónia, a *Pastorale* tételeinek a hangulatát, a Beethoven által a kottába írt szöveges magyarázat alapján értelmezett motívumait próbálta több nagy festményen megjeleníteni. Mindegyik kép más és más. A tündérek tánca a fátyolruhák kavargása miatt a szecessziós arabeszkek ritmusára épül (Auchentaller: *A tavasz*, 1898/99). A patak előtt megjelenő fiatal lány a kor kifinomult, törekeny szépségideálja, miközben a szabadban zenélő, társalgó fiatalok és a falusiak tánca még kifejezetten a realizmushoz tapad, akárcsak a záró Angelus jelenet; a vihar ábrázolása expresszionista vonásokat előlegez. Az egészet a sötétzöld és a különféle kékek kombinációjára

Poll Hugó: *Hazatérés a búcsúból*, 1903, kréta, vászon, 96 × 130,5 cm, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest (Fotó: © Magyar Nemzeti Galéria)

alapuló egységes színvilág kapcsolja össze, és olvasztja meggyőző képi-érzelmi harmóniába. Ez volt az egyetlen olyan, a zenét megfestő képsorozat, ami elhagyta a korábbi allegorikus megjelenítést, és nem zenélőkre koncentrált, hanem az érzelmi asszociációkat, a zene hangulatát, méghozzá egy konkrét zenemű, a *Pastorale* szimfónia hangulatát kívánta a színek és formák nyelvén visszaadni. Bátor kísérlet volt, amit még Bécsben, a zene városában sem követett hasonló. A három év múlva, 1902-ben a bécsi Beethoven-kiállításra megszületett Klimt-fríz teljesen más utat választott, nem a zene hangulatát, hanem a *Kilencedik szimfónia* Wagner által megfogalmazott filozofikus programját kívánta megfesteni. A hős győzelmét a gonoszság erői felett. Klimt akkori archaizáló, hieratikus, stilizáló nyelvezete, redukált színei a mű extatikus hangulatából semmit sem érzékeltettek.

Az osztrákok után a magyar 1890-es éveket a három jelentős modern kísérletező festő, Rippl-Rónai, Ferenczy és Vaszary képei képviselték, illusztrálva, hogy a természet és az ember együttese, szimbio-

zisa és harmóniája állt az akkori kísérletező piktúra centrumában. Egy olyan realistán értelmezett emberkép, ami mentes volt a nők démonizálásától (Rippl-Rónai léleklátó pasztell és olajportréi) és a naturalizmust átszellemítve a hangulati szimbolizmus megújult, modern színváltozatait teremtette meg (Ferenczy Károly képei).

A paraszti élet és az áhítat képeinek témája tovább élt a magyar festészetben a kevésbé ismert festők vásznain is (pl. Poll Hugo: *Hazatérés a búcsúról*, 1903; Révész Imre: *Mindennapi kenyerünket...*, 1901), egészen a világháborúig.

Bár 1905 után az OMKT kiállítási monopóliuma megszűnt, mellé más, frissebb szemléletű művészek által vezetett kiállítási intézmények zárkóztak fel (Nemzeti Szalon, Könyves Kálmán Szalon, majd a Művészház), a Múcsarnok még ekkor is helyet adott jelentős mestereknek, akik valami egyéni okból, vagy mert nem voltak ügyes kapcsolatteremtők, ott maradtak kiállítani. Többnyire igen jó festők voltak, de nem kapcsolódtak a legfrissebb formai újításokhoz, vagy nem tartoztak csoportokhoz, lobbikhoz (Kosztai József, Mednyánszky László, Poll Hugó, Révész Imre, Zemplényi Tivadar és sokan mások). Legtöbbjük megmaradt a realista festészet talaján, és témájában is az előző évtized vezérmotívumait folytatta, de töretlen művészi színvonalon és őszinte lélektani hitellel.

A kiállítás záró darabja a Ferenc József-i kor búcsújának tekinthető „áhítat-kép”, Zemplényi Tivadar festménye, a *Könyörgés békéért* (1916).

A kánon dilemmái

A modernitásnak a vizuális formákra koncentráló és radikálisan csak a formák autonómiájára építő stílusvonulata, ami az absztrakcióba fejlődött át, rohamosan elszemélytelenítette a festészetet. Kilúgozta belőle azt a lélektani momentumot, amely az individuum valóságát volt hivatva megörökíteni, akár az alkotó, akár a modell individuumát, pedig ez volt a kilencvenes évek derekától a közép-európai festészetek hívószava. A párizsi formai kísérletek a fauves-tól kezdve igyekeztek kizárni a pszichologizáló momentumot a piktúrából, azaz az emberi lélek, a psziché rezdüléseit a műből, és a formakonstrukciók aspektusára redukálták a képet. A stílus, a folyamatos formai megújításra tett törekvések, nemcsak a formai oldalt tekintve, hanem társadalmi-szociális szempontokat is (lehetőség szerint) kirekesztve, a festészet autonómiájára koncentráltak. Miközben az ennek a célnak elkötelezett művészek a hagyományos (állami vagy intézményi) kultúrpolitika társadalmi elvárásait mint a mű-

*Auchentaller, Josef Maria: Tündér
a pataknál, 1898–1899, olaj, vászon,
175×73 cm Villa Scheid in Vienna
– The Victor & Martha Thonet
Collection, Galerie punkt12, Bécs (Fotó:
© amp, Wien, Andreas Maleta)*

Wyspiański, Stanisław: A krakkói Planty park hajnalban, 1894, olaj, vászon, 100 × 201 cm, Magántulajdon. Letét a Muzeum Narodowe w Krakowie – Nemzeti Múzeumban, Krakkóban
Fotó: © Laboratory Stock (National Museum in Krakow)

vészlet szférájába való külső beavatkozást elutasították, a látás fiziológiai-biológiai funkcióinak mechanikus hátterére való hivatkozással önálló és szuverén területté kívántak válni, elszakadni a korábbi szociális-társadalmi beágyazottságtól és az ezzel járó feladatoktól.

Ennek a látszólagos totális autonómiának (ami társadalmi autonómiát is kellett hogy jelentsen, és amit teljes művészi szabadságként ünnepeltek) a hátterét szociológiai szempontból egy privilegizált, szűk körű művészeti világ képezte, ami igencsak függött a sajtótól – napilapok, kritikusok és szaklapok – és a műtárgypiactól. Ez utóbbi – a műtárgypiac – éppen ebben az évtizedben ment át egy paradigmaváltáson Közép-Európában is. A kiállítási élet korábban központi helyzetű, hatalmassá duzzadt és nehézkes egyesületi és szalonrendszere helyett a festészet a párizsi kommerciális magángalériák mintájából kiinduló, és a hozzájuk kapcsolódó, gyorsan táguló és hihetetlen anyagi potenciált felépítő kis magángalériáktól – így nemcsak a helyi, de a nemzetközi piactól is – függött.

E kétfázisos, de nagyon gyorsan (egy művészgeneráció életén belül, 1890 és 1914 között) lejátszódó folyamat első szakasza a „szeceszziók”, azaz az új, szűkebb körű, exkluzív, de helyi, nemzeti kötődésű művészegyesületek (a bécsi, a prágai Mánes, a krakkói Sztuka, a Nemzeti Szalon és Nagybánya) megalapítása volt. Második szakasza a kisebb, már ideologikusabb, radikális avantgárd csoportok fellépése 1907-1908 után. Ennek a helyzetnek a művész szereplői ezt nem feltétlenül látták át, és idealizmusuk – néha megszállottságuk – őszin-

Schikaneder, Jakob: Halottak napja, 1888, olaj, vászon, 139,5 × 220 cm, Národní Galerie v Praze – Nemzeti Galéria, Prága (Fotó: © National Gallery in Prague)

tesége emberileg hiteles volt. A sajtó, a zsrnaliszták, akikből néhányan sikeres művészeti menedzserré avansáltak (Lázár Béla, Rózsa Miklós) már jobban látták a mozgatórugókat. Részben ők honosították meg az új stratégiát, amellyel a számukra szimpatikus vagy legígéretesebbnek tartott művészeket vagy csoportokat támogatták a művészeti kenyérharcban éppúgy, mint az elvek mezején. Aki ebbe a bűvös körbe bekerült, egy igen szűk kör vezető teoretikusaitól, kritikusaitól és műkereskedőitől függött, így nem kellett többé figyelembe vennie a hagyományosabb, nehezkesebb és jóval szélesebb rétegekre jellemző társadalmi konszenzus elvárásait, lett légyen az szociálisan vagy nemzeti hovatartozás szempontjából a társadalom többi része számára meghatározó.

Mivel az európai műkereskedelem a 20. század első évtizedére hihetetlen gyorsasággal „euroglobalizálódott”, azaz Párizs-centrikussá vált – legalábbis ami a kortárs festészetet illeti –, a legújabb párizsi divat, a mindenkori újítási potenciál karizmájával bearanyozva magáénak tudhatta a szűk műpiaci elit irányítók szemében az abszolút minőség értékét. Ezért hihetetlen előnyre tett szert minden elsőnek Párizsban kiállított új stílus kísérlet a helyi hagyományokhoz képest. Ezekhez, a centrumban kikísérletezett, konstruált formaújításokhoz

kapcsolódni akkor is a korszerűség és aktualitás védjegye volt, ha nem feltétlen jelentett azonnali sikert. Miközben a haladás aurájával felvértezve a kiválasztottság hitét adhatta a művésznek (többnyire a legfiatalabb festőknek), addig teljesen idegennek és érthetetlennek tűnt vagy tűnhetett a többi (Franciaországon kívüli) ország művészeti kontextusában. Ez nemcsak Budapesten volt így, hanem az angoloknál, az oroszoknál vagy a német műtárgypiacon is, továbbá látenszen Bécsben is, Prágában is.

Miközben a legfiatalabb generáció a párizsi avant-garde formanyelvén hozott újat a magyar festészetbe, a realisták mintegy ellenpontként képviselték a vidéki Magyarország szólamát. Mivel a műtárgypiac és a nemzetközi kiállítási csererendszer hirtelen és igen intenzíven bekapcsolta Közép-Európát is az információáramlásba, az úgynevezett 1905-ös generáció egy része a radikális avantgárdhoz csatlakozott, míg a többség – sokszor tudatosan – a Párizstól eltérő másság alternatíváját választotta (mint a már említett bécsi, de akár a lengyel út).

A választást döntően befolyásolta a generációs különbség, bár ez nem volt kizárólagos kritérium. Ennél még jobban meghatározta az, hogy vidéki vagy urbánus gyökerei voltak-e a festőnek, és hogy a társadalom melyik rétegében szocializálódott. A harmadik fontos szempont a megélhetés volt. Éppen a rengeteg állami támogatás, ösztöndíj miatt korábban jobb volt a festők helyzete. Amikor 1896-ban München nemzetközi piaca összeroppant, és a jelentős számú ott élő magyar festő hazatelepült, még mindig csak egy nagyon szűk műtárgypiacra számíthatott, mivel az állami kultúrpolitika nem volt képes mindenkit eltartani. A művészetoktatás sikere – részben – egy művészproletariátus kialakulását eredményezte. Érthető a kenyérharc, és ezt ideologizálták is, különösen, amikor 1903 végétől a belpolitika is rohamosan radikalizálódni kezdett. Ezért forgott már 1897-től kezdve a legtöbb vita akörül, hogy hogyan lehet a műtárgyvásárló magyar polgári közönséget megteremteni (lásd a *Műcsarnok* folyóirat évfolyamait), de ez később is állandó téma maradt a legelítelt folyóirat, a *Művészet* hasábjain. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat vezetősége – miként egy jó szakszervezet – igyekezett a széles művészi középmezőny érdekeit is számba venni, és igazságosan dönteni. Ezt a díjazások és hazai vásárlások is illusztrálták.

Az újat teremtés mámore, még ha párizsi minták alapján is, magával ragadta a fiatal generáció legtájékozottabb, privilegizált csoportját, de székesziszt váltott ki azok körében, akik a helyi hagyományokhoz tapadtak, és akik a helyi, más ritmusú és más struktúrájú közvetlen kulturális és szociális, netán politikai kérdéseket, kihívásokat fonto-

sabbnak érezték, mint Párizs követését. (Például ez volt Lyka Károly álláspontja Bölönivel szemben.) A bécsi ifjú expresszionisták is intranzigensek voltak Párizssal szemben, annyira erős volt az ottani kulturális közegben (a medicina és az irodalom miatt) a lélektani témák uralma. A Párizsban tanuló vagy ott élő fiatal művészek, ha ideologikus kötődéseiket nem is tagadták meg, azt képi formában nem jelenítették meg műveiken. (Ez csak később történt, a háború alatt és után.) Az új avantgárd nemzedék munkásságában kezdetben rendszerint teljesen szétvált a formai kísérletezés és a műalkotás tartalmi-ideológiai vagy egyszerűen gondolati és ideológiai, azaz társadalmi „üzenete”. Bár ők ezt a kapcsolatot (többnyire utólag) látni vélték, de környezetük nem, így szükségük volt jól tájékozott ideológusokra, akik a nyilvánosság fórumain, a folyóiratokban, az újságokban és előadásokon frissiben interpretálva megmagyarázták a közönségnek, hogy miért jelentősebbek és modernebbek mindenki másnál. A publicisták és újságírók nélkül nem tudták volna megteremteni az új közönséget, és támogatónak megnyerni egy olyan új fiatal publikumot, amely nem volt elkötelezett a régi művészetfelfogás mellett, így ízlése könnyen formálható volt.

Közép-Európa, ezen belül a Monarchia öntörvényű alkotóinak java, a kilencvenes évek modernjei, akik bár az apák ellen lázadva, identitásválságokban vergődve, de továbbvitték az országért, a nemzetért, a helyi közösségért való felelősség kategorikus imperatívuszát is, minden formai-stiláris újítás ellenére sokkal inkább ragaszkodtak az individuum és a lélek, a psziché érvényre juttatásához a műben, mint a párizsi élcsapat. Műveik történelmi és emberi hitelét a személyiség közvetlensége, a pszichológiai koncentráció az emberre – mint egyszeri és létbe vetett, azaz a halállal eljegyzett tragikus egyénre – adta. Emberképük „egzisztencialistább” volt amazokénál. Ez az általános, a szimbolizmuson belül elmélyített, a lélek kiszámíthatatlanul egyedi vonzalmainak és rezdüléseinek személyes és egyéni „újrafelfedezése” volt az, ami a kilencvenes években fellépő századfordulós mestereket modernné tette.

A léleklátás hangulati megragadása vagy költői átszellemítése (Wyspiański, Boznańska, Rippl-Rónai, Švabinský, Otto Friedrich, Mednyánszky, Ferenczy és Vaszary) elősegítette azt a tendenciát, hogy a lelki tartalmak és azok kifejezése a legtöbb jelentős művész számára fontosabb maradt ebben az európai régióban, mint például Franciaországban. Azoknál a festőknél, akiknél az itt és most valósága kategorikus imperatívusként a mű elengedhetetlen alkotórésze maradt, az ember, „az emberi jelenség” többet jelentett, mint a formai kísérletezés. Az expresszionizmus nagyon is megőrizte a lelki momentumot (lásd német expresszionisták, osztrákok: Schiele, Kokoschka, a magyarok

közül Tihanyi, Márffy vagy a lengyel Wojtkiewicz). Ebből logikusan következik, hogy ennek a régióknak igen sok modern festőjére az absztrakció helyett az emberi figurához való makacs tapadás és a társadalmi kötődés a jellemző, nem pedig a bohém művészvilág sajátosan elkülönülő szigetén való és csak a beavatottak számára követhető formai kísérletezés, ami azután az absztrakció irányába lépett tovább.

Ha Közép-Európa századfordulós festészetének közös nevezőjét keressük, akkor ezt az évtizedeken át – a realizmusban, a (finom)naturalizmusban, a hangulati szimbolizmusban és a szecesszióban egyaránt meglévő – nagyon erős pszichológiai érzékenységben találjuk meg. Ez később tovább élt az expresszionizmusban, és egyéni karaktert adott még a két világháború közötti közép-európai festészet stílustörekvéseinek is. Emberközpontú és az egyéni sorsra érzékeny festészetek virágoztak itt, melyek alapját képezték a művészeti aranykornak.

(A szerző *Az első aranykor – Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Múcsarnok* című kiállítás tudományos kurátora. A kiállítás 2016. november 22. és 2017. március 12. között a Múcsarnokban volt megtekinthető.)

AZ ERDÉLYI ÖTVENHATOS FORRADALMÁROK „HALÁLMENTÉNEK” FELIDÉZÉSE

Tófalvi Zoltán

A romániai politikai börtönök exegézise

A „gulág” néven hírhedtté vált megsemmisítő munkatáborok az emberi szenvedés örök mementói, amelyekben a hatalom célja a politikai foglyok megalázása és fizikai megsemmisítése. A velük kapcsolatos információátadást a hatalom kegyetlenül megtorolta. Szolzszenyicin csak 1962-ben publikálta ott szerzett „élményeit” *Ivan Gyenyiszovics egy napja* címen, amely ismertté tette őt. A *Gulag szigetvilág* című regényéért a Legfelsőbb Tanács már megfosztotta szovjet állampolgárságától, és kiutasította az országból. Páratlanul pontos memóriája egy filmező kamera alaposságával rögzítette a gulágvilág borzalmait.

A romániai gulágok minden emberi képzeletet felülmúló szenvedéseiről csak emlékfoszlányaink vannak. A román kommunista börtönökben egy ceruzacsonkért, szappanra írt betűkért agyonverhették az elítéltet. 1947 után itt egyetlen börtönfeljegyzés sem maradt fenn! Puskás Lajos kolozsvári tanárnak, a magyarság második világháború utáni megmentésében fontos szerepet játszó tízes szervezet létrehozójának az 1947. évi szamosújvári börtönben vezetett naplója az utolsó ilyen tudósítás. Zsigmond Ferenc – a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet népszerű főtitkára – a szovjet hadifogságból többszöri tetvetlenítés, motozás után haza tudta hozni a szivarpapírra írt hadifogolynaplóját, amely a Kriterion Könyvkiadónál jelent meg. A romániai börtönökről viszont 1990 elejéig semmilyen feljegyzésről, naplótöredékről nem tudunk.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc negyvenedik évfordulóján, a Román Televízió magyar szerkesztőségének munkatársaként, 1996. szeptember 9-e és 14-e között Miholcsa Gyulával dokumentumfilmet készítettünk az erdélyi magyar '56-os elítéltek egykori szenvedéseinek színhelyein, a román gulágokon. Közel egy éven át kilincseltem, engedélyek sokaságát kellett beszereznem az

Igazságügyi Minisztériumból, a Központi Büntetés-végrehajtási Igazgatóságtól, a marosvásárhelyi, szamosújvári, jilavai börtön parancsnokságától, a peripravai, luciu-giurgeni-i polgármesteri hivataltól. A filmezést a magyar-román alapszerződés aláírása előtti hónapokra időzítettem. Negyvennégy politikai elítélttel vágtunk neki a „halálmenet megismétlésének” – ahogy egymás között neveztük. Három püspök – egykori politikai elítélt – is velünk tartott: dr. Csiha Kálmán, az Erdélyi Református Egyházkerület 1990–2000 közötti püspöke, Mózes Árpád, zsinat-presbiteri evangélikus püspök és Kiss Béla püspökhelyettes. Ott volt még Fülöp G. Dénes, a marosvásárhelyi Vártemplom Magyar Örökség-díjas lelkésze, dr. Dobai István kolozsvári nemzetközi jogász, Varga László református lelkész (1990-től a Romániai Magyar Keresztény Demokrata Párt elnöke), Aurel Baghiu, a temesvári 1956. október 30-31-i diáktüntetés egyik vezetője, a tizenkét pontos program és emlékirat egyik megfogalmazója (akit nyolc év börtönbüntetésre ítélték), a mezőfelei Kacsó Tibor, akit a csíkszeredai mezőgazdasági szakközépiskola tanáraként, „ellenforradalmi szervezet létrehozásának” vádjával ítélték huszonöt év börtönbüntetésre, Jancsó Csaba, aki a sepsiszentgyörgyi Székely Ifjak Társasága tagjaként, a Székely Mikó Kollégium diákjaként, kiskorúként kapott tíz év börtönbüntetést, Komáromy József, a kolozsvári „Brassai Sámuel” unitárius kollégium matematika-fizika tanára (őt a Dobai-perben huszonöt év szigorított fegyházbüntetésre ítélték). A csíkszeredai tanár-diák per – *Puskás Attila csoportja* néven szerepel a szekuritáte nyilvántartásában – három elítéltje is jelen volt a különös börtönlátogatáson: a húsz év börtönbüntetésre ítélt Puskás Attila természettanár, a nyolc évre ítélt Kovács Gyula matematika-fizika tanár, és a tizenhét évesen, csíkszeredai gimnazistaként hat év börtönbüntetésre ítélt Zsók László. A gyulakúti könyvelő, a húsz év szigorított fegyházbüntetésre ítélt Veress Sándor magával hozta az öccsét, a hét évre ítélt Veress Zoltánt (a magyar forradalom leverése után rendszerellenes röpcédulákat tartalmazó leveleket küldtek szét az országba). A Székelyudvarhelyen lakó Páll László építésztechnikus – a Fekete Kéz nevű szervezetben való részvételért tizenöt évre ítélték – már járt halászni a Duna-deltában, nagy segítségünkre volt a tájékozódásban. Dávid Gyula irodalomtörténész, Páll Lajos festő-költő – Dávid Gyulát hét, Páll Lajost hat év börtönbüntetéssel sújtották – személyi okokból nem lehettek jelen, így velük utólag készítettük el a mélyinterjút. Velünk tartott Benkő Levente, a *Háromszék* napilap munkatársa, aki *Volt egyszer egy ötvenhat* címen publikált kötetet. Sajnos többen is elköltöztek azóta ebből a világból.

A Duna-delta haláltelepein pokol volt az élet: nyáron elviselhetetlen a forróság, télen, a fűtetlen barakkokban csontfagyasztó a hideg. A Duna vizét itták, ezért a tífusztól sokan meghaltak. A „halálmenet” stációi: 1. Luciu-Giurgeni, ahol magyarok vérével épült a folyó védőgátja. A hat év börtönbüntetésre ítélt Páskándi Géza, későbbi Kossuth-díjas író itt kérte Dávid Gyulát és más rabtársait, hogy a teljesíthetetlen normát, a három köbméter földet ő hordja talicskával a gát töltésére, mert lefelé jövet fejben verseket írhat. 2. A Brăilai Nagysziget a maga iszonyú kolóniáival: Stoieniști, Salcia, Frecăței, Ostrov, Strâmba. 3. A „záró akkordot” a Chilia-ág mentén a politikai elitéltekkel felépített Sfiștovca, Grind, Periprava jelentette. A Chilia-ág túloldalán a Szovjetunió volt. Innen megszökni lehetetlen. A peripravai munkatábort az 1950-es évek elején azért alakították ki, hogy egy tizenhat kilométeres árvízvédelmi gátat emeljenek, és lecsapolják a község körüli mocsarakat. 1959 és 1964 között a politikai foglyok tízezreit hurcolták ide, köztük az erdélyi ötvenhatos „ellenforradalmárokat”. Az embertelen körülmények, a rendszeres verések, az élelem, ivóvíz, orvosi ellátás teljes hiánya miatt legalább 124 fogoly, többségében politikai halt meg Peripraván, akiket az IICMER-nek a Kommunizmus Bűneit Vizsgáló és a Romániai Száműzöttek Emlékét Ápoló Intézetnek sikerült azonosítania. A jeltelen sírok feltárásában – az ásatások 2016. július végén, augusztusban zajlottak – a túlélők vallomásaira támaszkodnak, de felhívással fordultak az eltűnt foglyok családtagjaihoz is, hogy DNS-mintákkal segítsék az azonosítást. Az IICMER és az Erdélyi Történelmi Múzeum régészeivel végzett feltárást a katonai ügyészség képviselőjének jelenlétében végzik.

A romániai hatóságok csak 2013-ban kezdték el a sajtó által „kommunista pribékek”-nek nevezett egykori börtönparancsnokok felelősségre vonását. A hírhedt Râmnicu Sărat-i intézet egykori parancsnokát, Alexandru Vișinescut 2016 februárjában jogerősen húsz év börtönbüntetésre ítélték. A Kommunizmus Bűneit Vizsgáló Intézet az örök és parancsnokok büntetőjogi felelősségén túl a belügyminisztériumi vezetők elszámoltatása érdekében próbálja feltárni és azonosítani a verés, kínzás, élelem- és ivóvízhiány miatt elhunyt politikai foglyok földi maradványait. A még életben lévők mindezt szemfényvesztésnek nevezik. Huszonhat évvel a rendszerváltás után állítják bíróság elé a még életben lévő, rendszerint kilencven éven felüli, többnyire szenilis, magatehetetlen volt börtönparancsnokokat. Még mindig várat magára az „ellenforradalmárok” elleni kegyetlen retorzió koncepcióját kidolgozó legfelsőbb párt- és államvezetés legmagasabb képviselőinek felelősségre vonása.

Húsz évvel ezelőtt a maga döbbenetes valóságában filmeztük le a peripravai és luciugiuveni-i megsemmisítő munkatábor épületeit. A Volt Politikai Foglyok Országos Szövetségének elnöke, Octavian Bjoza úr döbbenettel mondta nekem 2016-ban: az említett településeken már semmi nincs, eltűntek a tégláépületek. Állítólag egy francia befektető vásárolta meg, aki ötcsillagos szállodát akar építeni a volt kolónia helyére. Szándékosan hagyják megsemmisülni a román gulág mementőjeként megmaradt Duna-deltai börtönöket.

Az elviselhetetlen Duna-deltai börtönviszonyok szemléltetésére idézem a gyimesközéploki iskolaigazgató, a néprajzkutató Tankó Gyula visszaemlékezését. Katonai szolgálatát teljesítette akkor, amikor a most önmagát mentető – „csak parancsot teljesítettem”! – Ion Ficior volt a börtönparancsnok. Egységét Peripravára vezényelték, ahol a foglyok felügyeletét látták el. A legsúlyosabb büntetés terhe mellett nem volt szabad egyetlen szót sem váltani a politikai foglyokkal. Tankó Gyula a több száz politikai fogoly szálláshelyéül szolgáló Gironde, Liberté uszályhajókon – ezeket Románia első világháborús hadizsákmányként kapta a vesztes Magyarországtól! – állt éjszakai őrségben. Hajnalban, amikor kinyitották a hajók főcsapóajtáját, olyan elviselhetetlen bűz, emberi ürülék, vizelet szaga csapta meg az orrát, hogy leszerelése után hónapokon át sem enni, sem pihenni nem tudott.

Az egykori Duna-deltai börtönök felszámolása a kommunista diktatúra iszonyú bűneinek elmaszátolását jelenti. Tudósításom az utolsó mementó a romániai gulág szigetvilágról!

A halálmenet felidézése

Hat éven át, 1990 és 1996 között készültünk a különös „kirándulásra”, hogy az 1956-os magyar forradalommal és szabadságharccal szolidarizálókkal, az erdélyi, romániai szervezkedések, szervezetek, reformkísérletek tagjaival, egykori politikai foglyokkal – akiket futószalagon ítél el a román kommunista diktatúra – végigjárjuk az egykori börtönöket, a megsemmisítő munkatáborokat, a Duna-deltai, Duna menti román gulágokat. Azok számára, akiket 1956 és 1965 között „hazaárulás”, „államellenes összeesküvés”, „lázítás és bujtogatás”, „fegyveres felkelés”, „a társadalmi rend elleni szervezkedés” vádjával ítél el a román kommunista „igazságszolgáltatás”, a fizikai megsemmisítést jelölte ki „osztályrészül” a hatalom. A hadbíróságok gyakran hoztak halálos ítéleteket, életfogytiglani vagy a 15-20-25 év kényszermunkát jelentő büntetéseket. A hazaárulással, fegyveres összeesküvéssel vádolt erdélyi magyar „ötvenhatosok” ügycsomójá-

ra gyakran már a kivizsgálás kezdetén ráírták a megjegyzést: „borítékban” szabadulnak, azaz élve nem hagyják el a börtönöket.

Az 1956-os magyar forradalomról és nemzeti szabadságharcról – mely Magyarországot a huszadik században nagy világpolitikai szerephez juttatta – a legkülönbözőbb országokban és nyelveken jelent meg több könyvtárnyi irodalom. Az ENSZ New York-i levéltárától kezdve a nagy-britanniai Foreign Office magyarországi helyzettel kapcsolatos feljegyzéséig szinte mindent ismerünk, de a forradalomnak a külhoni, mintegy 3,5 milliós magyarságra gyakorolt hatása jórészt ismeretlen. Fájdalmasan kívül rekedt az érdeklődési körön. Sokan még azt is kétségbe vonják, hogy 1956 ürügyén kivégzések voltak az erdélyi magyarság, vagy a románok körében. Holott az 1956-os magyar forradalom eszméivel való azonosulásért Romániában ötvennégy személyt végeztek ki. Hiteles levéltári dokumentumokkal, ítéletekkel, kivégzési jegyzőkönyvekkel bizonyítható, hogy a négy, magyar vonatkozású „hazaárulási perben” tizenkét személyt végeztek ki – közülük dr. Fîntânu Alexandru aradi ügyvédet, aki a Nemzeti Parasztpárt Arad megyei szervezetének egyik vezetője, és román anyanyelvű volt. 1956 eszméivel való azonosulásért 1957. június 27-én kivégezték Teodor Mărgineanut, a Borgóprundon szolgáló, de Maros megyei – görgényvölgyi, kásvai – származású tüzér főhadnagyot. 1959. április 20-án végezték a szamosújvári börtönben Szígyártó Domokos ozsdolai molnárt.

Még az erdélyi magyar kollektív emlékezet is nagyon keveset tud arról, hogy Szoboszlai Aladár magyarpécskai római katolikus plébános nevével fémjelzett perben, „hazaárulás”, „államellenes összeesküvés” vádjával 57 személyt állítottak hadbíróóság elé, közülük alapfokon tizenegy személyt halálra ítélték, 1958. szeptember 1-jén tíz vádlottat a szekuritáте temesvári börtönében éjszaka ki is végeztek. Szoboszlai Aladár és Ábrahám Árpád római katolikus plébánost, báró Huszár József volt földbirtokost, Orbán Károly mezőmadarasi származású, majd Marosvásárhelyre deportált földbirtokost, dr. Kónya István-Béla kézdivásárhelyi ügyvédet, az előbb említett dr. Fîntânu Alexandru aradi ügyvédet – aki a szervezet által a politikai pluralizmus jegyében létrehozott Keresztény Dolgozók Pártjának Szoboszlai Aladár által összeállított programját román nyelvre lefordította –, Tamás Dezső csíksomlyói származású tisztviselőt, féltésvérét, az ugyancsak csíksomlyói származású Tamás Imre temesvári, majd csíksomlyói tanítót, Orbán István csíktaplocai tisztviselőt, Lukács István magyarpécskai kereskedőt halálra ítélték, és „román-magyar-sváb koprodukcióban” (a kivégzőosztag román, a börtönparancsnok, Bondor őrnagy magyar, a szekuritáте kivezényelt ezredese, az óriás

termetű, szadista Schnellbach Martin pedig sváb volt) 1958. szeptember 1-jén kivégezték. Drăgăniță Iris Maria – magyar anyanyelvű hölgy, Drăgăniță Constantin alezredes, a caracali harckocsizó ezred parancsnokának a felesége – büntetése életfogytiglani kényszermunka volt. Aradon, Csíkszeredában és a văcărești-i börtönkórházban raboskodott. A börtönben teljesen meghasonlott, súlyos idegbeteg lett, egyetlen gondolat foglalkoztatta: hogyan láthatná a letartóztatásakor egy éves és nyolc hónapos kisfiát? Ahogyan történni szokott: 1958 óta legendáriumok egész sora született a tíz halálra ítélt kivégzésének színhelyével kapcsolatosan. A perben 15 év börtönbüntetésre ítélt báró Bánffy István szerint a temesvári színházban (valójában a temesvári „Május 1.” munkásklubban! – T. Z.) 1958. május 30-án kihirdetett ítélet után 1957. szeptember 1-jén a temessági erdőben a halálraítélteket lemészárolták. A másik változat szerint az aradi, a harmadik szerint Románia leghírhedtebb börtönében, a föld alatti Jilava 0-ás cellájában hajtották végre a halálos ítéleteket. A hiteles levéltári dokumentumok, kivégzési jegyzőkönyvek mindhárom változatot megcáfolják: az 1950-es évek második felének legnagyobb politikai perében kihirdetett tíz halálos ítéletet a szekuritáте temesvári börtönében 1958. szeptember 1-jén hajtották végre. Összehasonlításképp: a Ion Antonescu marsall, háborús bűnös nevéhez kapcsolódó perben csak négy személyt végeztek ki, a többit vagy felmentették, vagy távollétükben ítélték halálra! A négy magyar vonatkozású „hazaárulási per” magyarellenességét ennél szemléletesebben semmi nem bizonyítja. A hozzátartozók még ma sem tudják, hol pihennek szeretteik földi maradványai, és nem tudják őket méltóan eltemetni. Szíven ütött, amikor láttam, hogy a börtönlátogatás során a húszéves korában huszonöt év kényszermunkára ítélt csíktaplocai Orbán Péter a jilavai börtön kazamatáiban kereste azt a helyet, ahol – esetleg – az édesapját kivégezhették. Negyven éve folyik a bürokráciával, a Büntetés-végrehajtási Intézet Központi Igazgatósága a kegyetlen kivégzéseket eltussolni próbáló polipjaival folytatott küzdelem, és nem kapnak választ arra a kérdésre: hová temették édesapjukat?

Az „érmihályfalvi csoport” harmincegy elítélte közül 1958. december 2-án a szamosújvári börtönben kivégezték a nagytudású, svájci posztgraduális teológiai képzésen részt vett Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkészt, öt gyermek édesapját, az Ér melléke „messiását” – aki 1944 októberében megmentette Maléter Pál, az 1956-os forradalom honvédelmi miniszterének életét! –, és dr. Hollós István tanárt. 1959. április 20-án a szamosújvári börtönben végezték ki Szígyártó Domokos ozsdolai molnárlegényt. A szekuritáте valla-tószobáiban elszenvedett kínzások nyomán iszonyatos körülmények

között, 1963-ban veszítette életét a dr. Dobai István kolozsvári nemzetközi jogász által összeállított „ENSZ-memorandum”¹ két vádlottja, Kertész Gábor ügyvéd gyakornok és Szekeresi Nagy József, a szilágysági Ákos község 1940 és 1944 közötti falusbírója. Dr. Dobai Istvánt és Varga László református lelkészt életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Visszaemlékezése szerint egy bizonyos Barbu nevezetű crajovai festő, valamint egy Cenat nevezetű román elítélt többször is elmondta: perújrafelvételkor bármikor tanúskodnak arról, hogy az előbb említett két elítéltet a legkegyetlenebb kínzásokkal tették el láb alól, s ezt a szégyent, hogy így bántak el politikai foglyokkal, nem hagyják a román nemzet becsületén száradni.

A csíkszenttamási születésű Bíró Károly – akit a *Fekete Kéz* nevű, szászrégeni központú, de az egész Gyergyói-medencére kiterjedő szervezet tagjaként hat év börtönbüntetésre ítélték – 1963 nyarán a luciu-giurgeni-i megsemmisítő munkatáborban mezei munkán székelyszentléleki Hadnagy Istvánnal – akit ugyanabban a perben nyolc és fél év börtönbüntetésre ítélték – megpróbálták megszökni. Nem számoltak azzal, hogy a Duna-delta irdatlan, járhatatlan mocsarai között mindez lehetetlen. Hamarosan elfogták őket, és a huszonkét éves Bíró Károlyt a helyszínen agyonlőtték! A szadista vallatások miatt már a temesvári börtönben elhunyt a Szoboszlai-perben tíz év börtönbüntetésre ítélt Szörcey Elek, háromszéki gazdálkodó – akit hatvanhét éves korában ítélt el a hadbíróság! –, Pietsch Béla aradi ügyvéd, festőművész – akit hetvenévesen tizenöt év börtönbüntetésre ítélték, és akinek a nevét az 1956-os forradalom erdélyi mártírjainak a 301-es parcellában felállított emlékkövén „valakik” tévesen „Dr. Pics Aladár”-nak írták. Ugyanebben a perben huszonkét év kényszermunkára ítélt Karácsonyi István minorita szerzetest Luciu-Giurgeni-ben 1962. november 9-én kukoricatörés közben érte a halál.

A Duna-delta poklaiban halt meg 1958-ban a Gyaláron 1923. december 4-én született katonai plébános, Ambrus György, akit a „jurisdikciós csoport” perében ítélték el. Ők a Márton Áron püspök 1949. június 21-i letartóztatása után létrehozott, a kommunista diktatúrával együttműködő kollaboráns egyházi vezetéssel – az állam által kinevezett Adorján Károly „püspökkel” – szembe forduló római katolikus papok csoportja. A legdrámaibb sorsok egyike jutott a Csíkszentdomokoson 1932. március 15-én született Bőjte Sándornak, Bőjte Csaba Ferenc-rendi szerzetes édesapjának. Kolozsváron volt szerzősámlakatos, aktív verselőként a Gaál Gábor Irodalmi Kör tagja volt. Az egyik besúgó már 1958. március 20-án jelentette, hogy „a rendszer miatt nem publikálható” verseket ír. 1959. június 3-án tartóztatták le és Fülöp G. Dénessel – a marosvásárhelyi Vártemplom akkori segéd-,

és későbbi lelkészeivel – egy csoportban ítélték el. A „rendszerellenes versek” írásán kívül azzal is vádolták, hogy egy székelyföldi kirándulás során gyalázták a „létező szocializmus”-t. A Kolozsvári Katonai Törvényszék hét év börtönbüntetésre ítélte. A kolozsvári szekuritáté börtönéből 1959 novemberében Szamosújvárra vitték, ahol a börtön börtorgyárában dolgozott. Nagyon súlyos hasnyálmirigy-gyulladást kapott, de semmilyen gyógyszerrel nem kezelték. 1962. november 4-én szabadult. Olyan iszonyatos fájdalmai voltak, hogy a hüvelykujjával benyomta a hasfalát! Hamarosan, 1964. január 2-án hunyt el. Minden bizonnyal ez a feldolgozhatatlan dráma is hozzájárult ahhoz, hogy a fia, Csaba testvér csuhát öltött magára.²

Az 1956-os eszmékkal való azonosulásért elítélt erdélyi magyar politikai foglyok körében meglepően sok a „gyanús” baleset, halállal végződő közúti „karambol”. Így hunyt el Csatlós Csaba is – akit a református teológusok perében nyolc év börtönbüntetésre ítélték –, közvetlenül a házasságkötése előtt, 1972. július 19-én.

A legembertelenebb szenvedés a nagyváradi börtönben raboskodó „érmihályfalvi csoport” tagjainak jutott. Bár a harmincegy elítélt közül senki nem beszélt jól románul, veréssel, éheztetéssel kényszerítették, hogy a feltett kérdésekre román nyelven válaszoljanak. Balaskó Vilmos érolaszi református lelkészt Sass Kálmánnal és dr. Hollós Istvánnal együtt alapfokon halálra ítélték. A testvére, a neves szobrászművész, Balaskó Nándor – aki 1956-ban a nándorfehéri győzelmes csata emlékére egy impozáns, sajnos soha meg nem valósított Hunyadi János szobortervet készített – a legfelsőbb párt- és államvezetésnél közbenjárt, így a halálos ítéletet életfogytiglani kényszermunkára változtatták. A smasszerek, a hatalom szadizmusát, embertelenségét bizonyítja, hogy a megváltozott ítélet ismerete ellenére „ott felejtették” a nagyváradi siralomházban. Egyetlen éjszaka alatt a fiatal lelkész teljesen megőszült! A három halálra ítélt várta a kivégzést. Minden este hideg puliszkával és vízzel úrvacsorát vettek. A római katolikus teológiára járó dr. Hollós István is. Sass Kálmán érmihályfalvi lelkészt – mivel egy héten át megtagadta, hogy aláírja a kihallgatási jegyzőkönyveket, közben tűt nyelt, és bolondnak tette magát – a kezeit a lábaihoz kötötték, egy vasrúdra rakták, és addig verték a talpát, míg elájult. Heteken át nem tudott talpra állni, és a rabtársai készítettek neki papucsot: 1958. december 2-án papucsban vitték a szamosújvári börtön kivégzőhelyére.

A sok verés és szenvedés miatt Balaskó Vilmos megvakult. A teljes megvakulás előtt azonban négy vaskos füzetbe jegyezte le börtönmélekeit. (E sorok írója *Élet a föld alatt* címmel sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal látta el, és Királyhágómelléki Református

Egyházkerület kiadásában 2001-ben közkinccsé tette a börtönirodalom e páratlan visszaemlékezését.) Wohl Zoltán nagyváradi szekus ezredes maga kérte, hogy részt vehessen Sass Kálmán és dr. Hollós István 1958. december 2-i kivégzésén. Látni akarta „a halálra ítélték szenvedését, vergődését”. Az „érmihályfalvi csoport” valamennyi elítélte nagyon korán elhunyt. Müller Jenő érszegi plébános – akit a Szoboszlai-perben tizenöt év börtönbüntetésre ítélték – a szamosújvári börtönben, minden reggel az egész napra adott negyedkilós kenyérből morzsákat szórt az ablakba szálló madaraknak. A foglár figyelmeztette, hogy ne tegye. Amikor újból észrevette, hogy morzsákat szór a madaraknak, a háta mögé settenkedett és egy kalapáccsal eltörte a hátgerincét. A vácărești-i börtönkórházba vitték, onnan szabadult 1964. július 28-án. 1993. július 20-án bekövetkezett haláláig betegen is plébános volt Érszegen, majd a Temesvár-Mehalai egyházközségben ágyban fekvő betegként szenvedett.

Elhunytak sorra a Szoboszlai-per római katolikus plébánosai: Kovács Béla, Kovács Balázs, Ráduly Géza – aki a gyónási titkot nem volt hajlandó elárulni és életfogytiglani kényszermunkára ítélték! –, Ráduly István. Ez utóbbi 1944-ben keresztlevelek kiállításával mentette a marosvásárhelyi gettóba vitt, majd az auschwitzi haláltáborba, indulásra előkészített böződújfalusi székely szombatosokat, akik közül négyen önként mentek a halálba.

Ennyi áldozat és szenvedés emléke kötelezett arra, hogy 1996 szeptemberében felkeressük az egykori golgotajárás stációit. A börtönlátogatás szomorú emlékeket idéző pillanata volt a marosvásárhelyi Törvényszék épületének megtekintése. A bűnvádi eljárások, periratok, a Marosvásárhelyi Katonai Ügyészség levéltárának dokumentumai szerint az egykori Magyar, majd Maros–Magyar Autonóm Tartományban 1956 és 1965 között összesen 908 személyt állítottak hadbíróság elé. Közülük 620 magyar (az elítéltek 75,1 százaléka), 184 román (22,5 százalék), 18 német, 2 zsidó, 2 cigány, a többi más nemzetiségű. Itt ítélték el az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége – EMISZ – hetvenhét, a „Palotás-csoport” huszonnégy, a „Székely Ifjak Társasága” kilenc, a Puskás Attila tanár, biológus nevével fémjelzett csíkszeredai „Tanár-diák-per” öt-öt, a Kis-Küküllő menti (valójában a gyulakúti hőerőműnél dolgozókról, a magyar forradalom idején a Sztálin-szobrát ledöntőkről van szó! – T. Z.) hat személyből álló, az 1959. április 20-án Szamosújváron kivégzett Szígyártó Domokos csoportjának négy tagját. Nyitrai Levente kocsordi (Magyarország) hat év börtönre ítélt unitárius lelkész visszaemlékezése szerint Szígyártó Domokost 1959. április 20-án hajnalban a marosvásárhelyi

Törvényszék melletti börtön egyik cellájából vitték Szamosújvárra, a kivégzésre. Egész éjszaka „Az édesanyám, Te jó asszony...” kezdetű dalt énekelte. Marosvásárhelyen ítélték el a Fodor Pál csíkszeredai út-, híd-, vasútépítő mérnök nevével fémjelzett „hazaárulási per” öt tagját – köztük Csiha Kálmánt, az Erdélyi Református Egyházkerület 1990 és 2000 közötti püspökét tíz év börtönbüntetésre, a Dobos Ágoston nevéhez kapcsolódó öt kápolnásfalusi gazdálkodót, az első és második szovátai csoport nyolc, illetve öt tagját, a Fosztó-csoport (erdővidéki gazdálkodók, munkások és egy református lelkész) hat, az erőszakos kollektivizálás ellen szervezkedő csíkkozmásiak hét, a sepsiszentgyörgyi Kossuth Kör – a budapesti Petőfi Kör mintájára alakult! – négy, a Bethania-mozgalom marosvásárhelyi csoportjának öt, a Nagy Sámuel-csoport két tagját. Nagy Sámuel könyvelő Kádár János 1958. február 25-i látogatásakor Marosvásárhely főterén, a Flóra cukrászdában poharazgatás közben Kádárra célozva így rendelte a féldeciket: „Adjatok egy pisztolyt, hogy lőjem le ezt a marhát!”. Ezért „idegen államfő elleni merénylet kísérlete” vádjával öt és Velitsek András agrármérnököt másodfokon életfogytiglani kényszermunkára ítélték.

A Kolozsvári Katonai Törvényszék „marosvásárhelyi kiszállásán” hozta a politikai perekben is szokatlanul súlyos ítéleteket. Ilyenkor a mellényszabóból gyorstalpalással „hadbíró őrnaggyá” kinevezett Macskási Pavel (Pál) elnökölt. Visszaemlékezések szerint több mint nyolcvan gyanúsítottra kért halálos ítéletet. Mekkora cinizmus, hogy a kolozsvári *Igazságban* megjelent halotti jelentésben az olvasható róla: „Elhunyt a jóságos, emberszerető, jó szomszéd, igaz barát Macskási Pavel nyugalmazott hadbíró őrnagy.” Báró Bánffy István őrizte meg a halotti jelentést, és tintával a szélére ráírta: „Előbb is megdögölné volna!” (Utólagos megjegyzés: a Szoboszlai-perben életfogytiglani kényszermunkára ítélt Ferencz Béla Ervin ferences szerzetes, a gyergyószárhegyi rendház főnöke ellátogatott Macskási Pálnak a Házsongárdi temetőben lévő sírjához, és elmondta, hogy milyen szenvedéseket zúdított rá, majd megbocsájtott a hóhérnak. – T. Z.)

A börtönlátogatók csoportját Fodor Imre, Marosvásárhely polgármestere fogadta, akinek az édesapját, a Csíksomlyón született Fodor Pál vasúti mérnököt az 1956-os forradalmi eszmékkal való azonosulásért, elsősorban a román–magyar lakosságcsereterv elkészítéséért – „a társadalmi rend elleni szervezkedés” vádjával – huszonöt év kényszermunkára és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Nemcsak a csíksomlyói szülőházát, hanem a német felesége hozományát is elkobozták! A per egyik vádlottja volt a börtönlátogatáson is résztvevő Csiha Kálmán, akit ebben az épületben ítélték el tíz év börtönre. Bár az Igaz-

ságügyi Minisztériumból, a Központi Büntetés Végrehajtási Igazgatóságtól minden engedélyünk megvolt, nagyon nehezen engedtek be ide. Szigorúan megtiltották – a jelenlegi elítéltek „emberi jogaira” hivatkozva –, hogy filmezzünk. A volt elítéltek reflexei azonban működésbe léptek: belestek az ajtók „kukucsálóin”, ahol a rabok mozgását ellenőrzik. Döbbenve mondták: a mai börtön zsúfoltabb, mint az ötvenes-hatvanas években volt. Akkor három-, most négyemeletes priccsek vannak. Semmi nyoma sincs viszont az iszonyatos szenvedés megpróbáltatásainak. Tegnap szekusok, a mai „széréisek” (Román Hírszerző Szolgálat – T. Z.) úgy kalauzolták a csoportot, mintha halvány fogalmuk sem lenne vagy semmi közük nem volna emberek tízezreinek meghurcolásához, kegyetlen megkínzásához.

Csiha Kálmán rövid ígéhirdetése után indultunk autóbuzunkkal a szamosújvári börtön felé. Rövid megállót tartottunk Mezőfelében, a huszonöt év börtönbüntetésre ítélt Kacsó Tibor, egykori földbirtokos kúriájánál, aki örök mosolygó, derűjét, vidám kacagását a Duna-delta poklaiban sem veszítette el. Az életfogytiglani kényszermunkára ítélt Varga László nyugdíjas tiszteletes úr csodálatos memóriája megőrizte Páskándi Géza börtönben elmondott *Betyárrigmus ötvenhétben* című versét, amelyet a mezőfelei öreg diófa árnyékában, a börtönlátogatók nagy örömeire – mintegy felkészítve bennünket a hírhedt fegyházban ránk váró próbatételekre – el is szavalt:³

*„Szamosújvár, Rózsa Sándor...
Szemem előtt kötél táncol.
Haj, sok idő telt azóta,
de tán áll az akasztófa.*

*(...) Egy cigányné megjósolta
anyámnak az ócskasorba'
hogy meghalok, hogy elvérzem
vagy tán az akasztófán végzem.*

*(...) Egy ideig lesz lakásom,
nem fogja a házbért kérni
elsején majd Irén néni,
s végre elmondhatom bátran,
hogy nem élek szabadságban.”*

1% METAFIZIKA - ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

Szerkeszti Kodolányi Gyula

Sárközi György: Kesergő

Mint kenetlen sarkú, régen bezárt ajtó,
Úgy csikordul szavam: elszoktam a daltól.
Miről is dalolnék? Minek is dalolnék?
Világ viharában rekedt duda volnék.

A szerelem úgy jó, ha hallgatunk róla,
Ha némán elfedi ágyunk takarója.
Csak a fiatal vágy jajgat vagy dicsekszik,
Az öregedő szív magának melegszik.

A csillagos eget a költő hogy lássa?
Időnek és térnek relativitása
Rázza meg a lelkét vagy Isten dicsősége?
Dallamtalan csönd e tünődések vége.

S az ember, a haza, a nép, a szegények!
Hárfán és kintornán szól róluk az ének
Manapság – de hasznát mégsem látják mások,
Csak a hárfások – nem: csak a kintornások.

Miről is dalolnék? Minek is dalolnék?
Ledől a bálványoknak miért udvarolnék?
Miért rázza magát, mért dadogjon lázban,
Ki már maga sem hisz a sámánkodásban?

Szót szó mellé rakni, sorba szedegetni,
A sorok nyakába rím-csengettyűt vetni,
A süket világnak csengetni hiába –
Nem csöndes örültek monomániája?

Csukjuk be az ajtót, hogy ne csikorogjon,
Tegyük le a hárfát, többé ne zokogjon,
Metéljük a húrját, hogy hangot ne adjon,
Tüzeljük el fáját, hamva se maradjon!

*

Öcsém, fiaim, kik fölgyult szemekkel
Dalolni jöttetek, nektek az a reggel,
Mi nekem az este – ne hallgassatok rám!
Lássuk, ki erősebb: a dal vagy az orkán?

EMLÉKIRAT

*Magyarország helyzete és a világhelyzet
Hat idézet az 1957 tavaszán született írásból*

Bibó István

„E pillanatban, mint láttuk, a világ különböző részeinek a központi problémája a szabadság lehetőségeivel való élés kérdése. A nyugati világ birtokában van a szabadság legfejlettebb technikáinak, a szabadságjogokon alapuló népképviselői parlamentáris demokráciának, s nagyban és egészben elfogadta azt az univerzális etikát, mely a szabadságintézmények alapja és működésük feltétele. Birtokában van ezenkívül egy kapitalizmus nevű gazdasági rendszernek, melynek lényeges összetevői a szabad vállalkozás rendszere, a nyereségvágynak szabályozó elvként való elfogadása és egy individualista magánjog. Ez a rendszer egy évszázad óta folyó elparentálása ellenére is időnként a rugalmasságnak és teljesítőképességnek meglepő bizonyítékait szolgáltatja, [...] Azonban mai, sokszorosán megfoldszott formájában sem képes az erkölcsi elégtelenségnek azt az érzését megszüntetni, melyet az emberek nagy százalékában újra meg újra kivált. A botránkozás központja nem maga a szabad vállalkozás, mely az emberi szabadságnak igen lényeges vívmánya, hanem az, hogy a kapitalizmus a maga intézményeivel nemcsak hogy konzerválja a társadalmi birtokállományt, hanem új lehetőségeket nyit a nagyvagyontörekvés számára, amelyek messze a kapitalizmus, a szabad vállalkozás és a jogállam létrejötte előtt, évezredek óta ismeretesek: a jogi formákba burkolt erőszak, az államhatalommal való visszaélés, közvagyon vagy közösségi vagyon kisajátítása, államhatalmi koncessziók, korrupció és politikai intrika. A szabad társadalom és a békés társadalmi reform erői azonban Nyugaton olyan erősek, hogy rendkívül lassan és lépésről lépésre, de radikális kisajátítás nélkül is szorítják vissza a mamutvagyonnak, még inkább a mamutvagyontörekvésnek ezeket a diluviális társadalmi jelenségeit. Vagyis Nyugaton lassan, de biztosan a szegények gazdagabbak, a gazdagok szegényebbek lesznek. Ezzel szemben a világ többi népeinél, a félgymarmati (Latin-Amerika és a kommunizmusig Kelet-Európa), a volt gymarmati és gymarmati országokban a jogállam és a szabad vállalkozás technikáinak egyszerű bevezetése a valóságban azt eredményezte és azt eredményezi, hogy az e technikákban gyakorlatlan egyszerű nép, elsősorban a parasztság óriási tömegei tradicionális társadalmi és gazdasági kereteik megbomlása után tehetetlen prédái lesznek

a nagyvagyongépződés fent leírt ősi erőszakos és korrupt folyamatainak. Vagyis gyakorlatilag a szabad vállalkozás, a jogállam, s amennyiben van, a népképviselői demokrácia intézményei igen könnyen válnak földesurak, pénzemberek és korrupt politikusok bábjátékává. Olyan folyamat indul tehát meg, melynek során a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek, s belátható időn belül nincs kilátás, hogy ez a folyamat megforduljon.”¹

[...] zajlott és zajlik a magyar kérdés drámai tárgyalása az ENSZ közgyűlésének színe előtt, ünnepélyes és hatástalan határozatokkal, az ENSZ tekintélyének beláthatatlan kárára. Holott mindenki nagyon jól tudta és tudja, hogy az ENSZ – alkotóinak meggyőződése szerint is – annyit ér békeszerszámnak, amennyit a benne részes nagyhatalmak ereje és szándékai érnek, s enélkül az ENSZ tárgyalásaiból nem születhet más, mint látványos viták és látványos határozatok. Ami azonban ilyenkor csődöt mond, az nem az ENSZ, hanem a nagyhatalmak politikai felelőssége és erkölcsi tartalma. Az utolsó százötven év, de különösen az utolsó ötven év politikai fejlődésének legfontosabb vonása a haladottabb világnak az a lassan térfoglaló, szomorú bukásokkal és visszaesésekkel tarkított, de két világháború tüzeiben megédzett felismerése, hogy a demokrácia és közvélemény uralmának korában az elvi és erkölcsi politika az egyetlen lehetséges politika, de egyúttal a leggyümölcsözőbb reálpolitika is. A magyar forradalomnak s leverésének legsúlyosabb következménye a Nyugat számára az, hogy tízévi elvi és erkölcsi szempontokra hivatkozó politika és propaganda jutott arra a pontra, hogy kétségessé vált nemcsak az értelme és a kilátásossága, hanem sokak szemében talán a becsületessége is.²

A világ összes kommunista pártjai a legnagyobb erőfeszítéssel kezdik keresni a maguk sajátos szocialista útját úgy, hogy azért megmaradjanak a marxizmus–leninizmus diadalmasnak tudott ideológiájában. A népi demokráciák az aggodalmasan adagolt engedelmények s a görcsösen semmit sem engedő sztálini ortodoxia között ingadoznak, s a magyar rezsimnek mindenáron való fenntartása legalább annyira rossz példa számukra, mint amilyen Magyarország feladása lett volna, amit nem utolsó sorban őmiattuk sem akart megtenni a Szovjetunió. A nem kommunista világban pedig a szimpatizánsoknak annyi munkával összehozott apparátusa mutatja a súlyos sérülés, helyenként az összeomlás tüneteit: a béke-, nő- és ifjúsági szervezetek, melyek nagy mennyiségű jóhiszemű lelkesedés megtestesítői voltak, és olyan erőket fogtak össze, értelmiségieket, munkásokat, ifjúságot, akikre a kommunizmus mindenkor elsősorban számított. Egyszóval:

a Szovjetunió magyar akciója, mely egy pozíciófeladást akart elkerülni, azóta szüntelen kárára van a kommunizmus minden pozíciójának.³

A magyarországi, lengyelországi és más kommunista országbeli mozgalmak a legélesebb fényben megmutatták, hogy ezekben az országokban valóságos és eleven igény létezik a szabadság valósága és legfejlettebb technikai irányában. És ez az igény, éppen azért, mert kielégítően még sohasem tudott teljesülni, a meggyőződés és szenvedély olyan frissességében jelentkezik, mely lényegesen meghaladja a maga vívmányait már megszokott nyugati világ meggyőződését. Megmutatták ezek a mozgalmak, hogy a változás igénye nem szorítkozik az egypárturalom szenvedő áldozataira, sőt lelegevenebben éppen az egypártrendszer neveltjeiből és ifjúságából tör elő, nem kell tehát félni, hogy elavult társadalmi és politikai formák restaurációjára fog vezetni. S ezt a tanulságot és reménységet nem szabad csak Kelet-Európára korlátozni, s nem elég elsősorban Lengyelországra, Csehszlovákiára és Magyarországra nézve megállapítani, hogy azok mindig is a nyugati kereszténység állományához tartoztak. Az elvi tanulság ezen túlmenően az, hogy semmiféle népről nem kell és nem szabad feltételezni – amit németektől malájokig annyi népről feltételeztek –, hogy hiányzik belőle a szabadság igénye. A közgazdaságtanban már rájöttek arra, hogy az egyik népnek a nyomora fertőzi és veszélyezteti a jólétben élő másikat: ezt a leckét meg kell tanulni a politika síkján is. A magyar forradalom és általában a kelet-európai népek mozgalmait azt jelentik, hogy a nyugati világnak igenis be lehet és be kell rendezkednie egy olyan nem agresszív és nem hatalmi, de mégis aktív és vállalkozó szellemű politikára, melynek célja az, hogy anélkül, hogy gazdasági és társadalmi rendszerét másokra rá akarná erőltetni, igenis lépésről lépésre megnyerje a kelet-európai országokat és végül a Szovjetuniót magát is a szabadság nyugati technikai és e technikák mögött álló közös politikai erkölcs számára.⁴

A kizsákmányolás semmiféle megszüntetése nem reális a valóságosan működő szabadságintézmények nélkül. Áll azonban az ellenkező tétel is: semmiféle szabadságintézmény nem reális radikális földreform, a mamutvagyonok kisajátítása, valamint új, a kizsákmányolás ellen hatékonyan védő jogrendszer nélkül. Egy harmadikutas kísérlet tehát, bármit tartanak is a kilátásairól, egyaránt tanulságos lesz a Nyugat, a kommunista világ és a félgymati, volt gymati és gymati népek számára.⁵

Így alakul ki az a mérleg, mely együttvéve azt jelzi, hogy a magyar helyzet, amennyire botrány a világ jelen állapotának szempontjából, annyi

reménységet rejt magában a világ jövője számára; e reménység azonban nem történelmi szükségszerűséget jelent, hanem megvalósítható vagy elpuskázható lehetőséget. A kérdés tehát az, hogy a világ különböző erőtegyezőinek és felelőseinek mit kell tenni ahhoz, hogy a magyar helyzetben rejlő botrány megszűnjék, s a benne rejlő reménységek valósággá váljanak. E feladatok – úgy vélem – a következők:

1. A nyugati világnak az a feladata, hogy az eredménytelenségek után se ejtse el a magyar ügyet, hanem továbbra is tartsa fenn, mint aminek a megnyugtató elintézése kizáró előfeltétele a megszakadt nyugat–keleti dialógus újrafelvételének.

2. A szocializmus híveinek a Szovjetunióban – és azon kívül – legfőbb feladatuk annak szüntelen szem előtt tartása, hogy a szocializmus s vele együtt a Szovjetunió egész jövőndő sorsa a sztálini politikai gyakorlat egész felszámolásán áll vagy bukik, s annak, hogy ez a felszámolás lehetséges-e vagy sem, a próbaköve lett Magyarország.

3. A harmadik út erőinek azt kell tudniuk, hogy nemcsak jövőndő világpolitikai súlyuk és szavuk múlik azon, hogy közvetítő szerepük fennmarad és sikerrel jár-e, de egész létüket érinti az, hogy a polarizálódás jelenleg kiéleződött folyamata megáll és megfordul-e.

4. A magyar népnek pedig, mely e pillanatban e történelmi szerep minden dicsőségét és minden súlyát hordozza, az a dolga, hogy akár annak az árán is, hogy életét hosszabb vagy rövidebb időre merőben vegetatív szintre szállítja le, továbbra is utasítson vissza minden együttműködést azzal, ami hazugság és erőszak. Az nem feladata, hogy új felkelést kezdjen és új visszatorlást provokáljon ki. De feladata, hogy minden rágalommal, feledéssel és elszürküléssel szemben tisztán őrizze meg a maga forradalmának a zászlaját, mely az emberiség szabadabb jövőjének a zászlaja is.⁶

JEGYZETEK

¹ <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/538.html>. A szövegek nyomtatásban is megjelentek: Bibó István: *Válogatott tanulmányok I-IV.*, Budapest, 1990, Magvető kiadó, IV. kötet, Válogatta: Ifj. Bibó István és Huszár Tibor. Szerkesztette: Ifj. Bibó István; legutóbb pedig a *Bibó István munkái 1–4. Centenárium sorozat 4. kötetében*. Budapest, 2011, Bibó István Szellemi Műhely – Argumentum Kiadó

² <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/538.html>

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

CSÍKRÁKOSI TARISZNYA

Sárosi Bálint élete

Gróh Gáspár

„Újabbán (90. életévemben) áttekinthető rendet próbálok tenni az életem át összegyűjtött és megmaradt javaim között” – írja emlékezései végén Sárosi Bálint. Felteszi a kérdést, hogy mik is ezek a javak, a megnevezhetően csak a tárgyak, még ha szellemi tartalmak hordozói is. A rendrakás része szellemi örökségének, legfőbb javának rendezése is. Ezért volt olyan fontos tanulmányai legjavának néhány éve megjelent gyűjteménye, és most önéletrajzi jegyzeteinek közreadása is.

Nem tudom, mennyire magyar jellegzetesség, hogy nálunk majd minden ember élete, ahogy mondják, kész regény – legalábbis azoké, akik életük zömét a magyar nép talán legzivatárosabb századában élték. A szokványos dokumentumok keveset mondanak arról, hogy mit éltek meg, de írni kevesebben tudnak, mint ahányan megírásra méltó életet éltek.

Sárosi Bálint meg tudta írni az életét – nagyszerűen. Talán élni is azért tudta olyan jól ezt a nem könnyű életet, mert mindig benne volt az a képesség is, hogy lássa és el is tudja mondani, meg tudja írni. Ahhoz, hogy valaki igazán önmaga lehessen, szükség lehet arra, hogy kívülről is, mintegy távolról, a pillanatból kilépve is lássa magát, a sorsát. És ezért állt Delphoiban a talán közhellyé koptatott felszólítás: „Ismerd meg önmagad!”. De a felszólítás nem volt ennyire rövid: „Ismerd meg önmagadat, és tudni fogod a sorsodat. Mert a sorsod te vagy. Nem külső erők uralkodnak rajtad, az istenek benned vannak, és jellemed, személyiséged alakítja, formálja jövődet. Változtass magadon, és változni fog a sorsod is! Fogadd el magad, és el tudod majd fogadni sorsodat is!”

Sárosi önéletrajza nagyszerű olvasmány, színes, lebilincselő történet, melynek minden sorát élővé teszi természetessége és az a közvetlenség, amit mindig a reflexivitás és az intellektus ereje teremt újjá. Vagyis könyve irodalmi alkotás-ként is megállja a helyét. Éppen ezért sokkal több is, mint önmagát olvastató életregény. A bölcsészként doktorátust szerző Sárosi Bálint nemcsak népzene-kutató, hanem elsősorban végzettsége szerint zeneszerző is. Volt alkalma tehát alaposan megtanulni, hogy pontosan tudja, mekkora szerepe van szövegben, zenében a csöndnek. Így aztán esze ágában sincs, hogy mindent elmondjon, ami emlékezetében él, pedig szabályos élettörténetet ír: a gyerekkortól az iskoláéveken keresztül a jelenig, a hivatali nyugdíjas korból adódó külső távlat és idő kínálta összegzésig. Ez az életszakasz hozta meg neki egy nagy ívű és nem csak eredeti látásmódja, hanem személyisége okán is nyughatatlan pálya elismerését (2007-ben a Széchenyi-díjat, 2014-ben a Prima Primissimát). De ennél többet kapott a sorstól: az irigylésre méltóan egészséges idősor derűjét – aminek legfontosabb feltétele az odáig vezető út egészsége és derűje.

Ez az út a húszas évek csöppet sem idilli Székelyföldjén, Csíkrákoson indult, a világ változásaitól kevéssé érintett, hagyományos falusi közegében. Aki foglalkozott néprajzzal és történelemmel, az ennek a világnak leírásában

megannyi ismerős motívummal találkozunk. De más az az összefüggésrendszer, amelyben ezek a történetek, körülmények, tapasztalatok megjelennek, és más a nézőpont, más az előadásmód is. És minden sors egyedi, minden családnak megvan a maga arca és legendáriuma, megvannak a megmagyarázhatatlan furcsaságai, különös fordulatai, kérdései. Nincs mindenre magyarázat, az életutak gyakorta megőrzik titkaikat – egy-egy különös elemük mindenképpen. Választ esetleg az egykori szereplők adhattak volna, de talán jobb is nem tudni mindent. A régiek szemérmes hallgatása, mely az önmaguk és környezetük iránti tiszteletből és tapintatból fakadt, megakadályozta, hogy lelki életük titkait a nyilvánosság elé tárják. Sárosi Bálint gyerekkorának emlékei között is vannak tipikus elemek, de vannak sejtelmes, sőt mitikus titkok is. Ahogyan a mítoszok hőseinek születését vagy gyermekségét csodás jelek vigyázzák, Sárosi Bálintét is, akinek anyja sokszor elmondta egy álmát – vagy nem is álmát? *„Az utcai kapunyílásban állva ölében tartott. Egy arra haladó 'úri' külsejű ember megállt, és megszólította: vigyázzon erre a gyermeke-re, mert ha felnő, híres zeneszerző lesz.”* A történet attól igazán különös, hogy a zeneszerző fogalma akkoriban nyilvánvalóan hiányzott a csíkrákosi ismeretek mindennapjaiból. Hasonló titok, hogy miként lehetséges, hogy egy fiatal anya, alig egy évesen otthon hagyva elsőszülött gyermekét, rövid időre ismét elmegy szolgálni, ráadásul egy román településre – pedig románul jószerével meg sem tud szólalni. A titkok azonban titkok maradnak, mert „nem illet felnőttektől, családtagoktól sem, a családról többet kérdezni, mint amennyit ők kérdezés nélkül elmondtak”. Mintha a valahai család hallgatását próbálná Sárosi jóvátenni azzal, hogy elmondja a saját és a családja életét.. Személyes története egyúttal család-történet, sőt közösségtörténet, hiszen az egykori falusi gyermeket nemcsak a szülei, hanem a nagycsalád és a falu is nevelte. Ezért olyan természetes, hogy ugyanazzal a bensőséges szeretettel ábrázolja a szűkebb családot, mint a kicsivel tágabb közösséget.

Tipikusak a székely falu mindennapjai, az a küzdelem, ahogy hullámzó történelmi és társadalmi körülmények között kell a természetből kicsikarni a mindennapi megmaradáshoz nélkülözhetetlen forrásokat. Hogy e létharcról mit gondolunk, az nézőpont kérdése is. Sárosi gyermekkorára már a „román világ”-ban zajlik, de az impériumváltás okozta többlet terhek nem mérhetők a Székelyföldet sújtó történelmi tragédiákhoz. Keserves megpróbáltatást jelentenek a békeidők biztonságához mérve – de maga a megélhetés akkor sem volt sokkal könnyebb. A nagyvilágban végbement változások által alig érintett közösség mindennapjaiba a nagypolitika változásai másként szólnak bele, mint a térképrajzolók munkájába. Vetés, aratás, cséplés – hogy legyen kenyér; fonás és szövés – hogy öltözni is legyen mibe; erdőművelés, jobbára fakitermelés, szekerezés – hogy némi pénz is kerüljön a házhoz. A férfiak elszegődnek távoli építkezésekre, gyárakba, a lányok cselédnek, nemcsak erdélyi városokba vagy Budapestre, hanem – a háború után – Bukarestbe, a Regátba. Új élményekkel (nemcsak rosszal!), új ismeretekkel térnek vissza szülőföldjükre (már aki, és ha van hova), hogy folytassák hagyományos életüket – de már nem egészen úgy, ahogyan ez a hagyomány diktálja.

Sokféle arc, karakter jelenik meg emlékezéseinek ezekben a fejezeteiben, és kibontakozik egy életmód természetrajza is, pontos ábrázolását a néprajzosok is haszonnal forgathatják. Ez a székely falu mai fogalmaink szerint szegény. Önmaga számára azonban nem feltétlenül az: megvan a maga értékrendje, megteremti a maga létehez szükséges feltételeket, kifizeti adóit. Sőt, képes leg-

jobbait taníttatni, és ahogy Sárosi Bálint példája mutatja, a legmagasabb szellemi szintre juttatni őket: azt a tarisznyát, amivel ilyen messzire jutott, Csíkrákos akasztotta a vállára, akárhányan és akár mennyit tettek bele mások.

Távolra került szülőfalujától, de sohasem szakadt el tőle. Kemény iskola volt, talán túlságosan is az otthon, de az ott tanultak nélkül aligha maradt volna talpon az első komoly iskolába került fiúcska a csíkszeredai gimnáziumban. Meg kellett állnia a helyét – ahogyan a Hargita erdejében vagy mezei munkában. Mai szemmel, mai fogalmainkkal közelítve a csíkszeredai katolikus gimnázium módszertanához, csak álmélkodunk, milyen megpróbáltatásoknak volt kitéve egy kevés tudást adó kisiskolából érkező falusi gyerek. Nemcsak a tananyaggal, tanárokkal, társakkal, hanem az új környezet olyan ismeretlen csodáival is meg kellett ismerkednie, mint a vízöblítéses WC. A kisdíák nem egyszerűen gimnazista lesz, hanem átlép egy másik történelmi korba is. Kap bőven képletes és valóságos pofont, megaláztatást, kemény fegyelmet – és mégis helyt tud állni. Helyt kell állnia, mert nemcsak önmaga, egy család reménye. Taníttatása meghaladja a család anyagi erejét, és mégis kiszorítják a rávalót. Kényszer már ez is, ahogyan az a közösség előtti megszégyenüléstől való félelem is. De a diákeveknek, akárhányan teljenek is, semmi másához nem hasonlítható varázsa van. Itt is tanulságosak a tanárportrék, a kort jellemző oktatási módszertan. És jó, ahogyan Sárosi Bálint odaviszi olvasóját a társak közé, mulatságos vagy fájdalmas diákkalandok világába.

De a történelem nem engedte, hogy csak ennyi maradjon ezeknek az éveknek emlékeiből. Különös, hogy Észak-Erdély visszacsatolása, a magyar világ visszatérte könnyes-mámoros öröm ugyan, mégsem csak az. Miért is lenne? Egész-Magyarország csak a csonka-ország megalázottságának nézőpontjából volt mennyország, nem a valóságban. A Székelyföld visszatérte újból felvetette azokat a gondokat és kérdéseket, amelyek a 20. század elejétől mind súlyosabbá váltak, és amelyeket a román hódolttatás megaláztatásai, más típusú megpróbáltatásai fedtek el. Ezek azonban nem a végzős gimnazisták gondolatai voltak. A történelmi vihar néhány évre derültebbé tette ugyan az eget az erdélyi magyarok legalább egy része felett, de a háború jégverése, hosszú hónapok fenyegetettsége, időről időre közvetlen életveszélye, majd a visszatérő román uralom fájdalmassá teszi az emlékezést. Még akkor is, ha a fiatal lélek hajlik arra, hogy a túlélő szörnyűségekben a kalandot lássa. A könyv talán legszívszorítóbb pillanata az, amikor a háborús események, vagyis a menekülés közepén összetalálkozik az apa és a fiú – nyomorúságban, kiszolgáltatottságban. A fiatalok a Csíki-havasokban bolyonganak: *„Így akadtunk rá az elcsigázott és végtelenül elkeseredett öreg katonákra, köztük apáinkra. Mikor megláttak, sírtak a nagy reménytelenségben. Pedig nem is tudták – aznap még mi sem tudtuk –, hogy családjuk többi hozzátartozója is menekülésre kényszerítve, valahol a közelben szintén az országúton hányódik. Félórányi együttlét után elbúcsúztunk apánktól, és folytattuk utunkat a Bucsin felé.”* Ez volt az utolsó találkozásuk... Az apa aztán örökre eltűnik, a fiú megmarad: életben hagyja a történelem. Ehhez nem elég a túlélés képessége, a megmaradáshoz szerencse is kell.

Szélsőséges próbatétel ez az időszak, többszörösen korszakhatár, új kezdet. Érettségi, felvételi, katonaság, Eötvös Collegium, katonaszökevényesség, végleges magyarországi letelepedés, szökés a határon az újra elvesző szülőföldre, megkezdett tanulmányok.

További életveszélyes kalandok után kitör a béke: következik az Eötvös Collegium. Az egyetem-kollégium kihívása semmivel nem kisebb kultúrsoikk,

mint a népiskolából a gimnáziumba kerülés. Életútjára visszatekintve azt sajnálja, hogy szinte mindenütt hátrányos helyzetből indult, akár a gimnáziumba, akár az Eötvös Collegiumba, akár a Zeneakadémiára iratkozott be. Mindenütt érezte annak minden terhét, hogy más közezből származó, jobb helyzetből induló társaival szemben ő a nyarakat nem olvasással, önműveléssel töltötte, hanem kaszálással, aratással, kazalrakással és hasonló, a szellemet csak nagyon áttételes módon formáló tevékenységgel. Ezért gondolja úgy: *„megmaradásomat főleg a nem csekély elszántságnak köszönhettem, hogy leküzdhetetlennek látszó akadályok előtt nem álltam meg tétován”*. Kívülről nézve azonban úgy látjuk: ehhez az elszántsághoz éppen a paraszti hétköznapok adta testi és lelki erő segítette, vagyis amit a sors egyik keze elvett, a másik visszaadta. Sőt, alighanem többet adott, mert éppen ezektől az erőpróbáktól lett azzá, aki lett. Nem egy sorozatban gyártott intellektuel, hanem színes és egyedi szellem és jellem, akinek tudományos pályájában, gondolkodásában ott van a küzdelmes életút minden többlete, az is, hogy úgy tudta a maga javára fordítani lemaradását, hogy értéket teremtett egykori „hiányosságaiából”.

Ő maga azonban ezt, főként az induláskor, másként élte meg. Hiányos (vagy annak megélt) felkészültsége olyan teherként volt számára, hogy ahhoz képest még a front-élet kalandjait is kisebb megpróbáltatásnak tartotta. *„Visszatekintve, az 1944–45-ös év minden menekülésével, katonaságával, bujkálásával, veszélyeivel együtt maga volt a kikapcsolódás, az üdítő változatosság. Teljességében csak másodéves koromban, az 1945–46-os tanévben értettem meg, mit jelent Budapesten bölcsészhallgatónak és ezzel együtt Eötvös-kollégistának lenni. Benne éltem egy olyan válogatott, magas intellektusú közösségben, mely árnyalatokig másképp – jórészt tisztábban – lát, gondolkodik, ítél, beszél, mint amibe én 20 éves koromig belenevelődtem”* – írja.

Az Eötvös-kollégiumi tanulmányairól nem tudunk meg sokat – annál inkább a kollégiumi életről, barátairól, egy különös, szellemi aranykort idéző közegről, amely ugyan már nem volt a régi, a századelő nagy nemzedékét idéző szellemi műhely, de az intézmény szelleme az egykori elitképző kiváltságai nélkül, a külvilág fenyegető árnyékai alatt mégis élni próbált.

Sárosi Bálint ledoktorált, megismerhette az időközben testvérivé vált román nép irodalmát, okulhatott bukaresti ösztöndíjasként. Hiába, Csíkrákosról oda a legrovidebb út Budapesten át vezet. Közben értesülhetett az otthon gondjairól a beszolgáltatásról és a kiszolgáltatottságról, és, ha máshonnan nem tudta volna, az édesanyjától kapott levélből megkapta az intést, hogy a kommunista pártba soha be ne lépjen. Ezek az anyai levelek a kötet ékességei: megsejthetjük belőle, hogy volt kitől örökölnie tehetségét. A levelek fogalmazása, a beszámolók tömörsége, pontossága, a rémítő folyamatok plasztikus ábrázolása imponáló – így az „áldemokrácia” jellemzése, egyáltalán, a szóhasználat tiszteletet parancsoló. És elragadó a gyerekeivel magára maradt özvegyasszony küzdelme a már csak szellemében élő családja megtartásáért, és elbűvölő az a szeretet, amely olyan bölcsé teszi, ahogyan fia és menyje, majd unokái életére figyel.

Közben azonban megkezdődik a Sárosi Bálint szakmai életét megformáló „kaland”: a zeneakadémiai beiratkozás. Valószínűtlen ez is, mint az életút korábbi fejezetei. A kötetből úgy tűnik, életrajzírónk zenei előképzettsége meglehetősen csekély, a falusi rezesbandában való dicsőséges fellépéseket az iskolai ünnepek orgonakiséréte követte ugyan, de a Zeneakadémiára felvételizők nagy többségét nem a (lényegében) autodidakta zenészek jelentették. Ő azonban – igazi székely virtussal és csavaros észjárással – jelentkezett és sikeresen felvételizett. A felvételre komponált zongora-furulya kompozíció bemutatása-

kor a szerző „nagyvonalúan” magára vállalta a furulya szólamot, így nem derült ki, hogy szemben a Zeneakadémián magától értetődőnek tekintett gyakorlattal, zongoratudása kritikán aluli. Utóbb Ferenczy György óráit látogatta, aki, ha meglepődős alkat lett volna, igencsak elcsodálkozik tanítványa és a zongorázás sajátos kapcsolatán, de kellő humorral kezelte a kettő távolságát. (Zenei vigasztalást alighanem Cziffra Györgytől kapott, aki nagyjából ezekben az években tért vissza a miskolci egyetem építésén téglá, malter- és kőhordással töltött börtönbüntetés után a fővárosba, hogy a szocialista építőmunkából immár a dolgozó tömegek kulturális igényét szolgálva, bázongoristaként vegye ki a részét. Ferenczy azonban kiszabadította őt a tömegek uszályából, és visszacsábította a Zeneakadémiára. Ha más nem, ez is igazolja a magyar népesség személyes sorsaiba kódolt, abszurdba hajló regényességet. A zongorával, zenetörténettel éppen csak ismerkedő Sárosi Bálint ugyanott, ugyanattól tanul, mint a korszakos tehetségű, hányatott sorsát a maga démonaival küzdve rontó Cziffra György.)

Meglehet, zeneakadémiai fölvételébe az is besegített, hogy a korszak kulturális politikája a népi tehetségek toborzásával a polgári kultúrát akarta leváltani. De Veress Sándor és – főként – Kodály Zoltán tanítványának lenni nem kurzusfüggő kitüntetés volt, ahhoz tehetség is kellett, és kellett az is, hogy a mesterek megérezzék a szakmailag talán nem túl sokat mutató jelentkező emberi minőségét is.

A zenei tanulmányokról adott kép ugyanolyan fontos ismereteket kínál a Zeneakadémia életéről, mint a bölcsész stúdiumok bemutatása az Eötvös kollégiumról. Remek portrék, a nehezebb pillanatok bemutatását is átszínező humor jellemzi – és újabb adalékokat kapunk Kodály személyiségéről, távolságtartó közvetlenségéről, önzetlen segítőkészségéről, pedagógusi igényességéről. Ez a történet már átcsap Sárosi Bálint szakmai önéletrajzába, amelyben megkülönböztetett szerepet kap a népies dal és a cigányzene értékeinek kutatása. Pontosan az az irány, ami miatt súlyos szellemi harcokat folytatott az „igazi” népdal, a parasztdal felsőbbrendűségét hirdető, sőt kizárólagosan megőrzendő hagyománynak tekintő zenei és más szakemberekkel. Ő, hangsúlyozottan Kodály indíttatására, de saját élményire, tapasztalataira, gyűjtéseire és kutatásaira hagyatkozva ugyanolyan jelentőséget, sőt értéket tulajdonít annak a zenei rétegnek, amely nem egy tudományosan kidolgozott „tisza forrás” fogalomnak felel meg, hanem attól népzene, hogy a „nép” zenéje. *„Valamit azonban kezdetben magam sem értettem: az órákon Kodály – a magyar népdal (parasztdal) ügyének első számú bajnoka – mind többször érintette a népies (mű-) dal ('magyarnóta') kérdését is”,* sőt tanítványait a klasszikus nótaszerzők (Egressy Béni, Dankó Pista, Fráter Loránd, Szentirmay Elemér, Simonffy Kálmán stb.) munkásságának feltárásával bízta meg. Ez a kutatási irány, az ebben a zenei rétegben megőrzött értékek elismertetése nem hozott áttörő sikert. A „szakma” máig inkább a 20. század elejétől, a fiatal, az ősi zenei réteget felfedező, és azt neofita rajongással a magyar zenei örökség centrumába helyező Bartók és Kodály purizmusát vallja, s nem veszi figyelembe, hogy nézeteik már a harmincas évekre milyen sokat változtak. E szemlélet hatása alól egyébként Sárosi sem vonhatta ki magát: *„Mi, az 'utánpótlás', annyira be voltunk oltva a népies dal lebecsülésével, hogy még magának Kodálynak sem akartuk elhinni, hogy a népies dal is érték”* – írja. (Talán nem árt fölhívni a figyelmet a megfogalmazásban szerényen meghúzódozó „is” szócskára, ami rövidsége dacára nagyon fontos jelentést közvetít.) A kérdéssel kapcsolatos nyílt és rejtett viták természetesen meghatározzák e kötet szakmai természetű fejezetét: nem egyszer

olyan elmélyültséggel, hogy akár tanulmányként is megfogalmazhatók lennének. Érdeemes volna ezeket egy avatott szakembernek külön is áttekinteni, ugyanúgy, mint ahogyan azt is, amit saját szerepéről, nemzetközi konferenciákon való részvételéről, ottani tapasztalatairól, az MTA keretei közt folytatott népzene kutatásról, kiadványokról ír. Összefoglalása alighanem a magyar tudományosság működésének zenén túli természetét illetően is fontos tanulságokat kínál.

Ez a könyv azonban nem elsősorban a szakma, hanem a család, a barátok, a civil olvasók számára készült. És nem utolsósorban a szerző örömére, amit nem a derű, hanem a kimondás gyönyörűsége jellemez.

Az epilógus: néhány oldalnyi számadás. Akármilyen fiatalos is valaki kilencven évesen, ha fiatalon lenne hasonló állapotban katasztrófának élné meg. Ilyenkor másként néz az ember a jövőbe, nehéz eldönteni, hogy fájdalommal-e vagy bölcsen. (Lehet, a kettő túlságosan is közel áll egymáshoz.)

Sárosi Bálint elégtétele, hogy biztos benne, jól sáfárkodott a rábízott talentummal. A jövő pedig már az utókor gondja. A 20. század a „parasztszene” (jelentésében értett népzene) vége, erről már Bartók is a tudós rezignációjával szólt. Népzene kutatóként, gyűjtőként Sárosi Bálint ennek az elmúlásnak tanújaként dolgozott, megtapasztalta, mit jelent egy kultúra folyamatos elmúlása. És pusztul a rá vonatkozó tudás is. Sárosi Bálint szomorúan jegyzi meg, hogy könyvtárát, kazettáit, jegyzeteit nincs kire bíznia. Itt hagyja az utókorra, hogy az mit kezd vele, nem az ő gondja. A Prédikátor bölcsessége az övé, amely szerint az évésen és az iváson kívül csak egy jó jut az embernek a világon: „hogy az ő szíve lakozék gyönyörűséggel az ő munkájából”, és hogy „az embernek, a ki jó az ő szemei előtt, adott *Isten* bölcsességet és tudományt és örömet”.

(Sárosi Bálint: *Bejárt utak. Önéletrajzi jegyzetek*. Nap kiadó, 2017, Budapest, 304 oldal)

TÚL A FESZTIVÁLOKON

Tóth Klára

Jól indult ez az év a magyar film számára. Egy Aranymedve a Berlinálén, s pár nap múlva egy Oscar-díj egy kisjátékfilmnek.

A *Mindenki*, Deák Kristóf 25 perces munkája egy csodálatos utópia vagy mese, egy iskolai énekkarban zajló hatalmi játszmaról, egészen hibátlanul elkészítve. Milyen szép is lenne, ha ki tudnánk állni magunkért, a közössé- gért, szembe mernénk szállni a zsarnokokkal akár gyerekként, akár felnőtt- ként. Magával ragad a film, az elejétől a végéig enyhe izgalom a gyomor- ban, nem véletlenül nyert már többtucatnyi díjat korábban is.

Enyedi Ildikó *Testről és lélekről* című műve számomra már nem ilyen egyér- telmű. Tudjuk, rögs az út lélektől lélekig, még az úgymond normális embe-

reknél is, de van-e, működik-e a normalitás a szerelemben? Ha igen, az talán már nem is szerelem. S ha két más-más módon sérült személyiség találkozá-sáról van szó, a falak már-már ledönthetetlenek. A filmben debütáns Borbély Alexandra szerepfarmálása lenyűgöző az autista lány szerepében, Morcsányi Géza sem rossz, de nem hozza azt a hitelességet, amit a civil szereplők szoktak. A film sztorijában, dramaturgiájában van valami kimódolt. Ha álmodunk, álmodjunk, de az „álompár” – akikről kiderül, hogy álmukban mindketten szarvasok – kicsit csikorogva illeszkedik a kisrealista munkahelyi közegbe, még ha az egy vágóhíd is, a maga szimbolikájával. Mi tagadás, többre számítottam. Megjegyzem: ki emlékszik ma már Mészáros Márta *Örökbefogadás* című filmjére, ami szintén Aranymedvét kapott, 1975-ben, valószínűleg mert akkor a feminizmus aratott a fesztiválokon? Az *Eltávozott napra* és a *Napló-trilógiára* annál inkább emlékszünk.

Van viszont egy film, Buvári Tamás *Szeretföld* című alkotása, ami hetek óta nem megy ki a fejemből. Pedig nem nyert díjat, még nyitott, hogy ki forgalmazza majd, s ha szigorúan nézem, sok sebből vérzik, de nem hagy nyugodni, mert a film fontosat kérdez, és nem tudom a választ. Azt kérdezi: mi van a háború után? Tudjuk, most a „se háború, se béke” korszakát éljük, mi, a szerencsések, ahol vér még nem folyik, bár Kelet-Európában is állandósultak a lokális háborúk.

Iancu Laura 2011-ben megjelent *Szeretföld* című, az I. világháború idején egy csángó faluban játszódó regénye a forgatókönyv alapja. A regény epizódokból, novellafüzérékből épülő szerkezetét a film is megtartotta, de áthelyezte a cselekményt egy mai, helyi háború sújtotta faluba, ahonnan a lakosság menekülni kényszerül. Egy menekülttábor lakóivá válnak a falubeliek, s ott Annának, a menekülsorsot enyhíteni akaró pszichológusnak mesélik el történetüket. Persze nem mindenki működik együtt Annával, vannak, akik sokkal mélyebben sérültek annál, hogy kibeszélhetnék fájdalmukat, szorongásaikat, tehetetlenségüket.

Az átjárás a hétköznapiokból a transzcendens világba, annak forma-és motívumkincse a filmben is megmarad, s nem kis képzelőerőt igényel a nézőktől. A legfontosabb a hithez, az Istenhez való viszony, erről szól az *Esőkérő körmenet* és *A templomépítő* epizód. A háború bizony próbára teszi a lakosságot. A férfiak nem tértek még vissza, szárazság sújtja a vidéket, s mindenekelőtt nincs templomuk. De hiába a nép, főleg az asszonyok önfeláldozó munkája – hisz férfi jószerivel alig van a faluban –, a híres építőmesterrel megismétlődik Kőműves Kelemen története: „amit raktak délig, leomlott estére”. Nincs mit tenni, emberáldozatra van szükség, s az nem lehet más, mint a mester felesége. Minden epizód hőse remek karakter, s valamennyien a felbolydult erkölcsiség, a kizökkent világ következményeit hurcolják. Vagy éppen saját gyöngeségüket, mint Luca, akit még a halottlátó sem fogad, mert „erőst bűnös asszony”, odaadja menyét a katonának. S ahogy telnek a falu hétköznapijai, itt is, ott is felbukkan egy kicsi, hosszú hajú gyermek. Mindig magányos, de elfoglalja magát, figyel, játszódik. S aztán kiderül, hogy a kis csavargó Magdolnáé, aki már nyolcadik éve várja vissza urát, Jeremiást a háborúból, aki megígérte neki s három gyereküknek, hogy visszajön. Magdolnának azonban mintha két szíve volna: egyikkel várja férjét, másikkal távolról is óvja, félti erőszakban fogant gyermekét, Péterkét. Anyósa engedte rá a katonákat a pincébe. A gyerek amolyan megtűrt a faluban is, a családban is. Ha megkérdik, „Ki fia vagy”

– azt mondja: senkié. Aztán, mivel az ennivaló kevés, az övéi is napszámba járnak, Magdolna eladja Péterkét cselédnek a gyermektelen Cikóéknak. Ott épp úgy bának vele, mint Móricz Árvácskájával. Aztán mikor hétéves lesz, ő hajtja ki a nyáját. A természetben, a legelőn az állatok között legalább nyugta van. Péterkében van valami veleszületett kötelességtudat, koravén bölcsesség, csak egyszer megy be a nyáj a szőlőbe. A kukoricamálé mellé gyűjtőget magának szedret, vackort. Az erdő kincseiért cserébe, egy fiát a háborúból visszaváró öregembertől is kap ezt-azt. És jó szót.

Péterke egy napon találkozik a katonával. Fél szavakkal beszélnek csak, hiszen mindkettőjüknek titka van, de közel kerülnek egymáshoz. A kislíu, ami kevese van, megosztja a férfival, aki megjött bár a háborúból, fél bemenni a faluba. Nem tudja, kit s mit talál ott. Nem tudja, mi van a háború után. Nyolc év nagy idő. Jeremiás, Magdolna férje a katona, s a kislíu elkottyantott fél szavaiból – akinek olyan nehéz, bár édes az a teher, amit a szívében hord, hogy végre neki is van valakije, akiről ő gondoskodhat, s akiről úgy álmodik, mint apjáról – a katona megsejti, hogy kié a gyerek. S amikor véletlenül, messziről látja az asszony és a kislíu találkozását, s a sejtés bizonyosság lesz, kis híján megöli a gyermeket. Amikor egy katona hazatér a faluba, s Jeremiás halálhírét hozza, az asszony nem hiszi, s fut, csak fut az erdőbe, hogy találja meg Péterkét, s tudja meg, ki az idegen katona. Zaklatott futása közben érzi, hogy a tudásnak, a bizonyosságnak nem lesz jó vége, hisz „két szívvel nem lehet élni”. Béke már nem lesz, akárhogy is, hisz a fiú mindig a háborúra emlékezteti őket.

Péterke, Magdolna és Jeremiás drámája a többi epizód fölé nő, ereje magával sodorja a nézőt is, úgy érzi, ez a történet a film. A szereplők is hibátlanok, s ha kiemeljük Nagy Zsolt szinte csak a szemével játszó katonáját, méltánytalanok vagyunk az ezerarcú Magdolnát alakító Turós Máté Kingával. A kislíu szerepében Buvári Csege Czinkóczi Zsuzsa Árvácskájával ér föl. Az operatőrök – Ladányi János, Lovasi Zoltán – is itt remekelnek, főként a táj és az emberi arcok „leolvasásában”, a természetben bujkáló, annak oltalmát élvező ember megjelenítésében.

A forgatókönyvet a Nemzeti Filmalap nem támogatta, s a film közösségi összefogásból, Veszprém megye intézményeinek, civil szervezeteinek, iskoláinak, színházának, éttermeinek, magánembereinek és még sorolhatnám, ki mindenkinek az összefogásával „épült meg”. Akár a filmbéli templom.

A rendezőtől bizonyára „emberáldozatot” követelt ez a sziszifuszi munka. S bár fölmerül a nézőben, hogy letisztultabb, követhetőbb lett volna a történet, ha nem kerül a menekültszálló „keretjétékába”, de végül is ez a megoldás épp az alapkérdésre – mi van a háború után – ad nem túl derűlátó választ, amelyre a film főcímében is figyelmeztet. *„A 2014-ben Kelet-Európában kitört háború következtében több mint másfél millió ember hagyta el otthonát. A katonai sorozások elől a lakosság egy része a szomszédos országokba menekült. A befogadó országokban különböző szociális-kulturális programokat dolgoztak ki a menekültek számára. A programok megvalósítására máig nem került sor. Egyetlen kivétellel.”*

A Szeretföld Buvári Tamás első nagyjátékfilmje, s hibáival együtt is sokat ígérő, a magyar filmgyártás legjobb hagyományait folytató, az egyén és a társadalom legősibb, meghaladhatatlan kérdéseit feszegető alkotás.

MAGYAR JOGÁSZKÉPZÉS A ROMÁN NÉPI DEMOKRÁCIÁBAN

Lakatos Artúr

Nem tudni pontosan, mi indíthatta a szerzőpárost a *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959* című könyv megszerkesztésére és megírására, de körülbelül sejteni lehet: a szerzők a történelem iránt is érdeklődő jogászok, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem oktatói, így helyzetükben az érdeklődés szakmájuk történelmi gyökerei iránt természetes. Munkájuk, a forrásanyagból és a kötet szerkezetéből ítélve, jelentős erőfeszítéseket igényelhetett.

Az 1945–1959 között Bolyai néven, magyar nyelven működő egyetem a Gheorghiu-Dej vezette szocialista rendszer egyik eredményeként aposztrofálható, amely a kisebbségek érvényesülését illusztrálta a magyarság, a szovjetek és általában véve a külföld felé. A szerzőpáros nem vállalkozott a Bolyai Tudományegyetem monográfiájának megírására – jogászként nem is igazán az ők dolguk lenne ez, hanem erdélyi magyar, esetleg román vagy akár magyarországi szaktörténészé –, ellenben a saját szakmai és lelki kötődésük számára fontos jogi oktatás folyamatainak feltárása terén megtették. Mindenképpen szükséges kiemelni a felhasznált forrásanyag mennyiségét. Szemmel láthatólag elolvastak minden olyan, általuk azonosított könyvet, amelyben releváns részinformációk találhatóak – gondolok itt Lucian Nastasă, Cornel Sigmirean, Mihai Nicoară egyetemtörténész, Novák Csaba Zoltán, Tófalvi Zoltán, Balogh Edgár, Puskás Lajos, Szabédi László és mások műveire, hogy a teljesség igénye nélkül érzékeltessem a máskülönben objektív okokból nem éppen nagy szakirodalom sokszínűségét. Kiderül a jegyzetekből, hogy ismerik fondokat és gyűjteményeket, amelyek Kolozsvár-szerzte magánintézmények levéltáraiban szétszórva lehet fellelni (Jordáky-fond, Szabédi-fond), és feldolgozták a Bolyai egyetem kolozsvári állami levéltárban megtalálható fondjának hivatkozásait is. Ez utóbbit elképesztő alapossággal. Túlzás nélkül ennek lehet nevezni például a 40. oldal 29-es lábjegyzetében található információt, melyből kiderül, hogy egy, az eredeti helyén nem talált dossziénak máshol is megpróbáltak utánanézni. Ez a fajta alaposság a legtöbb kutatóra – nemcsak a kezdők esetében – kevéssé jellemző. A Babes-Bolyai Tudományegyetem levéltárában is létezhetnek nem feldolgozott, jelen pillanatban nem is kutatható dokumentumok, valamint magyarországi kutatásaim során is párszor beleütköztem levéltárakban, különböző személyi fondokban olyan, a Bolyai egyetemre vonatkozó releváns dokumentumokba, amelyekre magam sem számítottam előre. (Ez utóbbi ismereteimet a szerzőkkel igény szerint szívesen megosztom.) A levéltári hivatkozások idézésével kapcsolatban egy módszertani megjegyzésem lenne: habár a kötet idézési módszere 99 százalékban helyes, azokban az esetekben, ahol az iratcsomók tartalma meg is van számozva – és az állami levéltárakban általában ezt nem mulasztják el megadni –, szükséges idézni a filé (vagyis a számozott oldal) számát is, legutolsó adatként. Ezt az apróbb hiányosságot pótolni javaslom a következő kiadás esetére, ugyanis a kötet eszmei és szakmai értéke lehetővé teszi az újabb, javított és bővített kiadásokat is. A harmadik nagy, a szerzők által felhasznált forráskategória az oral history segítségével megszerzett interjúanyag, amire a szerkezet taglalásakor fogok kitérni.

A kötet tartalmi szempontból három nagy elkülöníthető részre osztható. Az első nagyobb rész a Bolyai jogászképzése történetének összefoglaló, szintézis jellegű monográfiája. A bevezető – vagyis a Bolyai egyetem elhelyezése a kor gazdasági, társadalmi és szellemi közegében – viszonylag kis terjedelmű, ugyanakkor az erre vonatkozó információk pontosak és helyesek. Külön kiemelném, a kötet jó pontjának érzékelem a 16. oldalon található bekezdést: *„Nem szeretnék idealizált képet festeni erről az egyetemről. Romániában 1945-től kezdődően totalitárius diktatúra épült ki, amely az eszmék sokszínűségét egyetlen eszme (az utópikus kommunizmus nagyon is evilági torzképeinek, vagyis a leninizmusnak és a sztálinizmusnak) kikényszerített uralmára cserélte.”* Habár maga a Bolyai egyetem születése ténylegesen nem köthető a kommunizmusához – 1945-ös alapításakor a Román Kommunista Párt csak egy volt az ország politikai erői közül, még a baloldali blokk pártjai között sem a legnépszerűbb, és még nem lehetett előre látni az 1948 utáni helyzetet –, tény az, hogy a Párt egyik szellemi műhelyének számított. Olyan, a Párt irányába elkötelezett képviselők játszottak benne meghatározó szerepet, mint Nagy István, Balogh Edgár, Bányai László, vagy a még életében kegyvesztetté vált Gaál Gábor, hogy csak néhányukat említsem. Ugyanakkor megvoltak ennek az elkötelezettségnek az áldozatai is, akiket a tisztogatások során polgári származásuk, vallásos hitük vagy éppenséggel „elhajlásuk” miatt távolítottak el, és valahol ebben az elkötelezettségben is rejlik az intézmény 1959-es beolvasztásának tragikumai is. E gondolat kibontása viszont külön tanulmányt igényelne. A Bolyai elkötelezettsége a rendszer hivatalos eszmeisége iránt nem teszi semmissé a magyar közösség kultúrájáért és fizikai fennmaradásáért tett erőfeszítéseit, elért eredményeit. Hogy kimondottan a könyv tematikájánál maradjunk, ki kell emelnem azt, amire a szerzők és az érintett interjúalanyok is jutottak: a Bolyai végzősei általában véve tisztességgel állták meg helyüket a romániai jogalkalmazás rendszerében.

Második résznek nevezném a jól dokumentált prozopográfiai adatbázist, a Bolyai Jog- és Közgazdaság-tudományi Kara oktatóinak rövid életrajzait. A dokumentációs munka kiválóságát itt is ki szeretném emelni – nem kis munka lehetett többek között Buza Lászlótól Román (Rossmán) Dezsőig és a sok kolozsvári által ismert Kiss Andrásról Lőrincz Ernőig, a későbbi rektor Takács Lajostól Csákány Béláig ennyi adatot összegyűjteni. A kötetnek ez a része gazdagon illusztrált, az egykori tanárok fényképeivel, kiadott munkáiknak lefotózott borítóival. Ez a rész referenciaként szolgálhat a jövőre nézve azon kutatók számára, akik e személyiségek életrajzán szeretnének dolgozni.

A harmadik rész, az ilyenkor szokásos függelék (bibliográfia, angol és román nyelvű kivonatok stb.) tartalmazza a szerzők által készített interjúanyagait. Ezekben az interjúkban egykori bolyais diákok, mára már karriert befutott, érett, idős emberek mesélnek egyetemi éveikről. A szerzők az elhangzottakat öt tematikus egységbe tagolták. Így esik szó többek között a felvételiiról, az oktatás követelményeiről, az egyetemi közegről, politikáról – külön kiemelve az 1956-hoz kapcsolódó eseményeket –, végül pedig az egyetemegyesítésről is. Az interjúanyagok egy részét felhasználták a könyvhöz kapcsolódó dokumentumfilmhez is.

Végkövetkeztetés gyanánt és összegzés helyett, a recenzió kezdőgondolatához szeretnék visszatérni: ahhoz, hogy miért is érezhették fontosnak a szerzők a kötet megírását. A kezdeményezésükre készült dokumentumfilmet is ismerve, talán az lehetett az ok, hogy a Bolyai egyetem jogászképző

múltját a sajátjuknak, egyfajta gyökerüknek érzik, és ezt akarták erejükhez, képességeikhez, lehetőségeikhez mérten minél jobban feltárni. A témát lehet természetesen továbbfejleszteni, terjedelmes monográfiává duzzasztani. A Bolyai Jog- és Közgazdaság-tudományi Karának belső, illetve a szélesebb politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális közeghez való viszonya lenne bővebb kutatásra különösen alkalmas. Addig is azonban e kötet hiánypótló jellegét nem kell és nem is lehet kétségbe vonni.

(Veress Emőd, Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*, Kolozsvár, 2016, Sapientia EMTE-Forum Iuris, 298 oldal)

GRÜNDERZEIT – AKKOR ÉS MOST

Bod Péter Ákos

Százötven év nem klasszikusan kerek évforduló, mégis ad alkalmat a visszaemlékezésre, most az 1867-es kiegyezésre. A politikusok ilyenkor nehezen állják meg, hogy ne használják fel a múltat, pontosabban annak sajátos értelmezését aktuális mondanivalójuk alátámasztására, politikai pozíciójuk igazolására. Az évfordulós konjunktúrán túl azonban most kétségtelenül van érdemi indok is arra, hogy visszatekintsünk a magyar (tágabban: közép-európai) történelem akkori fontos pillanatára, és annak kapcsán a másfél évszázaddal ezelőtti társadalmi-gazdasági folyamatokra. Tavaly és idén szinte váratlanul komoly következményekkel járót elágazásokhoz ért Európa, a minket körbevevő térség. A hirtelen előálló helyzetre nem túlzás a történelmi jelzőt alkalmazni, tekintettel a már eddig bekövetkezett események súlyára és a lehetséges fejleményekre. Ilyenkor érthetően kerülnek szóba a történelmi párhuzamok és előzmények. A történészszakma nyilván ambivalensen tekint az évfordulók által kiváltott konjunkturális érdeklődésre, mivel joggal tart attól, hogy a történelemtudományi ügyekben laikus közszereplők sok szakszerűtlenséget összehordanak, és amikor mondanivalójukhoz igazítják a múltat, egyben el is torzítják azt. Az pedig különösen kérdéses, hogy a történelmi eseményekből és az azokra reflektáló vitákból tanulnak-e egyáltalán a döntéshozók. Valóban tanítómesterünk-e a történelem? A más viszonyok között bekövetkezett eseményekből tényleg leszűrhető-e hasznos következtetések a jelen számára?

Maga az 1867-es kiegyezés, majd az azt követő évtizedek társadalmi-gazdasági fejlődése amúgy is eléggé sokféle színben tűnt fel az eltelt idő során. Az akkori helyzetben az akkori szereplők által meghozott döntés az utókortól hol lelkes méltatást, hol leszólást kapott. Kétségtelenül új szakaszt nyitott a magyar politika életében. Ezen túlmenően felgyorsította a magyar gazdaság kapitalizálódását. Annak is sokféle olvasata lett: koronként nagyot változott a magyar piacgazdaság 1867-et követő fél évszázadának a megítélése, és legkevésbé azért, mert a történelmi kutatások annyival mást tártak volna fel a valóságos folyamatokról.

Az utólagos ártértékelési-torzítási veszélyek tudatában mégis érdemes ezeken a hasábokon is rátekintenünk a kiegyezésre, de főként a 19. század második utolsó harmadának gazdasági folyamataira. Nem azzal az ambícióval, hogy bármi eredetit vagy újat hozzátegyünk a múlt értékeléséhez. A múlt kontrasztként lehet igen hasznos: a mai ellentmondásos, bonyolult időszak sajátos egyedi jegyei tisztábban megmutatkozhatnak történelmi összevetésben.

A rendszerváltozást követő időszak és a kiegyezést követő évtizedek között valóban van számos közös jegy a sok nyilvánvaló eltérés mellett. Ilyen hasonlóság, hogy az 1867-es politikai rendezést követően felerősödött a Magyar Királyság területére irányuló külföldi tőkeáramlás, ami akkor – a hazai tőkeképződés elmélyülő folyamatával együtt – gyors gazdasági növekedést, jelentős exporttevékenységet, termelékenységnövekedést és általános modernizációt eredményezett. Ez nyilvánvaló párhuzam a rendszerváltozásunk utáni időszakokkal, amelynek egyik nagy ígérete az volt, hogy az elavult gazdasági szerkezet megváltoztatásához és az elhanyagolt infrastruktúra feljavításához szükséges tőke (a hozzá tapadó szaktudással, piaci kapcsolatrendszerrel) erőteljes ütemben fog beáramlani a magyar gazdaságba. A nagyközönség fenntartások nélkül, a szakértők pedig óvatossággal, de szintén arra számítottak, hogy a fejlett világból származó tőke gyors gazdasági növekedést, emelkedő életszínvonalat generál.

Tulajdonképpen nem is panaszkodhatunk az 1990 utáni tőkebeáramlás méreteire a tényadatok ismeretében: hosszú évekig hozzánk érkezett fajlagosan (egy lakosra számítva) a legtöbb tőke az egész régió belül. Akkor miért maradt el az életszínvonal gyors növekedése? Hol siklott ki a dolog? Hol? Erre még vissza kell térnünk. De éppen az 1870-es és a rákövetkező évtizedek tapasztalatai hűthették volna a várakozásokat: a nemzetgazdasági jövedelmek szintje és megoszlása a Monarchia idején is elmaradt a reményektől, holott akkor a magyar gazdaság növekedése Európában a leggyorsabbak közé tartozott – ez most egyáltalán nincs így.

További történelmi hasonlóság, hogy mindkét időszakban meg kellett alkotni a jogi, intézményi keretet, amely nélkül sehol sincsen sikeres, hatékony piaci rend. Szükség volt a társasági formákat és a szerződéses feltételeket szabályozó kereskedelmi törvényre, a pénzügyi törvényre, számviteli szabályokra. A másfél századdal ezelőtti időszak – legalábbis az 1990-es évek elejéig egymásra torlódó tennivalói felől nézve – talán kevésbé volt hektikus. Akkor mintha több idő állt volna rendelkezésre a magyar piacgazdasági szabályrend kialakításához. Ami szintén segített a kapitalizmus játékszabályainak megalkotásában: az osztrák jogrend és intézményi rend eleve kézenfekvő példaként szolgált. Már csak a magyar önérdékből is adódott a törekvés, hogy a magyar szabályok illeszkedjenek a társnemzetünk, legfőbb kereskedelmi és pénzügyi partnerünk rendjéhez. A politikai, jogi, intézményi rendezés menete másként történt másodsorra, az egypárti tervezettség hirtelen kimúlásakor. Különösen a gazdasági élet keretfeltételeinek kialakításán látható jól a kontraszt: a piacgazdaságra való visszatérésünk idején nem az európai államok és azok szövetségei, szervezetei voltak a legaktívabbak a példa és minta felmutatásában. Az 1990-es politikai rendszerváltozás után, sőt már néhány évvel azt megelőzően is a Nemzetközi Valutaalap (IMF) volt az, amely a tudástranszfer és az intézményfejlesztés terén a legnagyobb hatást gyakorolta a magyar államra, és általában a kelet-közép-európai térségre.

Nehéz megmondani, hogy visszakapitalizálódásunk hatásfokát, sikerességét miként érintette, hogy a legfőbb tanácsadó az IMF lett, amely az intézményépítést és a gazdaságpolitikai döntéseket illetően az akkor uralkodó szabadpiaci nézetrendszert képviselte szakmai súlyával és a hitelnyújtó pozíciójában, bizonyos amerikai akcentussal. Mivel történetileg így alakult, ellenpróba nincs. Hacsak a volt NDK sorsát nem tekintjük annak: a keleti tartományok a német egyesülés után azonnal megkapták a (nyugat-)német jogi és piaci rendet. Nota bene, 1990-re már Nyugat-Németország is jórészt maga mögött hagyta a szociális piacgazdaság sajátos gazdaságpolitikáját és intézményi rendjét. Az NSZK a megelőző években a szociáldemokrata kormányok alatt sokat közeledett az európai jóléti állam modellje felé, ami sok téveszmével szemben nagyon is különbözik a német gazdasági csoda alapjául szolgáló ordoliberalis elgondolástól és az abból is merítő szociális piacgazdasági modelltől. A német üzleti élet pedig sokat kölcsönzött a diadalmas korszakába lépő globalizáció élenjáró példáiból, ez a nemzetközi „best practice” erősen amerikanizálta a német üzleti korszellemet.

Így fordulhatott elő, hogy amikor az Antall-kormány – a magyar adottságok ismeretében, és saját értékrendje, programja alapján – az akkor divatos (most neoliberálisnak nevezett) gazdaságpolitikai főáramlat helyett a szociális piacgazdaság irányát nevezte meg céljának, nemcsak Washingtonban észlelhetett fenntartásokat. A közép-európai partnereknél is magyarázni kellett az álláspontunkat: „nem, ez nem harmadik út, sem valami felvizezett piacgazdaság”.

Ez talán kitérőnek látszik, de szerephez juthat a rendszerváltozástól máig tartó időszak fél-sikereinek illetve fél-kudarcainak a megértésében. Nézzünk rá még egyszer a külföldi tőke modernizáló szerepére. Bár egészében jelentős gazdasági fejlődés kötődik a kiegyezés utáni évtizedekhez, de hiba lenne idealizálnunk a korszakot, még szűken vett közgazdasági nézőpontból is. A tőkebeáramlás mérlege egészében pozitív, de... A külföldi (főként német, francia, osztrák, angol) tőke különféle hullámokban érkezett, keresve az otthoninál jobb megtérülési lehetőségeket. A nagyreményű vállalkozások, cégek alapításait, a gründolásokat azonban időnként csődök és visszaesések követték.

Vegyük a vasútépítés történetét: a gyors fejlődés mellett a panamákat, a veszteségbe torkolló ügyletek sorát is megörökítik az annalesek. Nem ok nélkül kellett egy idő múlva a magyar államnak belépnie, társadalmasítva a gyakran veszteséges, sőt életképtelen magánvasutakat, létrehozva az eredetileg nem tervezett MÁV-ot. A bankvilágban is volt példa sikeres és tőkeerős gründolásokra, de ugyanúgy szédelő üzletekre is nagy számmal.

Ám a szeriöz vállalkozások nyomán sem lett rövid időn belül minden szebb és jobb. Az országba belépő külföldi tőke – ez sem mai tapasztalat – az otthoninál jóval nagyobb megtérülést vár el a számára kockázatosabb terepen. Ha nem kapja meg, ide sem jön. Ha pedig eléri, akkor az otthoninál nagyobb rátájú nyereség irritálóan hat a befogadó országban. Majd pedig az a felismerés válthat ki politikai ellenérzést, hogy az elért profit az otthoni anyacéget gazdagítja. Ami a piacgazdasági alapelvek felől nézve rendszerben is van. De a tőkenyereség repatriálása következtében a gazdaság általános növekedési ütemétől szisztematikus elmaradhat a hazaiak jövedelemnövekedése: ugyan emelkedik a hazai életszínvonal, de a remélnél lassabb a közeledés a gazdagabb szomszédokhoz.

De ne csak a tőkéről, hanem az azt mozgató és működtető emberekről is beszéljünk. Számosan akadtak, akik a gyorsan modernizálódó magyar gazdaságban annyira gyökeret vertek, hogy le is telepedtek. A 19. századi magyar nagyiparo-

sok névsorán, a kor iparvállalatainak elnevezésén végigfutva nem nehéz felismerni, hogy a pénz- és ipari tőkén túl német, osztrák, svájci, olasz, francia, görög, zsidó, örmény eredetű szellemi tőkékkel is gyarapodott gazdaságunk. Nos, ez olyan pont, amelyben a két Gründerzeit között jelentős az eltérés: a nagy nemzetközi vállalatok korában a hozzánk idehelyezett közép- és felsővezetők sokkal kisebb eséllyel tudnak úgy ideragadni és elmagyarosodni, mint történelmi elődeik. Nem példa nélküli ez sem 1990 után, hiszen vannak ismert nevek, egyedi esetei annak, hogy német, olasz vagy osztrák vállalkozó, felsővezető itt ragadt üzleti – de még inkább családi – okokból.

Am lássuk be, a mai nyitott munkaerőpiacok világában nagyságrenddel több példát látunk az ellenkezőjére: a kifele tartó brain-drain, azaz agy-elszívás folyamatára. Erről is tudható persze, hogy a gazdasági motivációjú migrálás nem annyira determinált jellegű, mint száz vagy százötven éve, amikor a kivándorlás igen gyakran egy életre szólt. A mai közlekedési és kapcsolattartási viszonyok között a három országhatárral nyugatabbra való munkavállalás ma már nem szükségszerűen jelent elszakadást családtól, nyelvtől, hazától. Volt és mai is erős az írek, lengyelek, vagy éppen a mexikóiak visszaáramlása.

Sok múlik az otthoni viszonyokon, legfőképpen a társadalmi állapotokon és az üzleti dinamikán. Ezek az igazán fontos tényezők, kevésbé a bérkülönbségek: ha csak az utóbbiak számítanak, már rég kiürült volna az európai unión belül Portugália vagy Spanyolország. De nem; van persze kiáramlás, ám egyidejűleg létezik befele irányuló migrálás, valamint hazatelepülés. Ha egy fiatalember otthon főmérnök lehet, akkor az akkor is előrelépés, ha beosztott mérnökként svéd vagy norvég környezetben nominálisan sokkal többet keresne (és még a hazai árszint különbségeit beszámítva is nagyobb lenne a reáljövedelme).

A hazatérés – ez is történelmi tapasztalat – nem lehetetlen, csak éppen megfelelő társadalmi viszonyok és jó kilátások kellene. Igazából nincs is akkora kondíciós különbség az emberek mozgása és a tőkeáramlás iránya között. Az elemi közgazdaság-elméleti logika szerint a tehetős országokból a kevésbé fejlett (és így olcsóbb bérű) peremhelyzetű térségekbe áramlik a tőke, amelyet éppen az alacsonyabb bérszint vonz; a fölös munkaerő, különösen ha képzett és motivált, pedig a fejlettebb országokba migrál. A logikai képlet azonban csak részben érvényesül a valódi világban: az agyelszívás tényleg jellemzője az akkori és a mai globalizációnak, de a tőke mozgások iránya és mértéke igen gyakran különös mintát követ. A Nobel-díjas Robert Lucas 1990-ben az *American Economic Review*-ben provokatív cikkében ezt kérdezte: „miért nem áramlik a tőke a gazdag országokból a szegényekbe?”. Áramlik persze, de nem minden esetben, és messze nem elég mértékben ahhoz, hogy a kereskedelmi kapcsolatok milliárdjaival összekötött világban a fejlettség és a jólét kiegyenlítődése gyorsan, de legalább érzékelhető sebességgel haladjon. Ehelyett gyakran – ahogy a szakirodalmi nyelv mondja – perverz tőkeáramlások figyelhetők meg: a tőkésükében levő peremvidéki gazdaságokból a tőke a fejlettebb társadalmakba mozdul.

Elég csak megnézni az orosz tőkeáramlási trendeket: a tőkeszegény orosz gazdaságból meghökkentő összegek folytak londoni luxuslakásokba, labdarúgóklub megvételére, svájci és szingapúri bankszámlákra. A magyarázat logikus, csak nem makrogazdasági (hiszen a makroökonómiai összefüggések szerint a produktív munkára fogott tőke nagyobb hozammal jár az olcsóbb bérű, kevésbé fejlett gazdaságban, mint a leggazdagabbakban). Csakhogy az ilyen kiáramlás valójában tőke mentés: a tulajdonosa biztonságban akarja tudni valahol távol, messze az adóhatóság elől. Ennél is ártatlanabb, de közgazdaságilag még

szomorúbb az, ha a tőke egyszerűen nem talál a peremvidéki országban olyan befektetési célt, projektet, szándékot, amelynek a megtérülése a komoly beruházásokhoz szükséges többéves időtávon belül jól tervezhető, a tőkegyarapodást (profitot) pedig nem fenyegeti jogtalanság.

Volt, ahol a nemzeti intézmények jó színvonala, valamint a kielégítő anyagi és szellemi infrastruktúra (jogrend, oktatási rendszer, közlekedési viszonyok, közbiztonság) hatására valóban gyors felzárkózási pályára került a korábban szegény térség – ez a 19. századi észak-európai periféria története. A kiegyezés utáni Magyar Királyság is elég jelentős konvergencia-teljesítményt nyújtott; noha annyira erőset nem, hogy az első világháborúig tartó korszak társadalmi aránytalanságait és gyengéit mind feledtethetné. És voltak már akkor is kevésbé sikeres, sőt inkább lassan lefele csúszó társadalmak Európa déli peremén, vagy például Latin-Amerikában Argentína. A legtöbb eset inkább köztesnek számít: érvényesül bizonyos igen lassú felzárkózás, de túl lassú ahhoz, hogy az érintett társadalmak aktív rétegeinek kielégítő perspektívát nyújtsanak.

Általános, de nem lényegtelen tanulság előéletükből és a társadalomtudományi kutatásokból: sem önmagában a tőke nagysága, sem a természeti kincsek bősége, de még a rendelkezésre álló képzett munkaerő állománya sem az, ami hosszabb távon meghatározza, hogy melyik térség, ország mennyire lesz sikeres. A kiszámítható intézményi rend, a nem korrumpált államszervezet, a társadalom ép értékrendje, a települések élhetősége – ezek mind olyan tényezők, amelyek a 19. századi első globalizáció viszonyai között csakúgy, mint a mai korszakban meghatározó szerepet játszanak a nemzetek felemelkedésében, annak elmaradásában, az időnkénti visszafordulásokban.

SZERZŐINK

ANDERSON, BRUCE (Orkney, 1949) Londonban élő újságíró és kommentátor. A Cambridge-i Egyetemen végezte tanulmányait. Minden jelentős brit újságban jelentek meg cikkei. Dolgozott a *The Sunday Telegraph* segédszerkesztőjeként és a *The Spectator* politikai rovatának szerkesztőjeként. 1990-ben jelent meg *John Major: the Making of the Prime Minister* (John Major: akiben minden megvan, hogy miniszterelnök legyen) c. könyve. Jelenleg a nemrégiben alapított *Reaction* című elektronikus újság kommentátora.

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. A *Magyar Szemle* és a *Hungarian Review* közgazdasági szemleírója, a sajtó és média rendszeres szereplője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs*. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

CSOÓRI SÁNDOR (Zámoly, 1930 – Üröm, 2016) a *Nemzet Művésze* címmel kitüntetett, egyéb elismerései mellett kétszeres Kossuth-díjas és kétszeres József Attila-díjas magyar költő, esszéíró, prózaíró, politikus, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja. Magyar Írószövetség elnökségi és választmányi tagja, a Magyar

Demokrata Fórum alapítóinak egyike, majd 1993-ig a mozgalom, később a párt elnökségi tagja. 1988-tól a *Hitel* szerkesztőbizottsági elnöke, 1992-től főszerkesztője. 1991-től 2000-ig a Magyarok Világszövetségének elnöke, a Duna Televízió létrehozásának kezdeményezője.

Gróh Gáspár (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* főszerkesztő-helyettese, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. F. d: Pethő Sándor-díj, Magyar Érdemrend középkeresztje. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000) *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok. nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

DR. GRYNAEUS ANDRÁS (1968, Budapest) régész, dendrokronológus, gyakorló középiskolai tanár, egyetemi óraadó, a történettudomány kandidátusa.

MAHONEY, DANIEL J. 1986 óta tanít a Worcesteri Egyetemen, ahol jelenleg a Tudományos Kiválóság Ágostoni Katedráját foglalja el. Két könyve jelent meg az utóbbi években: *The Conservative Foundations of the Liberal Order: Defending Democracy Against Its Modern Enemies and Immoderate Friends* (A liberális berendezkedés konzervatív alapjai: a demokrácia megvédése új ellenségeivel és zabolátlan barátaival szemben, 2011), valamint *The Other Solzhenitsyn: Telling the Truth about a Misunderstood Writer and Thinker* (A másik Solzsenyicin: az igazság egy félreértett íróról és gondolkodóról, 2014). Jelenleg a *The Humanitarian Subversion of Christianity: Why the Christian Religion is Not the Religion of*

Humanity (A kereszténység humanitárius fellazítása: miért nem az emberiség vallása a keresztény vallás) c. könyvéen dolgozik, mely a St. Augustine Pressnél jelenik meg 2018 nyarán.

MEGADJA GÁBOR (1985) eszmetörténész, az NKE Molnár Tamás Kutató Központ kutatója. 2014-ben jelent meg *Az utópia hegemoniája* című kötete.

SÁRKÖZI MÁTYÁS (1937), Sárközi György költő és Sárközi Márta fia, Molnár Ferenc unokája. 1956 óta Londonban él. 1956–1963 között Londonban újságíró volt. 1957–1961 között a londoni St. Martin Képzőművészeti Akadémia könyvillusztrátori szakán tanult, majd a BBC magyar osztályán dolgozott több mint 40 évig. 1963–1966 között a müncheni Szabad Európa Rádió, 1966–1977 között ismét a BBC magyar osztályának munkatársa. Novellái, kritikái, műfordításai az emigráns *Irodalmi Újságban*, a müncheni *Új Látóhatárban*, a chicagói *Szivárványban* jelentek meg. 1981–1984 között a Londoni Egyetemen irodalmat és történelmet tanult (BAHons). 1989 után tizenegy évig volt a *Magyar Hírlap* londoni tudósítója. Az Írószövetség választmányi tagja volt leköszönéséig. Szerkesztette az *Angliai Magyar Tükör* című folyóiratot. A British-Hungarian Fellowship elnöke volt. Elbeszéléseket, karcolatokat, irodalmi cikkeket és kritikákat ír. 2001-től az Inforádió londoni tudósítója. A *Heti Válasz* havi tárcaírója. F.d.: Nagy Imre emlékérem (1993), József Attila-díj (2003), Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (2009), Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a csillaggal (2013)

DR. SÁRMÁNY-PARSONS ILONA művészettörténész, 1972–1983 között az

MTA Művészettörténeti Intézetében dolgozott, majd 1984-től Bécsben él. Művészettörténetet és kultúrtörténetet tanított a budapesti Film- és Színművészeti Főiskolán, az ELTE-n, a Debreceni Egyetemen, a Nottinghami Egyetemen, a Bécsi Egyetemen és 1992 óta a Közép-európai Egyetemen (CEU) vendégprofesszorként. Kutatási területe az Osztrák–Magyar Monarchia építészete, festészete. Tanulmányai, könyvei ebben a témakörben jelentek meg.

TÓFALVI ZOLTÁN (Korond, 1944), történész, író, újságíró, tévészerkesztő. Fő kutatási területe: az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc erdélyi, romániai visszhangja, illetve a székelyföldi népi kerámia. Eddig tizenegy önálló kötete, több száz tanulmánya jelent meg az Amerikai Egyesült Államokban, Magyarországon, Svédországban, Németországban, Romániában. Több díjjal tüntették ki, köztük a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének és a *Székelyföld* című folyóirat nívódíjával 1997-ben, illetve 2002-ben. Az erdélyi, úgynevezett hazaárulási perekről három vaskos kötetet publikált, és megjelenés előtt áll a negyedik kötet. Megvédés előtt álló doktori disszertációjának témája: *Az 1956-os magyar forradalomhoz kapcsolódó erdélyi „hazaárulási perek”*.

TÓTH KLÁRA (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlének* 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja.

AUTONÓMIA

KÁNTOR ZOLTÁN

Autonómia: cél vagy eszköz?

TANULMÁNYOK

MICHAEL TKACIK

Az autonómia formáinak jellegzetességei

TÓTH NORBERT

A kisebbségi közösségek területi autonómiához való jogának kérdése a releváns egyetemes nemzetközi jogi normák fényében

BERETKA KATINKA

Autonómia a Vajdaságban

RÁKÓCZI KRISZTIÁN

Autonómia helyett önkormányzatiság
Az önrendelkezés kérdése Szlovákiában

FERENC VIKTÓRIA - TÓTH NORBERT

Autonómatörekvések Kárpátalján

DABIS ATTILA

Az Åland-szigetek autonómiájának felülvizsgálatáról

RECENZIO

TORÓ TIBOR

Egy politikai közösség létrejöttének anatómiája
Bárdi Nándor: *Otthon és haza.*
Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről

GÁLL ERWIN

Egy periférikus régió perifériája
Székelyföld története I.

SZÁZZADVÉG

ÚJ FOLYAM

82.

2016/4.
SZÁM

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:

GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Nyomda:
PAUKER NYOMDAIPARI KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest
címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4980 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:

11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:

daneh@posta.hu

Tengerentúlra

hajóval fél évre: 16 000 Ft,

légipostán: 18 000 Ft;

Európába: 15 000 Ft;

elsőbbiséggel: 17 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában

érvényes árfolyamon

ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálózatában,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.

Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.

A szerk.

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

BRUCE ANDERSON on Donald Trump • DANIEL J. MAHONEY Pope Francis's Humanitarian Version of Roman Catholic Wisdom • ZOLTÁN BALOG on the Anniversary of the Coronation of King Charles IV • DAVID A. J. REYNOLDS The Last Coronation: Mystery and Strength • GORDON McKECHNIE on Centuries of Hungarian Protestantism • SALVATORE BABONES The New Geography of Global Economic Power • PÉTER ÁKOS BOD Closing the Gap? The Western Economy and Hungary • KATALIN GELLÉR on Japonisme in Hungary

Egy négyszer három méteres külön kórteremben vagyok. A kiváltságos betegek szobájában. VIP szoba! Szörnyű, hogy sokak elismerését így vívtam ki. Nekem, persze, siralomház. A vértanúság vagy a hősiesség irtózatossága nélkül. Az orvosom, Perényi József arra kér, sétáljak a kórház kertjében. A kert díszkert, vagy inkább kicsinyke erdő, zegzugos utakkal. De nemcsak embert, bokrokat sem akarok látni. Gesztenyefákat sem. Kora őszt jelző sárga leveleket sem. Azt szeretném csupán tudni, mi az a parányi enzim, amely hiányzik az agysejtjeimből, és a hiányból fél oldalára dűl a világegyetem. Persze ha láthatnám, akkor Istent is látnám, akiben Ady módjára hiszek hitetlenül is, mert hinni akarok.

Csoóri Sándor

A keresztény hit jövője és sorsa mindig is elválaszthatatlanul egybefonódott Európa jövőjével és sorsával. [...] Az egyház elkerülhetetlenül „eurocentrikus”, de ugyanennyire szükségszerűen egyetemes is, részben a gondviselésnek köszönhető találkozás miatt, amely az egyház, a görög filozófia és a római kultúra között jött létre, mint azt II. János Pál szívesen hangoztatta. Ennélfogva az egyház nem maradhat közömbös az európai szabadság sorsát illetően. [...] Nagyon sok múlik azon, hogy a keresztény vallás továbbra is képes lesz-e – és ha igen, milyen mértékben – hatást gyakorolni a szabadság európai gyakorlatára és az emberi méltóság európai felfogására.

Daniel J. Mahoney

A törvénycsomagok („salátatörvények”) részét alkotják a[z oktatással kapcsolatos] jogszabályok, és a döntéshozók menetrendje rögzített, amit „nem lehet felborítani” hosszas vitázással. Visszajelzést nem vagy csak automatikusan generált egyenlevél útján adnak az illetékesek, így érdemi szakmai vita kialakítása helyett egyirányú kommunikáció folyik. Ez leginkább akkor fájó, amikor nyilvánvaló képtelenségre figyelmeztetnek a jó szándékú hozzászólók. És itt tapintható az oktatásügyünk újabb alapgondja: a bizalomhiány. A döntéshozó intézményrendszer gyakran ellenséget és kerékkötőt lát a hozzászólásokban, ezért igyekszik minimalizálni ezeket. Ez a félelem, ha nem is megalapozott, de érthető. Ugyanis a szakszervezetek nem érdekképviseletként tevékenykednek, hanem a legtöbb esetben politikai szereplőként.

Grynaeus András

Az 1956-os magyar forradalomról és nemzeti szabadságharcról, mely Magyarországot a huszadik században nagy világpolitikai szerephez juttatta – a legkülönbözőbb országokban és nyelveken jelent meg több könyvtárnyi irodalom. Az ENSZ New York-i levéltárától kezdve a nagy-britanniai Foreign Office magyarországi helyzettel kapcsolatos feljegyzéséig szinte mindent ismerünk, de a forradalomnak a külhoni, mintegy 3,5 milliós magyarságra gyakorolt hatása jórészt ismeretlen. Fájdalmasan kívül rekedt az érdeklődési körön.

Tófalvi Zoltán

830 Ft

